

**NAGY RÉKA**

**DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK: MÍTOSZ VAGY VALÓSÁG?**

**INFORMÁCIÓS TECHNOLOGIÁK HASZNÁLATÁNAK ASPEKTUSAI AZ IFJÚSÁG  
KÖRÉBEN**

**SZOCIOLÓGIA ÉS SZOCIÁLPOLITIKA TANSZÉK**

**TÉMAVEZETŐ: DR. LENGYEL GYÖRGY**

**©NAGY RÉKA**

**BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM**

**SZOCIOLÓGIA PH.D. PROGRAM**

**DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK: MÍTOSZ VAGY VALÓSÁG?**  
**INFORMÁCIÓS TECHNOLOGIÁK HASZNÁLATÁNAK ASPEKTUSAI AZ IFJÚSÁG**  
**KÖRÉBEN**

**PH.D. ÉRTEKEZÉS**

**NAGY RÉKA**

**BUDAPEST, 2005**

## KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt őszintén köszönöm Lengyel Györgynek, témavezetőmnek a sok segítséget, amit tanulmányaim során mindvégig nyújtott. Gyakori elbizonytalanodásaim ellenére szakmailag folyamatosan támogatott és biztatott. Hozzáértő és megértő segítsége meghatározó volt a disszertáció elkészítésében.

Köszönöm Bartus Tamásnak és Tardos Róbertnek, hogy tézistervezetem bírálóiaként korán felhívták figyelmem a megfogalmazott hipotézisek logikai hiányosságaira, hogy lelkiismeretes olvasókként részletes és nélkülözhetetlen megjegyzésekkel segítettek a végső empirikus elemzés elkészítésében. Továbbá köszönöm Moksony Ferencnek, Kuczi Tibornak, Hrubos Ildikónak a kutatási fórumokon megfogalmazott tanácsaikat, észrevételeiket. Köszönettel tartozom Dessewffy Tibornak és Vági Péternek, hogy az empirikus elemzés során használt adatbázisokat a rendelkezésemre bocsátották. Külön köszönet illeti Bokor Ágnes, Karajánnisz Manoliszt, Lakatos Zoltánt, hogy alkalmazott kutatói tapasztalataikkal segítettek.

A szakmai segítség mellett köszönöm a hozzám közel állók, barátaim, kollégáim biztatását, támogatását. Szüleim, testvéreim és legfőképp társam kitartó türelme és támogatása nélkül e dolgozat nem készülhetett volna el.

## ÁTTEKINTŐ TARTALOMJEGYZÉK

---

I.	BEVEZETÉS	1
II.	AZ INFORMÁCIÓS ÉS TUDÁSTÁRSADALOM ELMÉLETEI	4
III.	A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK KÉT ARCA – RÉGI ÉS ÚJ TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK	25
IV.	INFORMÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK MAGYARORSZÁGON – A KUTATÁSOK TÜKRÉBEN	54
V.	KUTATÁSI KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK	72
VI.	AZ EMPIRIKUS ELEMZÉSEK MÓDSZERTANA	91
VII.	EREDMÉNYEK	100
VIII.	ÖSSZEGZÉS	160
IX.	IRODALOMJEGYZÉK	169
X.	MELLÉKLETEK	186
XI.	RÉSZLETES MELLÉKLETEK	CD ROMON

## RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK

---

<b>I. Bevezetés</b>	<b>1</b>
<b>II. Az információs és tudástársadalom elméletei</b>	<b>4</b>
<b>II.1. Az információs társadalom fogalma</b>	<b>9</b>
II.1.1. A technológiai meghatározás	9
II.1.2. Gazdasági meghatározás	10
II.1.3. Foglalkozási meghatározás	12
II.1.4. Térbeli meghatározás	13
II.1.5. Az információs társadalom kulturális meghatározása	14
II.1.6. Még egy meghatározás – az információs társadalom, mint politikai fogalom	14
<b>II.2. Elméleti szintézistörekvés – Castells</b>	<b>16</b>
<b>II.3. Pesszimizmus, negatív hatások – David Lyon</b>	<b>19</b>
<b>II.4. Vissza a földre: infokommunikációs eszközök, mint a hétköznapi élet szerves részei – Wellman kutatásai</b>	<b>20</b>
<b>II.5. Az információs társadalom kérdésköréhez tartozó témák kutatásának legitimitása</b>	<b>22</b>
<b>III. A társadalmi egyenlőtlenségek két arca – Régi és új társadalmi egyenlőtlenségek</b>	<b>25</b>
<b>III.1. Diffúziós modellek és a digitális szakadék fogalma</b>	<b>25</b>
<b>III.2. Relatív egyenlőtlenségek, digitális egyenlőtlenségek</b>	<b>31</b>
<b>III.3. Jó technológiák az információs technológiák? A technológiahasználat társadalmi következményei</b>	<b>34</b>
<b>III.4. Integráló, kulturális-kognitív fogalmak a digitális egyenlőtlenségek magyarázatában – életstílus, tudásstílus</b>	<b>43</b>
<b>IV. Információs technológiák Magyarországon – a kutatások tükrében</b>	<b>54</b>
<b>IV.1. Indexek a digitális szakadék, digitális egyenlőtlenségek mérésére</b>	<b>56</b>
IV.1.1. TÁRKI IKT hozzáférési és használati indexek	56
IV.1.2. SIBIS (Statistical Benchmarking of the Information Society)	57
IV.1.3. ESIS – European Survey on Information Society	60
<b>IV.2. Digitális szakadék Magyarországon</b>	<b>60</b>
IV.2.1. A háztartások szintjén	60
IV.2.2. Az egyének szintjén	62
<b>IV.3. Digitális egyenlőtlenségek Magyarországon</b>	<b>67</b>
<b>IV.4. A gazdasági szereplők szintjén</b>	<b>69</b>

IV.5.	Elektronikus közigazgatás, nyelvhasználat, helyi társadalom	70
V.	Kutatási kérdések, hipotézisek	72
V.1.	Hipotézisek	77
V.2.	Az empirikus kutatás célcsoportja – Az ifjúság	83
VI.	Az empirikus elemzések módszertana	91
VI.1.	World Internet Projekt 2003 – Rövid módszertani leírás	91
VI.2.	Perspektívakép-kutatás, 2002 – Rövid módszertani leírás	92
VI.3.	Fogalmak operacionalizálása	94
VII.	Eredmények	100
VII.1.	A felhasználás céljaiban megragadható digitális egyenlőtlenségek	100
VII.1.1.	Az internethasználat tartalmi vonatkozásai – tipológiák kialakítása	101
VII.1.2.	Életstílus-csoportok kialakítása	106
VII.1.3.	Az internethasználat különbségei – digitális egyenlőtlenségeket magyarázó modellek	129
VII.1.4.	Következtetések az első kutatási kérdéshez kapcsolódó hipotéziseket illetően	134
VII.1.5.	Digitális egyenlőtlenségek a felhasználás céljaiban – tudástípusok változóval kiegészített magyarázómodellek	139
VII.1.6.	Következtetések a második kutatási kérdéshez kapcsolódó hipotéziseket illetően	146
VII.2.	Digitális egyenlőtlenségek – az internet-felhasználói tudást tekintve	150
VII.3.	Az információszerzés eltérő szerkezetében tetten érhető digitális egyenlőtlenségek	153
VII.3.1.	Következtetések a harmadik és negyedik kutatási kérdés hipotéziseivel kapcsolatban	156
VIII.	Összegzés	160
IX.	Irodalomjegyzék	169
IX.1.	Intézeti források	183
IX.2.	Módszertani szakirodalom	185
X.	Mellékletek	186
XI.	Részletes mellékletek	CD ROMON

## TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

---

1. táblázat:	<i>A digitális írástudás meghatározása és operacionalizálása – SIBIS 2003 ..</i>	48
2. táblázat:	<i>Összefoglaló módszertani táblázat a kutatási kérdések, hipotézisek megválaszolására alkalmazott empirikus forrásokról .....</i>	93
3. táblázat:	<i>Az első kutatási kérdés megválaszolásában alkalmazott fogalmak meghatározása .....</i>	94
4. táblázat:	<i>A második kutatási kérdés megválaszolásában alkalmazott fogalmak meghatározása .....</i>	97
5. táblázat:	<i>A harmadik kutatási kérdés megválaszolásában alkalmazott fogalmak meghatározása .....</i>	98
6. táblázat:	<i>Az internet-felhasználás tartalmi vonatkozásai – százalékos megoszlások az internetet használók körében és iskolai szintek szerint .....</i>	104
7. táblázat:	<i>Az internethasználat felhasználói motívumai – főkomponens-elemzés eredménymátrixa.....</i>	105
8. táblázat:	<i>19–29 éves, internetet használó fiatalok fogyasztása, átlagos költség Ft-ban kifejezve .....</i>	108
9. táblázat:	<i>Fogyasztói motívumok – főkomponens-elemzés eredménymátrixa .....</i>	109
10. táblázat:	<i>Hallgatott zenei műfajok – százalékos megoszlások az internetet használók körében iskolai szintek szerint.....</i>	111
11. táblázat:	<i>Zenehallgatás – főkomponens-elemzés eredménymátrixa.....</i>	111
12. táblázat:	<i>A szabadidő eltöltése – az adott szabadidős tevékenységbe legalább havonta bekapcsolódók százalékos megoszlása az internetet használók körében, iskolai szintek szerint .....</i>	114
13. táblázat:	<i>Szabadidő-eltöltés – főkomponens-elemzés eredménymátrixa.....</i>	115
14. táblázat:	<i>Értékek fontossága, átlagértékek négyfokú skálán a 19–29 éves fiatalok körében, az internethasználat szerint.....</i>	120
15. táblázat:	<i>Értékek fontossága, átlagértékek négyfokú skálán az internetet használók körében, iskolai szintek szerint.....</i>	121
16. táblázat:	<i>Az internetet használó fiatalok értékstruktúrája / főkomponens-elemzés eredménymátrixa.....</i>	122
17. táblázat:	<i>Az internetet használó fiatalok életstílus-csoportjai – az egyes főkomponensek, indexek végső klaszterközéppontjai a különböző életstílus-csoportokban (K-Means klaszterelemzés).....</i>	125



18. táblázat:	<i>Az internetet használó fiatalok életstílus-csoportjainak társadalmi-demográfiai és kulturális jellemzői – százalékos megoszlások.....</i>	126
19. táblázat:	<i>A rekreációs felhasználói motívumot magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye.....</i>	136
20. táblázat:	<i>Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye.....</i>	137
21. táblázat:	<i>Az instrumentális felhasználói motívumot magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye.....</i>	138
22. táblázat:	<i>Tudások, készségek fontossága, átlagértékek négyfokú skálán az internetet használók körében, iskolai szintek szerint.....</i>	142
23. táblázat:	<i>Releváns tudástípusok az internetet használó fiatalok körében, a főkomponens-elemzés eredménye.....</i>	143
24. táblázat:	<i>Közéleti hírek iránti érdeklődés indexe az internetet használó fiatalok körében, a főkomponens-elemzés eredménye.....</i>	143
25. táblázat:	<i>A rekreációs felhasználói motívumot magyarázó, tudásstílusokkal kiegészített modell – a logisztikus regressziós elemzések eredménye.....</i>	147
26. táblázat:	<i>Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot magyarázó, tudásstílusokkal kiegészített modell – a logisztikus regressziós elemzések eredménye</i>	148
27. táblázat:	<i>Az instrumentális felhasználói motívumot magyarázó, tudásstílusokkal kiegészített modell – a logisztikus regressziós elemzések eredménye.....</i>	149
28. táblázat:	<i>Internetes tudás – átlagértékek négyfokú skálán az internetet használók körében, iskolai szintek szerint.....</i>	152
29. táblázat:	<i>Az internet-felhasználói tudást magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye.....</i>	152
30. táblázat:	<i>Internet, televízió és folyóiratok, magazinok mint információforrások fontossága, átlagértékek ötfokú skálán és százalékos megoszlások az internetet használók körében iskolai szintek szerint.....</i>	157
31. táblázat:	<i>Az internet mint fontos információforrás – a logisztikus regressziós elemzés eredménye.....</i>	157
32. táblázat:	<i>A televízió mint fontos információforrás – a logisztikus regressziós elemzés eredménye.....</i>	158
33. táblázat:	<i>A folyóiratok, magazinok mint fontos információforrások – a logisztikus regressziós elemzés eredménye.....</i>	159
34. táblázat:	<i>Táblázat: Összefoglaló táblázat a hipotézisekkel kapcsolatos következtetésekről.....</i>	163

35. táblázat:	<i>A magyar közoktatási intézmények infrastrukturális ellátottsága.....</i>	186
36. táblázat:	<i>A digitális szakadék indexe (DDIX) rizikócsopontonként az Európai Unióban, Kelet-Európában és Magyarországon .....</i>	188
37. táblázat:	<i>A magyar háztartások IKT-eszközökkel való ellátottsága, százalékos megoszlások, 2001–2003 .....</i>	191
38. táblázat:	<i>Internetellátottság és internethasználat a magyar lakosság és a magyar háztartások körében, százalékos megoszlások, 2004 .....</i>	191
39. táblázat:	<i>Az internethasználók százalékos megoszlása társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, 2003 .....</i>	192
40. táblázat:	<i>PC-ellátottság a fiatalok (19–29 évesek) körében – társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, százalékos megoszlások, 2002 .....</i>	194
41. táblázat:	<i>Internethasználat a fiatalok (19–29 évesek) körében – társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, százalékos megoszlások, 2002 .....</i>	195
42. táblázat:	<i>Internethasználat céljai a 19–29 éves, internetet használó fiatalok körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint százalékos megoszlások, 2002.....</i>	196
43. táblázat:	<i>Az internet-felhasználás tartalmi vonatkozásai, százalékos megoszlások az internetet használók körében .....</i>	197
44. táblázat:	<i>Az internethasználat felhasználói motívumai – az eredeti változók közötti Spearman-féle korrelációs együtthatók mátrixának segítségével végzett főkomponens-elemzés eredménymátrixa .....</i>	198
45. táblázat:	<i>Tudások, készségek relevanciája a 19–29 éves internethasználók körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, ötfokú skálán mért átlagok – I.....</i>	199
46. táblázat:	<i>Tudások, készségek relevanciája a 19–29 éves internethasználók körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, ötfokú skálán mért átlagok – II. ....</i>	200
47. táblázat:	<i>Internetes tudás a 19–29 éves, internethasználó fiatalok körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, négyfokú skálán mért átlagok.....</i>	201
48. táblázat:	<i>Online, elektronikus és írott információforrások fontossága a 19–29 éves, internethasználó fiatalok körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, ötfokú skálán mért átlagok .....</i>	202

## ÁBRÁK JEGYZÉKE

---

<i>1.ábra: Az IKT hozzáférési index változása (2001–2002)</i> .....	187
<i>2.ábra: Az IKT használati index változása (2001–2003)</i> .....	188
<i>3.ábra: A digitális egyenlőtlenségi index és egyes összetevői Magyarországon, 2001–2003</i> .....	189
<i>4.ábra: A digitális írástudás indexe (COQS) a teljes lakosságra vetítve az európai országokban</i> .....	190
<i>5.ábra: A digitális írástudás indexe (COQS) a fiatalok körében</i> .....	190
<i>6.ábra: Mobiltelefon-előfizetések és vezetékes előfizetések alakulása 1999–2005 között.</i>	193
<i>7.ábra: Az életstílus-csoportok számának megállapítása – a hierarchikus klaszterelemzés eredménye</i> .....	198

*Szüleimnek és testvéreimnek*

## I. BEVEZETÉS

A társadalomtudományi gondolkodásban a kilencvenes évek közepétől az *információs társadalom* vagy *tudástársadalom* fogalmakkal kapcsolatos tudományos diskurzus egyre erőteljesebbé vált. E markáns megközelítésmódok nemcsak az ipari társadalom felépítésében, szerkezetében bekövetkező változásokat kívánták leírni és magyarázni, hanem az egyre inkább teret és legitimitást veszítő szociológiai diszciplína megreformálására is törekedtek, amennyiben az addigi – részletező, fragmentált, a relativitást túlzottan is hangsúlyozó – posztmodern elképzelésekkel ellentétben általánosabb érvényű elmélet megalkotását tűzték ki célul. Nem véletlen, hogy az információs vagy tudástársadalom elméletei ellentmondásosak, hiszen egyszerre reflektálnak azokra a társadalmi, politikai, kulturális változásokra, amelyek következményei jószerével még beláthatatlanok, egy olyan tudományos diszciplína módszertani arzenálját használva, amelyet e változások kiváltképpen érintenek. Részben e kettős kényszer következménye az információs társadalom kérdésköréhez kapcsolódó kutatások szociológiai diszciplínán belüli relatíve alacsony legitimitása. A disszertáció címe nemcsak retorikai fogás: az új technológiák társadalmi hatásait illetően az elmúlt időszakban komoly kritikák fogalmazódtak meg.

A témakör elfogadottságát gátolja továbbá, hogy az *információs társadalom* vagy *tudástársadalom* fogalmakat előszeretettel használja a média és a politikai szféra, valamint az is, hogy az információs társadalomhoz kötődő kezdeti kutatások módszertani megalapozottsága nem volt teljesen kielégítő; jellemző volt rá a módszertani szubkultúra. Az információs vagy tudástársadalmakhoz köthető legújabb kutatási napirendek bizakodásra adnak okot: amilyen mértékben a hagyományosabbnak tekinthető szociológiai megközelítések nyernek inkább teret a témakör vizsgálatában, úgy egyre kedvezőbb lehetőségek nyílnak általánosabb érvényű következtetések levonására.

Az információs és tudástársadalom általános elméletein túl a jelen disszertációban egy ilyen – az új kommunikációs technológiák és társadalmi változások közötti kapcsolatra

vonatkozó – kutatási napirendet tekintettem kiindulópontnak: a DiMaggio és szerzőtársai által több helyen is megfogalmazott digitális egyenlőtlenség modell – általánosabb érvényű kutatási irányvonalak meghatározásával – egyértelműen túllép a kezdeti módszertani leegyszerűsítéseken.

A digitális egyenlőtlenség modell fontos hozadéka, hogy az új kommunikációs technológiák és a társadalom közötti viszonyt együttfejlődőnek (*co-evolutionary*) tételezi, ezáltal lényegében feloldja a társadalmi hatások mibenlétével kapcsolatos vitát. Ezen túlmenően kibővíti az elsősorban infrastrukturális, technológiai szintű elemzést is, vizsgálat tárgyává téve az új technológiák használatának céljait, a használathoz nélkülözhetetlen tudásokat, készségeket, az eszközök minőségét, a használat autonómiáját és hatékonyságát, a társadalmi támogatást és a hozzáférhető tartalmakat. A digitális egyenlőtlenség modell a használat egyéni és csoportos szintű kimeneteinek regisztrálására, valamint az új technológiák és a más, hasonló céllal alkalmazott eszközök használatában fellelhető különbségek összehasonlítására biztat. Egyelőre kevés empirikus megalapozottságú elemzés fókuszált az intézményi szintű változások megragadására, de a kibővített kutatási napirend ezt is szem előtt tartja.

Értekezésemben a digitális egyenlőtlenség témakörét vizsgálom egy speciális célcsoportban, a magyarországi, internetet használó fiatalok körében. A célcsoport melletti döntést több megfontolás is indokolta: egyfelől a fiatalok körében elterjedtebb az új technológiák használata, ezért lehetőség adódik az árnyaltabb vizsgálatokra; másfelől a fiatalok technológiahasználatával kapcsolatban túlzások jelennek meg (*cyberkid*, internetgeneráció fogalmai); harmadrészt a fiatalok azok, akik a leginkább érintettek az új technológiák által (is) mediált globalizáció negatív hatásai által.

A digitális egyenlőtlenségeket három területen vizsgálom: a felhasználás céljain, a felhasználói tudáson és az információszerzés struktúráján keresztül. Mindhárom terület a digitális egyenlőtlenségek modelljéhez köthető.

Abból kiindulva, hogy a korábbi, hasonló fókuszú kutatások az új technológiákkal kapcsolatban komoly kulturális-kognitív különbségeket jeleztek, szükségesnek tartottam az empirikus elemzést két integráló fogalommal – az *életstílussal* és a *tudásstílussal* –

kiegészíteni. Az *életstílus* fogalom vizsgálatba való beemelése mellett szólt az, hogy az (információs és tudástársadalmakhoz is köthető) individualizációs elméletek szerint egyre nagyobb szerep jut az egyéni preferenciáknak, attitűdöknek, választásoknak, és ez különösképpen érvényes a fiatalok esetében. Egyértelműbb a *tudásstílusok* vizsgálatba való beemelése: a tudástársadalom, a digitális egyenlőtlenségek elméleteiben központi szerepet játszanak a tudások/készségek. A tudásstílusok vizsgálata során a magyar szociológiában gazdag hagyományokkal rendelkező kulturális-interakciós rétegződésmódból, valamint Ferge Zsuzsa és Fritz Machlup tudástipológiáiból indultam ki.

Az eddigi, hasonló témájú kutatásokhoz képest ez a disszertáció újdonságnak tekinthető legalább a választott célcsoportot és az integráló kulturális-kognitív fogalmak szerepeltetését illetően. Továbbá újszerű lehet az is, hogy a digitális egyenlőtlenségeket az online, elektronikus és írott médiumok mint fontos információforrások összehasonlításában is vizsgáltam. Bár korábbi empirikus elemzések eredményeire és elméleti elképzelésekre építettem, a kutatási tematika újszerűségéből adódóan a disszertáció jelentős része kísérleti jellegűnek tekinthető.

A disszertáció elméleti összegzésre és empirikus elemzésekre épül. Négy, a digitális egyenlőtlenséggel kapcsolatos kutatási kérdéshez kapcsolódóan két általános és több specifikus hipotézist fogalmazok meg.

Az empirikus elemzésekhez két, egymástól független adatfelvételt használtam. Mindkét adatbázis (World Internet Projekt 2003, 19–29 évesek perspektívaképe) reprezentálja a magyar, 19–29 éves, internetet használó fiatalokat. Az empirikus elemzés leíró és magyarázó jellegű. Kizárólag kvantitatív elemzéseket végeztem, de számos kérdés esetében jeleztem, hogy szükséges lenne kvalitatív vizsgálatok elvégzése is.

## II. AZ INFORMÁCIÓS ÉS TUDÁSTÁRSADALOM ELMÉLETEI

Az új információs és kommunikációs technológiák megjelenésével és terjedésével párhuzamosan a társadalomtudományokban az információs társadalom, tudástársadalom gyűjtőfogalmakkal leírható új diskurzus erősödött meg. A két elméleti alapfelvetés csak részben fedí egymást, és újabban erőteljes kritika éri mindkét elképzelést. Mivel az értekezés alapját képező empirikus kutatás *elméleti kereteit* elsősorban a tudástársadalommal és az információs társadalommal kapcsolatos elképzelések és ezek kritikái képezik, a következő fejezetben röviden felvázolom a legfontosabb releváns társadalomtudományi elméleteket, folyamatosan szem előtt tartva ezen elméletek ellentmondásait.

A 90-es évek társadalomfilozófiai gondolkodása (a magyarországi is) evidenciaként kezelte az információs vagy tudástársadalom létét. Az információs társadalom fogalma társadalomkutatói körökben gyorsan kultuszfogalommá vált, és szervesen összekapcsolódott a tudástársadalom, információ, hálózatok, hálózatiság, globalizáció fogalmakkal. Az újdonságnak köszönhetően vagy sem, a témával foglalkozó szakirodalomban e terminusok gyakran összemosódnak, és annak ellenére, hogy az információs társadalom korunk szimbólumává vált, megítélése máig *ellentmondásos*. A fogalmi káoszt fokozza az is, hogy az információs társadalom terminust előszeretettel használja a politika, és népszerű témája a tömegkommunikációnak is.

Az elmúlt negyedszázad társadalomtudományi-társadalomfilozófiai gondolkodásának visszatérő motívuma az a feltételezés, hogy a nyugat-európai társadalmak új történeti korszakba léptek. Olyan korszakba, amelyben mindent átfogó változásoknak lehetünk a tanúi és résztvevői, ahol megváltozik a nemiség és ezzel együtt a családi élet, a termelési rendszer, az állam és polgárai közötti viszony, a csoportidentifikációk elbizonytalanodnak, a korábbi társadalmi nagycsoportok határai elmosódnak, belsőleg differenciálódnak, a korábbi társadalmi intézményrendszerek és normák értéküket veszítik, a társadalom atomjaira hullik szét. Olyan új korszakba, amelyben a régebben használt fogalmak, gondolkodási keretrendszerek is meghaladottakká vál(hat)nak.



A régi és új közötti különbségek értelmezésére az előző, meghaladott vagy meghaladni kívánt modernitással való viszonytól függően eltérő magyarázatok születtek.<sup>1</sup> Ezen elméletek a létező társadalmakhoz való viszonyuk alapján legalább két nagy osztályba sorolhatóak. Az első csoportba azon elképzelések tartoznak, amelyek az emberi társadalmak fejlődésének gyökeresen más szakaszát vizionálják, radikális változást, *paradigmaváltást* hangsúlyoznak. Az ebbe a csoportba sorolható elméletek fő kiindulópontja az az elképzelés, hogy a mostani kor speciális és az addigiaktól eltérő fordulópontot hoz a társadalmi fejlődésben – a régi társadalmi viszonyokat merőben újak váltják fel. Frank Webster kategorizálása alapján a jelenlegi társadalmak radikális másságát hangsúlyozzák a posztindusztrializmus<sup>2</sup>, a posztmodernizmus<sup>3</sup>, a flexibilis specializáció<sup>4</sup>, az információs társadalom és tudástársadalom elméletei is. A felsorolás kiegészíthető a „második modernitás”<sup>5</sup>, a kockázattársadalom<sup>6</sup>, valamint a reflexív társadalom elméleteivel. Ezen teóriákban a megnevezésükön túl közös a paradigmaváltás, a radikális fordulat hangsúlyozása; de lényeges eltérések is vannak közöttük, nemcsak annak tekintetében, hogy mit tekintenek a változások kiindulópontjának és letéteményesének, hanem a tudományfilozófiai, módszertani (ezen elsősorban a tudományfilozófiai módszertan fogalmát értem) megközelítéseiket illetően is. Jelen értekezésnek nem célja ezen eltérő álláspontok részletes bemutatása, ahhoz egy külön írás is kevés lenne, azonban egy nagyon fontos különbség érintése kétségtelenül megkerülhetetlen. Míg a posztmodernizmus a nagy narratíváknak és elméleteknek üzent hadat – azzal érvelve, hogy a heterogenitással, fragmentáltsággal, különbözőséggel jellemzett társadalmi valóságot nem lehet aggregált, integrált elméletekkel leírni, a posztmodernitást ezáltal pedig a „diskurzusok”, „beszédmódok” nyelvezetével lehet csak kifejezni (Jameson 1992) –, addig a posztindusztrializmus és a nyomdokaiba lépő információs társadalom elméletei szembeszállnak ezzel a részletező, egyediesség és különbözőség iránt lelkesedő állásponttal. Ha nem is akarnak „grand theory”

---

<sup>1</sup> Ezen elméletek összefoglalásában elsősorban Krishan Kumar (1995) és Frank Webster (1995, 2003) munkáit tekintettem kiindulópontnak.

<sup>2</sup> Megalapozója Daniel Bell.

<sup>3</sup> A posztmodern elmélettel foglalkozó szerzőket felsorolni sem lehet, annyira szerteágazó és „sokszínű” a teóriát képviselők tábora.

<sup>4</sup> A „második ipari megosztás”, *seconde industrial divide* képviselői: Sabel, Piore, Mingione.

<sup>5</sup> Ez az elmélet összekapcsolódott az angolszász szociáldemokrácia megújulását célzó „harmadikutas” törekvésekkel, fő képviselői is angolszász területről érkeznek, mint Giddens, Lash és Urry.

megalkotására törekedni, de legalább „nagyformátumú”, a mertoni értelemben vett „középszintű, középtartomány-elmélet” megalkotását tűzik ki célul. Egyes kritikusok mégis úgy látják, hogy az információs társadalom legátfogóbb elméletét megalkotó Castells az információs kapitalizmus teóriájával a kortárs szociológiai elméletben egy újabb „grand theory” megalkotására tett sikertelen próbálkozást (Varga 2002).

A második csoportba azon elméletek tartoznak, amelyek a folytonosságot hangsúlyozzák. Ezekben az elképzelésekben a jelenleg megfigyelhető informatizáltság növekedése a már meglévő társadalmi viszonyokból ered, a jelenkor változásai a megelőző kor szerves folytatásaként értelmezhetőek. Ezen teória szerint szó sincs radikális változsról, fejlődésbeli fordulópontról; az új technológiák, az információ újfajta feldolgozása nem fogja lényegesen megváltoztatni a társadalmakat. Ebbe a csoportba elsősorban a neomarxista, valamint a társadalmi nyilvánosságot tematizáló elméletek tartoznak.<sup>7</sup> E második csoportot képviselő szerzők elismerik ugyan, hogy a modern világban az információ kulcsfontosságú, de azzal érvelnek, hogy az információ (-szerzés, -felhasználás, -hozzáférés) funkciója és formái a bejáratott alapelveknek és gyakorlatoknak vannak alárendelve, a hatalom, ellenőrzés ugyanolyan széles körű, és hasonló mechanizmusok alapján zajlik, mint korábban. Az információs társadalom kritikusai (de a paradigmaváltást hangsúlyozó elméleteket általában elutasítók) elvetik annak a lehetőségét, hogy a meglévő társadalmi rendszer, a kapitalizmus erői és értékei által behatárolt közegben végbemehetne radikális társadalmi változás. Úgy vélik, hogy az információs társadalom léte (de impliciten vonatkozik ez a tudástársadalomra, a posztindusztriális társadalomra, a posztmodern feltételezésére is) csupán egy újabb mítosz, amelynek létrehozásában kiváltképpen érdekelték a meglévő hatalmi struktúra szereplői, úgymint a globális gazdasági társulások, a központi igazgatási elit és a tudományos élet szereplői. A globalizációval (implicit módon az információs társadalommal) kapcsolatos „nagy elméletek” annak ellenére, hogy a koherens elméletalkotást tűzik ki célul, gyakran kudarcot vallanak ebben, fogalmaik homályosak, teoretikus felépítésük ellentmondásos (Goldthorpe 2002), nem tudnak meggyőző bizonyítékokkal szolgálni a radikális változásokat, a paradigmaváltást illetően sem. Az

---

<sup>6</sup> Ulrich Beck.

<sup>7</sup> Habermas, Goldthorpe

„információszeptikusok” azonban nem kérdőjelezik meg az információs technikák társadalmi hatásait, hanem nem tekintik forradalminak, minőségi ugrásnak a hatásukat. Úgy gondolják, hogy az információs technológiáknak kétségkívül nagy szerepük van, de a hatásuk inkább abban érezhető, hogy felgyorsítják a korábban (az ipari forradalommal) megkezdődött folyamatokat, lehetővé teszik, hogy az eddigi változások, trendek átfogóbbak, láthatóbbak és ezáltal szélesebb körűek legyenek. E tekintetben tehát az információs technológiák inkább a már elindult változások felgyorsulásának technikai előfeltételei, mintsem egyeduralkodó meghatározói.

A kontinuitást, illetve a paradigmaváltást hangsúlyozó elméletek közötti vita a kilencvenes évek egyik meghatározó társadalomtudományi témájává vált. Annak ellenére, hogy a paradigmaváltást előtérbe helyező elméletek (köztük az információs társadalom elméletei is) még adósok az átalakulások valódi tartalmának és mozgatórugóinak teljes feltárásával, napjainkra az *információs korszak*, *információs társadalom* fogalmak elfogadottakká váltak, „a tudományosság rálelt az információs mozzanatra” (Z. Karvalics 2002), kiépült az a tudományrendszer – egyetemi tanszékek, kutatóintézetek, független cégek hálózata –, amely feladatának tekinti az információs korszak kutatását.<sup>8</sup>

Azonban akkor, amikor maga a tudomány „jellege, funkciója, szervezete és rendszertana” is érintett a változások által (Csepeli–Prazsák 2003), milyen tudomány foglalkozik, foglalkozhat az információs társadalom kutatásával, és milyen fogalomrendszert használva? Számos szerző érvel amellett, hogy a hagyományos, már rég intézményesített tudományok, többek között a szociológia is, elmaradt a jelenleg zajló társadalmi változások elemzésében (Webster 2003, Csepeli–Prazsák 2003, Némedi 2000), hogy az információs kor előtti szociológia nyelve, fogalomrendszere, módszertana és elméleti apparátusa már nem alkalmas arra, hogy a változások mibenlétét megragadja.<sup>9</sup> Azonban ennek ellentmondani látszanak azok a legújabb

---

<sup>8</sup> Az információs technológiákkal kapcsolatos elemzések, írások még csak folyamatban lévő intézményesülését a citációk nagyon szűk köre is jelzi. Az információs technológiákkal foglalkozó szerzők szakirodalmi hivatkozásainak áttekintése egyértelműen jelzi a téma újdonságát és az útkereséseket is.

<sup>9</sup> A szociológia válságával kapcsolatos „aggodalomirodalom” (Lakatos, 2001) nem új keletű, már Merton is a szociológia krónikus kríziséről beszélt, de kétségtelen, hogy a kilencvenes évektől kezdődően egyre fontosabb témává válik. A szociológia új szerepeinek és legitimálásának keresésére több megoldás is

elemzések, amelyek az információs technológiákhoz való egyenlőtlen hozzáférést és használatot, a digitális szakadék vagy digitális egyenlőtlenségek<sup>10</sup> vizsgálatát a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának módszertani készlete segítségével próbálják leírni. Hasonlóan, a hagyományos szociológiai fogalmak használatosak akkor is, amikor az empirikus elemzés az új technológiák társadalmi tökére gyakorolt hatását tűzi ki a vizsgálódás céljául.<sup>11</sup> Reálisabbnak tűnik tehát az a – nem új keletű – igény, hogy az információs változások kutatásában interdiszciplináris igényrel kell élni, vagyis hogy a hagyományos keretekben szocializálódott kutatóknak más tudományterületek fogalmi-módszertani apparátusát is igénybe kell venni (Dessewffy – Z. Karvalics 2002).

Az információs társadalmakkal kapcsolatos elméletek rendszerezésében a legutóbbi időkben az árnyaltabb próbálkozások, a „lelkesek” és a „kritikusok”, az „utópista” (futurológiai elképzelés) és „antiutópista”, az „empirikus” vagy „technorealista” leegyszerűsítő felosztást meghaladó kísérletek a jellemzőek. Az árnyaltabb strukturálásra irányuló próbálkozások kiváló összefoglalását adja Z. Karvalics László 2002-ben publikált munkájában. A rendszerezések között a legszimpatikusabb Schement–Curtis felosztása, amely az információs társadalom irodalmában a vizsgálandó területeket leltározza, olyan témaegyütteseket emelve ki, mint az információs javak, információipar, információs munka, kölcsönös összekapcsoltság, integrált médiakörnyezet, technológiai és társadalmi haladás összekapcsolódása (Schement–Curtis 1997, hivatkozva Z. Karvalics i. m.). Ha e témákat kiegészítjük az információs egyenlőtlenségek és „régik” egyenlőtlenségek közötti összefüggések, az információs írástudás, információs szabadság, az információs és kommunikációs technológiákra épülő eszköz- és intézményrendszer, identitások az információs korban, a hatalomgyakorlás, valamint az információs társadalom központú politikai tervezés

---

ígérkezik a diszciplínát egységbe szervező kulturális paradigma és a fajsúlyos kérdések megtalálásától (Lakatos 2001) az atomizálódott megközelítések közötti párbeszéd, a dialógusfordulat (*dialogical turn*) sürgetéséig (Joas 2004), újfajta nyelvezet kialakításáig, amely lehetővé teheti a politikai, gazdasági és szociokulturális kategóriák feloldását (Némedi 2001, Wallerstein 2004).

<sup>10</sup> A két fogalom más egyenlőtlenségeket jelöl, a fogalmi különbségekre az értekezésben később részletesen kitérek.

<sup>11</sup> A hagyományos társadalomtudományi fogalmak használatát az is jól tükrözi, hogy az információs társadalommal kapcsolatos írások szakirodalmában egyre gyakrabban tűnnek fel a klasszikus szerzők

témaköreivel, egy olyan átfogó tématerképet kapunk, amely kiválóan eligazít az információs társadalom jelenségeinek vizsgálatában.

Az elméleti zűrzavar áthidalásában figyelemreméltó az az elképzelés, mely szerint az információs társadalom, tudástársadalom elméletei nem tekinthetők a klasszikus értelemben vett elméleteknek, sokkal inkább modellekként, értelmezési keretként, hipotézisekként szemlélhetők (Farkas 2002).

## **II.1. AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM FOGALMA**

Mint új, divatos társadalmi jelenség, az információs társadalom fogalma nehezen meghatározható, vagy legalábbis a konceptualizálása nem minden esetben koherens. A meghatározások mondhatni szerzőnként változnak, keveseknek sikerül tisztán definiálni azt, hogy miért válik (válhat) az információs társadalom központi fogalommal. Az információs társadalom meghatározásainak eltérései, illetve a természetéről, mibenlétéről való egyetértés hiánya miatt maga az információs társadalommal foglalkozó szakirodalom is széttagolt, fragmentált (Alvarez–Kilbourn 2002).

Frank Webster 1995-ben összefoglalta az addigi meghatározásokat, öt analitikus típusba rendezve e definíciókat. A rendezés elve, a tipológia alapja az újszerűséghez való viszonyulás. E tipologizálást tekintem jómagam is kiindulópontnak, ezért szükségesnek tartom a részletesebb bemutatását.

### **II.1.1. A technológiai meghatározás**

Az információs társadalom legelterjedtebb meghatározása a technológiai ismerv magyarázóerőként való használatára épít.<sup>12</sup> A fő elképzelés azt hangsúlyozza, hogy a technológiai fejlődés, jelen esetben az információ-feldolgozásban, -tárolásban és -továbbításban bekövetkezett radikális változás a társadalom minden területére kihat. A technológiai megközelítésben a legfontosabb társadalmi szervezőerő a technológia lesz.

---

művei, illetve a hagyományos társadalomtudományi fogalmak (tőkefogalmak, státusmegszerzés stb.), mintegy keresve a kapcsolódási pontokat a korábbi teóriákkal.

<sup>12</sup> Fő képviselői Alvin Toffler, Christopher Evans, James Martin, John Naisbitt.

Ebben az értelmezésben van jelentősége a technológiai emancipáció fogalmának – az eddig elzárt, kívülálló társadalmi csoportok megmutathatják magukat, a nemzeti és etnikai kisebbségek kialakíthatják, illetve jobban megőrizhetik identitásukat, a leszakadók, vagyis a gazdaságilag hátrányos helyzetűek (egyének, csoportok, akár makrogazdasági egységek, pl. régiók) javíthatnak pozícióikon, hiszen az új technológia elősegíti a mobilitást (Tölgyesi 2002).

A technológiai meghatározás legerősebb kritikája azt hangsúlyozza, hogy a technológiai magyarázat eltúlozza a technológiák szerepét – pedig a technológia integráns része a társadalomnak, a technológia és társadalom között a kapcsolat nem egyirányú, hanem interdependens. A technológikus magyarázatban (technológiai determinizmus) *a technológia úgy jelenik meg, mint a legfontosabb társadalmi szervező erő*, holott számos kutatás bizonyította azt, hogy a technológiák is társadalmi értékek hordozói, a technológiai innováció pedig gazdasági érdekek és hatalom által meghatározott. A technológiai definíció problematikus volta a mérhetőség is: mi az a határ, ahonnan egy társadalom már információsnak tekinthető, mennyi technológiára van szükség ahhoz, hogy egy társadalom kiérdemelje ezt a címet?

### **II.1.2. Gazdasági meghatározás**

A közgazdaságtanban külön diszciplína foglalkozik az információ gazdaságtanával. Fritz Machlup a múlt század hatvanas éveitől kezdődően (Machlup 1962, 1987) dolgozta ki a közgazdasági elméleten belül az információ gazdaságának mérésére vonatkozó elképzeléseit. A gazdasági meghatározás abból indul ki, hogy a mai kor társadalmában a tudás válik a modern gazdaság alapjává, a javak gazdaságát felváltja a tudás gazdasága (*knowledge economy*). A tudás és a szervezet válik az elsődleges termelőerővé (Drucker 1969, Porat 1977).<sup>13</sup>

Machlup úgy gondolta, hogy a tudás és a tudomány a társadalompolitika eszközévé vált, ezért van szükség a tudás növekedésének mérésére. A tudás meghatározásában a tudás

---

<sup>13</sup> Callinicos a tudástársadalommal kapcsolatos kritikájában amellet érvel, hogy a tudástársadalom mítosz, nincs jelentős változás: a tudástőke gazdasági szempontból valamelyest jövedelmezőbb szerephez jut, de a végső cél és a mozgatóerő még mindig a *status quo* megszerzése (Callinicos 1990).

szubjektív értelmezéséből indul ki, abból, hogy mit jelent a tudás a „tudó” számára. Öt tudástípust határozott meg: a praktikus tudást, amely a hasznos tudásokat, szakmai, üzleti, mesteremberi, politikai, háztartási ismereteket jelöli; az intellektuális tudást, amely az általános kultúrát, műveltséget, természettudományos tanulást és az intellektuális kíváncsiságot jelöli; a társalgási, könnyű időtöltésre való tudást; a spirituális-vallásos tudást; és a nem kívánt tudást (információs zaj). Aprólékos munkával kidolgozott kategóriarendszerében a korábban meghatározott tudástípusok előállítására, feldolgozására és elosztására alapján öt fő csoportba sorolt be harminc iparágat. Az öt tudáshoz köthető iparág az oktatás, a kutatás és fejlesztés, a kommunikációs média, az információs gépek és az információs szolgáltatások. Az információs gazdaság ezen öt iparág összegzése.

Marc Porat továbbfejlesztette ezt az elképzelést, és egy komplex mérőrendszert dolgozott ki az információs gazdaság mérésére. Három különböző becslést alkalmazott, a nettó keresletet, az adott tevékenység hozzáadott értékét, valamint az iparágra jellemző jövedelmet vagy bért. A gazdaságot három részre osztotta: az elsődleges információs szektorra (tömegkommunikáció, oktatás, reklám, számítógépgyártás); a másodlagos információs szektorra, amelynek két különálló területe van: a közhivatalok adminisztratív tevékenysége és a magáncégek adminisztratív tevékenysége; valamint a nem-információs szektorra mint a termelő magánszektorra, az állami termelőágazatokra és a háztartási szektorra.

A gazdasági meghatározás elsődleges fogalmai makrogazdasági jellegűek, külön iparágakat jelölnek, és statisztikai módszerekkel próbálják regisztrálni azokat. Az információs tudás iparának méretét és jelentőségét a bruttó nemzeti termékhez való hozzájárulás mértékével lehet jellemezni. Ahogyan nő a hozzájárulás mértéke, úgy válik egyre inkább információssá egy gazdaság, társadalom; illetve az, hogy egy adott társadalom milyen mértékben tekinthető információsnak, az alapján dől el, hogy mennyire fejlettek az információs iparágai.

A gazdasági meghatározás problematikusságát az jelzi, hogy az információs társadalmat leíró *statisztikai kategóriák* egyszerűsítőek, nehezen foghatják meg e komplex társadalmi jelenséget. A statisztikai kategóriák megalkotásában és az információs szektorba való

besorolásban számos rejtett értelmezés és értékítélet működik. A másik problémás aspektus, hogy az aggregált statisztikai adatok kategóriái óhatatlanul homogenizálnak, összemossnak különböző gazdasági tevékenységeket. Ahogyan már a technológus magyarázattal kapcsolatban is megfogalmazódott, az sem egyértelmű, hogy mikortól tekinthető egy társadalom információs, vagyis az információs iparok milyen mértékű GNP-hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy egy társadalomról ebben a megközelítésben beszéljünk? Mindennek ellenére az információs társadalom gazdasági értelmezése az egyik legkoherensebb koncepció.

### **II.1.3. Foglalkozási meghatározás**

Az információs társadalom leírására gyakran használt mutató a foglalkoztatásban bekövetkező változás. Ezen elképzelés szerint akkor érjük el az információs társadalom állapotát, amikor a foglalkozások döntő többsége az információs munkával kapcsolatos. Ennek megfelelően információs társadalomról akkor beszélhetünk, amikor az irodai munkások, az ügyvédek és a szórakoztatóiparban dolgozók száma meghaladja a bányászok, építőipari munkások, fémfeldolgozók számát.

A foglalkoztatási meghatározás Daniel Bell úttörő elképzeléséhez köthető, mely az információs társadalom elméleti közül talán a leghatásosabb. Bell a posztindusztriális társadalommal kapcsolatos teóriáját a foglalkoztatás jellegében bekövetkező változásokhoz kötötte, az ipari fejlődést pedig három stádiumban határozta meg: preindusztriális, indusztriális és posztindusztriális állapotokat különböztetett meg (Bell 1973, 2003). E hármas felosztásban a premodern társadalom a mezőgazdaságon, az ipari társadalom a modern ipari méretű árutermelésen alapul, a posztindusztriális társadalomban azonban az árutermelés helyett a szolgáltatás válik a gazdaság húzóágazatává. Ez egyben azt is jelenti, hogy módosul a foglalkoztatás szerkezete, a munkavállalók egyre nagyobb részét foglalkoztatja a harmadik, a szolgáltató szektor, amely alapvetően információs munkának tekinthető. Ezzel párhuzamosan az elméleti tudás kerül előtérbe, és az ezt birtokló (professzionális és technokrata) elit dominanciája érvényesül inkább. Ennek megfelelően a foglalkoztatási meghatározás fő kérdései a következők lesznek: hogyan változott meg a foglalkoztatás szerkezete, a munka jellege,



hatékonyabbá vált-e a munkavégzés az informatizáltságot követően, milyen új készségekre, tudásokra van szükség? Ezen elképzelés kritikus *pontja az információs munka meghatározása*, ugyanis jelenleg minden munka megkíván valamilyen szintű informatizáltságot.

#### **II.1.4. Térbeli meghatározás**

Az információs társadalom térbeli meghatározásában a hangsúly a különböző helyeket összekötő információs hálózatokon, a globalizálódó világon van. Az információs hálózatok egymástól távoli tereket képesek egybefogni, következésképpen jelentős hatással vannak idő- és térfogalmainkra. A modern gazdaságban egyre inkább az információkra mint alapvető stratégiai erőforrásra helyeződik a hangsúly, valamint a megtermelt értékek globális koordinációjára. Ez utóbbi csakis a számítógépek és a számítógépes hálózatok segítségével működhet hatékonyan. A kommunikációs-információs technológiák teszik lehetővé azt, hogy az információkat eddig példa nélküli arányban lehessen feldolgozni, ugyanis globális szinten nyílik lehetőség az azonnali és valós idejű tranzakciók lebonyolítására. Az információk globális szintű feldolgozása (a globális információs áramlás) teljesíti ki a nemzeti és regionális piacok integrálását. Az új információs és kommunikációs technológiák elterjedésével az idő és a tér társadalmi szerkezete megváltozott, összeszűkül, <sup>14</sup> olyan lehetőségeket teremtve, amelyek ez idáig elérhetetlenek voltak (pl. a folyamatosan, a nap 24 órájában működő vállalkozások létrejötte). Ezek a trendek az információs hálózatok központi helyzetét nyomatékosítják, mivel ezek városokon belüli helyeket, régiókat, nemzeteket és kontinenseket is összekötnek.

Az eddigiekhez hasonlóan a térbeli magyarázat kritikus pontja is a következő: hogyan határozzuk meg a hálózat fogalmát? Mikor tekinthető egy hálózat hálózatnak, hogyan tehetünk különbséget a hálózatosság különböző fokozatai között, és a hálózatosság mely fokán beszélhetünk már információs társadalomról?

---

<sup>14</sup> Giddens

### **II.1.5. Az információs társadalom kulturális meghatározása**

A kulturális meghatározás a modern társadalmak mediatizáltságát hangsúlyozza, amelyben jelentősen megnövekszik az információtermelés, a kulturális iparként értelmezhető kulturális szféra szerepe pedig hangsúlyosabbá, a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőjévé válik. A 21. században a kultúrák kavalkádját, hibrid kulturális környezet kialakulását figyelhetjük meg. A kortárs kultúra ugyanakkor lényegesen „információterheltebb”, mint a megelőző kultúrák. E médiával telített kulturális környezet egyben a jelentésalkotások explózióját is jelenti. Az információs társadalom kulturális meghatározása e túlmediatizáltságot emeli ki, de egyben a társadalmak demokratizálódási folyamataira is figyel, arra, ahogyan az új technológiák segítségével változik (változhat) a hatalom gyakorlata. A kulturális definíció nem a technológiák gazdasági szerepére, hanem a megfigyelhető és felfogható hatásokra (virtuális közösségek, szabadidő-felhasználás, fogyasztásban bekövetkező változások) helyezi a hangsúlyt. A kulturális meghatározás problematikussága a korábbi meghatározásokhoz hasonlóan az, hogy a jelentésalkotás növekedésének mérésére nem rendelkezik kidolgozott rendszerrel, ezért feltevődik az a kérdés, hogy a jelentések milyen szintű expanziójától kezdődően beszélhetünk már információs társadalomról?

### **II.1.6. Még egy meghatározás – az információs társadalom, mint politikai fogalom**

Joggal mondhatjuk, hogy az információs társadalomnak egy további meghatározása, a politikumhoz köthető értelmezése is létezik (Farkas, i. m.). A kilencvenes években a politika felfedezte magának az információs társadalom fogalmát, és jelentős társadalompolitikai eszközé tette. A kormányok nagy része számára az információs társadalom kiépítése, fejlesztése az egyik legfontosabb területként jelenik meg a kormányzati programokban (Dessewffy 2004). A politika számára az információs társadalom egy kormányzati eszközökkel elősegítendő állapot elérését jelenti; az a felismerés, elképzelés vezérli, hogy az információs szektor fejlettsége létfontosságú egy adott nemzet versenyképessége szempontjából. E modernizációs program, törekvés nagyon sokrétű lehet, és az adott társadalom berendezkedésétől függ. Léteznek lakossági

technológia-elérést biztosító vagy javító, használatbővülést kapacitáló, oktatási fejlesztésekre irányuló, munkaerő-piaci helyzetet javító, kormányzati vagy üzleti átláthatóságot biztosító (e-tendereztetés), kulturálisörökség-megőrző vagy közigazgatási fejlesztésekre irányuló kezdeményezések, de a kutatás-fejlesztést kapacitáló állami erőfeszítéseket is információs társadalmi politikaként tarthatjuk számon.<sup>15</sup>

Az információs társadalom meghatározásainak áttekintése arra hívja fel a figyelmet, hogy a definíciók nagy része kvantitatív megközelítést rejt, és azt feltételezi, hogy egy adott ponton egy társadalom információs lesz. Azonban nem adnak biztos választ annak tekintetében, hogy mely ponttól, határtól lépünk be ebbe az új társadalomba. Az információs társadalommal kapcsolatos legerősebb kritikát épp e mennyiségi megközelítés kapja. Nem elégséges csak az információ termelésében, feldolgozásában, tárolásában bekövetkező mennyiségi változások regisztrálása, de érdemes különbséget tenni az információk jellegében, valamint a felhasználásuk céljaiban. Az információ túlértékelésével, az „információ kultuszával” (Roszak 1990) nem értelmezhetők a társadalmi változások, a pusztán nagyobb mennyiségű információ nem jelent egyben újfajta tudást is, nem változtatja meg a társadalmi folyamatokat. A tudást, az eszméket és a kultúrát mint eszmerendszert nem lehet az információra redukálni, az „elme eszmékben gondolkodik, és nem információkban” (Roszak i. m.). Annak ellenére, hogy a kommunikációs technológiák hatalmas fejlődésen mentek keresztül, abban, amit közlünk, nem következett be hasonló mérvű előrelépés. Roszak amellet érvel, hogy szükséges megvizsgálni, milyen jellegű információk növekedéséről, termeléséről és tárolásáról van szó, és ezek az információk milyen értéket hordoznak, milyen jelentőséggel bírnak a társadalom számára, kik hozták létre ezeket az információkat, milyen céllal és milyen következményekkel.

---

<sup>15</sup> Az információs társadalmi politikák nemcsak a nemzeti kormányok számára jelentenek prioritást, hanem az EU is kiemelten kezeli az információs társadalom kiépítését (eEurope program). Magyarországon információs társadalmi politika formálisan 2001-től létezik (Széchenyi Terv), azonban már korábban is léteztek kezdeményezések az információs eszközök és kultúra bővítésére vonatkozóan (pl. a közép- és általános iskolákat hálózatba kötő Sulinet program).

Önmagukban az információk nem értelmezhetők, csak adott kontextusban, az információ mennyiségi növekedése nem feltétlenül változtatja meg az értelmező környezetet, az információ nem egyenlő a tudással, a tudás társadalmi növekedését illetően sincsenek megbízható bizonyítékok (Faragó 2002). A tudástársadalommal kapcsolatos elképzeléseket górcső alá véve Faragó amellett érvel, hogy a tudástársadalom mítosz, nincs jelentős változás: a tudástőke gazdasági szempontból valamelyest jövedelmezőbb szerephez jut, de a végső cél és a mozgatóerő még mindig a *status quo* megszerzése (Callinicosot hivatkozva Faragó 1990), Ezért a mítosz fenntartása legalább három szférának érdekében áll: a politikának, a gazdaságnak és a tudománynak.

## II.2. ELMÉLETI SZINTÉZISTÖREKVÉS – CASTELLS

Az információs társadalom talán legerőteljesebb és legkomplexebb magyarázatát Manuel Castells adta *The Information Age – Economy, Society, and Culture* című munkájában, amely a társadalomtudósok között hamar kultuszművé vált. A háromkötetes mű már terjedelmét tekintve is lenyűgöző vállalkozás, de céljaiban még inkább: Castells arra vállalkozott, hogy összegezze, új teoretikus keretbe integrálja a korábbi – információs társadalomra vonatkozó – elképzeléseket. Ezáltal ellenszegülve a posztmodern részletező, széttöredezett elméleteinek, egy újabb *grand theory* megalkotására vállalkozott, amelynek kétséges a sikeressége.

Castells összegzése meglehetősen eklektikus, metaforikus, nehezen követhető, számos általa bevezetett fogalmat tekintve ellentmondásos. Maga is többször korrigálta alapvető fogalmait és e fogalmak egymáshoz való viszonyát. Castells fő műve ugyan az „Információs kor” címet viseli, mégis többször utalt arra, hogy helytállóbbnak, valóságközelibbnek gondolja a hálózat társadalma (*network society*) kifejezés használatát.

Castells információs társadalma olyan társadalom, amelyben újfajta kapitalizmus kialakulásának vagyunk tanúi, amely egyre inkább a hálózat és az én közötti konfliktusokra épül.<sup>16</sup> Castells az információs technológiákat bázisnak tekintette,

---

<sup>16</sup> Stadler, 1998

segítségükkel valósulhat meg ugyanis a kapitalizmus újabb formája, a globális-információs kapitalizmus. Castells a globális-információs kapitalizmus megfogalmazásában a marxista termelési módhoz nyúl vissza. Egy új terminust vezet be, a fejlődési módot (mint a termelés technológiájával kapcsolatos fogalmat), amely az információs korban, a hálózati társadalomban merőben más, mint az ipari társadalomban, mégpedig elsősorban azért, mert a fejlődés motorja a tudáson, illetve a tudás és információ alkalmazása során újabb tudásgerjesztő eszközök létrehozásán alapuló termelékenység. Castells meghatározásában az információs kort „nem a tudás és az információ központi szerepe jellemzi, hanem a tudás és információ alkalmazása tudásgerjesztő és információfeldolgozó/kommunikációs eszközökre, az innováció és innovációs felhasználás kumulatív visszacsatolásaiban”.<sup>17</sup> A fejlődési mód fogalmát számos kritika érte, a kritikák szerteágazó volta miatt részletesen nem szándékozok erre kitérni.

Castells társadalomértelmezésében központi szerepe van a *hálózat* (a hálózati logika alapján megvalósuló áramlások tere [*space of flow*], hálózati logika, diffúz, névtelen, felmérhetetlen, delokalizált tér, ezáltal a hagyományos társadalmi intézmények, lokalitások feloldódása) és az *Én* (identitás, lokalitás, földrajzi értelemben behatárolható hely, hagyományos közösség) közötti konfliktusok, kölcsönhatások során létrejövő globális változásnak.

Castells fogalomkészlete nagyon szerteágazó, azonban számos terminus rokonítható egymással, és az általa leírt jelenségek elsősorban a fent említett, hálózati logika alapján szerveződő, egyre láthatatlanabb, követhetetlenebb és ezáltal ellenőrizhetetlen hatalmi terek (a hatalomgyakorlás új formái) és a különböző hagyományos identitások (én, közösségek, lokalitás) közötti konfliktusokban alakulnak ki. A hálózati logika létrejöttéhez és erősödéséhez nagymértékben hozzájárultak az új információs technológiák. Sőt, a legújabb, legnagyobb horderejű új információs technológiák (pl. internet) fejlesztésének kezdeti impulzusait is e hatalmi célú (katonai) hálózati logika generálta.

---

<sup>17</sup> Castells, 1996

Castells kezdeti optimista, akcióorientált felfogása az idők során pesszimistábbá vált, és egyre inkább úgy gondolta, hogy a hálózati logika működésének köszönhetően a lokalitások, a lokális jelentések, kulturális kódok szerepe meggyengül, és ezáltal a társadalom egymással nem kommunikáló atomjaira esik szét. Castells e széthullás megakadályozását magukban az új technológiákban és a hálózati logika alkalmazásában látja. Nem célom Castells eklektikus, szerteágazó elméletét részletesebben tárgyalni, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy számos esetben (nemzetállamok, közösségek szerepének változása; az egyéni identitásképzés mechanizmusainak elbizonytalanodása, a globális gazdasági hatalmi erők kialakulása és térnyerése, a hálózat számára értéktelennek nyilvánított lokalitások, közösségek leértékelődése, majd ezek „perverz”, a fundamentalista hálózatokon és bünszövetkezeteken keresztüli visszacsatolódása, a törzsiesedés) elképzelései, diagnózisai helytállónak bizonyultak/bizonyulnak. Még akkor is, ha nem sikerült mindent átfogó szociológiai elméletet alkotnia, számos új terminust vezetett be, amivel kétségtávol hozzájárult ahhoz, hogy másként gondolkodjunk korunkról.

### II.3. PESSZIMIZMUS, NEGATÍV HATÁSOK – DAVID LYON

Az információs társadalommal kapcsolatos optimista megközelítések mellett néhány szerző a lehetséges negatív hatásokra is felhívja a figyelmet. E szkeptikus álláspont kiemelkedő képviselője *David Lyon*, aki az információs társadalom fogalmát a társadalmi ellenőrzés (felügyelet) fogalmán keresztül értelmezi (Lyon 1994, 1988). Lyon arra hívja fel a figyelmet, hogy az információs társadalom olyan változásokat indukálhat, amelyeket nem értünk meg teljes mértékben, a negatív hatásokra nem helyezünk megfelelő hangsúlyt. Ilyen negatív hatás a „felügyeleti társadalom” megjelenése. A „felügyeleti társadalom” kiépülése nagymértékben függ a technológiai eszközök (CCTV, írszdiagnosztika, arcfelismerő rendszerek, adatbázis-fűzők, DNS-adatbankok) fejlődésétől. Az új technológiák megjelenésével és elterjedésével nem csupán lehetőséggé, de problémává, veszéllyé is vált a személyes információk gyűjtése, tárolása, feldolgozása, forgalmazása a számítógépes adatbázisok segítségével. A felügyelet az új technológiák megjelenésével egyre tökéletesebb lesz, és egyre több olyan társadalmi helyzet van, amelynek során személyi adatainkat összegyűjtik, tárolják és feldolgozzák. A különböző céllal gyűjtött adatbázisok összekapcsolásán<sup>18</sup> keresztül megvalósulni látszik a „teljes felügyelet”. A „felügyeleti társadalom” kiépüléséhez nem elegendőek a technológiai feltételek: a jogi (egy adott társadalom jogrendszere), politikai (politikai szándék, akarat), társadalmi-kulturális (demokratikus hagyományok) tényezők határozzák meg azt, hogy az új technológiákat hogyan használják fel ellenőrzésre egy adott társadalmon belül. A 21. század első felében bekövetkező terrortámadások hatására éles vita bontakozott ki azzal kapcsolatban, milyen mértékű és milyen jellegű felügyelet(ek) megengedhető(ek) a támadásokat megelőzendő. Lyon sikeresen kerüli el a technodeterminista álláspontot, amikor azt hangsúlyozza, hogy az elektronikus felügyelet terjedése Janus-arcú: a felügyelet egyfelől a társadalmi ellenőrzés eszköze, másfelől lehetőséget biztosít az állampolgárok számára, hogy ellenőrizzék, mennyire vannak állampolgári jogaik biztosítva. Lyon azt is hangsúlyozza, hogy az új technológiák felügyeleti szerepével kapcsolatban sajnálatos módon kevés átfogó, megalapozott szociológiai elemzés született. A megalapozottabb

elemzések/eszmefuttatások a technológiák felügyeleti célú felhasználásával kapcsolatban legalább három aspektust emelnek ki. Az első aspektus ezen eszközök újszerű volta, amiből következik, hogy a felügyeleti technológiák pontosságának bizonytalansága miatt használatuk következményei beláthatatlanok. A második szempont szerint e beláthatatlan következmények felerősíthetik a társadalmi kirekesztést. A felügyeleti praxisok harmadik, tágabb aspektusa az egyre fejlettebb és folyamatosan fejlesztett technológiák használata.

A társadalmi felügyelet egykorú az emberi közösségek megjelenésével, a felügyelet technikái, gyakorlata, jellege és mértéke a történelem folyamán folyamatos változáson ment keresztül. A társadalmi felügyelet klasszikus elméletei (Weber–Orwell, Foucault) a felügyelet centralizált jellegét emelik ki. Az új technológiák azonban decentralizáltak, szétszóródóak, és ebből adódóan szükség van a társadalmi felügyelet új típusú meghatározására/modelljére. Az új modell szerint a társadalmi felügyelet rendszerére sokkal inkább használható a repkény, mint a központi törzzsel, számos ággal rendelkező fa hasonlata. Az új technológiáknak köszönhetően a felügyelet inkább többszintű, szerteágazó (pl. a munkahelyi megfigyelés-felügyelet más jellegű lehet, mint a kereskedelmi célú adatszerzés vagy az állami felügyelet), mint központilag ellenőrzött (Lyon 2001).

#### **II.4. VISSZA A FÖLDRE: INFOKOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK, MINT A HÉTKÖZNAPI ÉLET SZERVES RÉSZEI – WELLMAN KUTATÁSAI**

Az információs társadalom kutatásában az utóbbi idők legfontosabb fejleménye az, hogy az új technológiák használatával kapcsolatos elemzések e technológiákat a mindennapi használatba, a mindennapi életbe ágyazva vizsgálják. E szemléletmód úttörője Barry Wellman és kutatócsoportja. Wellman a számítógépes hálózatokat mint kapcsolathálózatokat tekinti, és amellett érvel, hogy a kapcsolathálózati megközelítés hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük, hogyan viszonyulnak egymáshoz az emberek a számítógép által mediált kommunikáció során (Wellman 1996). Azt a kapcsolathálózati megközelítést terjeszti ki a számítógépes hálózatok vizsgálatára, amely fontos

---

<sup>18</sup> Pl: CARNIVORE, Terrorist Threat Integration Center.



impulzusokat kapott a kommunikációkutatás irányából, és pedig az újdonságok terjedésére vonatkozó diffúziós elméletektől (Tardos 1995). Ezzel egy már korábbi szociológiai irányzat eszközrendszerét alkalmazza sikeresen az információs technológiák használatának kutatásában. Wellman főként arra fókuszál, hogyan határozzák meg a különböző társadalmi hálózati minták az online kommunikációt, valamint hogy a számítógépek által mediált kommunikáció hogyan hat a társadalmi kapcsolatokra, viszonyokra. A kapcsolathálózati megközelítés eszköztárát (sűrűség, határok-kötöttség, exkluzivitás, intenzitás, társadalmi kontroll stb.) használva Wellman arra a következtetésre jut, hogy az online közösségek valódi közösségek, megtalálhatók közöttük a sűrű, kötött csoportok és a gyér, határtalan, kevésbé kötött hálózatok is, illetve hogy az online közösségek kapcsolathálózatokként értelmezhetők. Wellman legfőbb érdeme mégsem az, hogy kiterjeszti a kapcsolathálózati megközelítést az online hálózatokra, hanem hogy az internetet és a számítógépes hálózatokat úgy vizsgálja, mint a hétköznapi élet szerves részeit, olyan formának tekinti, amely a meglévő társadalmi viszonyokba, feltételekbe ágyazódik be (Wellmann–C. Haythornthwaite 2002a, Wellmann–Quan–Haase–Boase–Wenhong Chen 2001). Wellman legfőképpen azt érti ez alatt, hogy a korábbi, hagyományos társadalmi csoportok helyett „individualizált társadalmi hálózatok” jönnek létre. Az internet terjedésén és használatán túl empirikus forrásokból építkezve arra keresi a választ, hogy az új technológia milyen változásokat hozott az emberek hétköznapi életében, hogyan változtatta meg a munka világát, a szabadidő eltöltését, az emberi kapcsolatokat. Wellman tétele, mely szerint az információs technológiákat a hétköznapi élet szerves részeként érdemes vizsgálni, leginkább az internet és a társadalmi tőke közötti összefüggések vizsgálatára érvényes. Putnam társadalmi tőke meghatározásából kiindulva, azt kiegészítve, továbbfejlesztve Wellman és munkatársai arra a következtetésre jutottak, hogy az internet segítségével a társadalmi tőke jobban megerősíthető, fenntartható. Jóllehet elemzésük kimutatta az internet befolyását a társadalmi tőkére, de a pontos hatásmechanizmusokat nem sikerült azonosítaniuk (Wellman–Quan–Haase–C. Witte–Hampton 2002b).

## II.5. AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM KÉRDÉSKÖRÉHEZ TARTOZÓ TÉMÁK KUTATÁSÁNAK LEGITIMITÁSA

Az „információs társadalom kibontakozását” élénk tudományos, publicisztikai és politikai figyelem kíséri. Számos kutatás vizsgálja az információs technológiák terjedését, a terjedés egyenlőtlenségeit, a használat következményeit. A digitális szakadék, információs társadalom legalább annyira gyakran használt társadalomtudományos fogalmakká váltak, mint a társadalmi tőke, társadalmi kirekesztés, társadalmi egyenlőtlenség.<sup>19</sup> A gombamód szaporodó elemzések, írások ellenére a társadalomtudományos gondolkodásban gyakran megkérdőjeleződik az információs technológiákkal kapcsolatos kutatások jelentősége. A gyanakvások és idegenkedés oka elsősorban a korábban bemutatott elméletek bizonytalanságaiban és ellentmondásaiban keresendő. A gyanakvó diskurzust nemcsak az elméletek bizonytalanságai váltják ki; a kutatási terület fiatalsága, a tény, hogy egy alapvetően technofób környezetben technológiával foglalkozik, valamint az akadémiai közeg etnocentrizmusa egytől egyig hozzájárulnak ahhoz, hogy az információs társadalom kevésbé elfogadott kutatási terület legyen. Mindezen túlmutatva az információs társadalom kutatásának legitimációs problémái összefonódnak a szociológia (és más társadalomtudományok) mint diszciplína legitimációs problémáival.

Az értelmezésbeli nehézségek ellenére az információs-kommunikációs technológiák kérdésköre kutatásának jól megalapozott *legitimitása van*. Amennyiben azt feltételezzük, hogy az új információs technológiák olyan *társadalmi változást közvetítenek, erősítenek fel*, amelyek közvetett és közvetlen hatással vannak a mindennapi életünkre, a társadalmi struktúrára, a termelési folyamatokra (legyenek ezek a hatások forradalmiak, együttfejlődők vagy csak felerősítő jellegűek akár), akkor fontos e hatásoknak a mibenlétét, nagyságát és időben bekövetkező módosulásait alapos, empirikus munkával

---

<sup>19</sup> Egy nem túl „tudományos”, nem reprezentatív, partikuláris példát hozhatok fel ennek illusztrálására: míg az EBSCO Research Database társadalomtudományi folyóiratok cikkeit tartalmazó adatbázisban a szociológiai irodalomban nagyon népszerű társadalmi tőke fogalma 680, a társadalmi kirekesztés 509, a társadalmi egyenlőtlenség 395 alkalommal fordul elő, addig az információs társadalom 759, a digitális szakadék fogalma pedig 542 alkalommal szerepel.

feltérképezni.<sup>20</sup> A jelenlegi kutatások áttekintése alapján valószínűbbnek tűnik, hogy a különböző aldiszciplínák kiegészítik hagyományos megközelítésmódjaikat az „információs társadalom aspektussal”, azaz megpróbálják saját területükön regisztrálni azokat a változásokat, amelyek az új technológiák használata következtében jelentkeznek. A menedzsmentirodalom, a pszichológia, a pedagógia, a jogtudomány, a nyelvtudomány, a szociológia, a politológia és az újabban keletkezett, de már legitimitást kivívó *cultural studies*, *media studies*, *policy studies* tudományágak saját apparátusuk és más tudományterületek módszertani, fogalmi arzenáljának segítségével vizsgálják meg, hogy a korábbiakban legitimizált témákat milyen új szempontok egészítik ki.

Egy példával illusztrálnám a fent elmondottakat. A brit társadalomtudományok szervezésben fontos szerepet játszó Economic and Social Research Center 2000. évi tematikai prioritásokat meghatározó dokumentumában kiemelt szerepet tulajdonít az információs társadalom fogalomkörébe tartozó témák kutatásának. Ezen stratégiai célokat, témákat a 2003–2004-es Működési Tervben is megerősítették. Az információs társadalomhoz köthető témák azonban nem képeznek külön fejezetet, hanem más tematikákba integráltak.<sup>21</sup>

Az ERSC által támogatott E-Society programban jelenleg 15 kutatási projekt fut, amelyek a legkülönbözőbb területeket ölelik fel: 3 projekt foglalkozik az új technológiák egészségügyre gyakorolt hatásaival, 4 a digitális egyenlőtlenségekkel, társadalmi

---

<sup>20</sup> Figyelemre méltó, hogy a televízió közvélemény-formáló szerepével kapcsolatos kutatásokat nem kérdőjelezi meg, igaz, hogy ezen elemzések elméleti hátterei (társadalmi nyilvánosság-elméletek, tömegkommunikációs elméletek) lényegesen jobban megalapozottak, mint az információs társadalommal kapcsolatos vélekedések.

<sup>21</sup> A stratégiai kutatási célok között a következő témák szerepelnek:

- Hogyan változnak a demokráciák, az új kommunikációs technológiák miként változtatják meg a demokratikus gyakorlatot és részvételt?
- Hogyan változtatják meg az új médiatechnológiák a kommunikáció természetét, és milyen hatással vannak a társas és egyéni készségekre?
- Milyen hatással vannak az új technológiák a társas kapcsolatokra?
- Milyen összefüggések vannak a tudás, műveltség, információs technológiák és társadalmi kirekesztés között?
- Milyen a tudástársadalom, tudásgazdaság természete?
- Milyen mértékben járulnak hozzá a társadalmi kirekesztéshez a pénzügyi erőforrások, a foglalkozás, az oktatás, a közlekedés és az új technológiai tényezők?
- Hogyan, milyen mértékben járulnak hozzá az új technológiák a szervezeti teljesítmény növekedéséhez? (ESRC 2000–2003)

kirekesztéssel, 3 az új üzleti lehetőségekkel, 3 a fogyasztói magatartásminták változásával. Egy kutatás a gyerekek technológiahasználatát, egy a kormányzás változásait vizsgálja.

Az információs jelenséggörrel járó változások vizsgálatában nem új keletű, de egyre határozottabb az igény arra, hogy a kezdeti, leegyszerűsítő, mennyiségi változások regisztrálása kiegészüljön a mélyrehatóbb, minőségi elmozdulások feltárásával.

Érvényes az is, hogy a legutóbbi elemzések elsősorban az internetre koncentrálnak, ezt tekintik a vizsgálódás elsődleges tárgyának. Ez valószínűsíthetően annak köszönhető, hogy az internet a legkomplexebb új technológia, amely magába olvasztja egy sor más technológia előnyeit. Alapvetően médiumok együttesét jelenti, és ebből adódóan e médiumokhoz képest eltérő tulajdonságokkal rendelkezik. Talán az a legfontosabb, hogy lehetővé teszi az interaktivitást, a szóbeli érintkezéssel kívül szinte a kommunikáció valamennyi tipikus formáját integrálja, még ha a teljes szociális jelenlétet nem is biztosítja (Angelusz 2000). Jogos az igény, hogy az információs technológiák kutatásában ne csak az internet hatásainak vizsgálatára kerüljön sor, hanem olyan más technológiákra is kiterjedjen a figyelem, mint a mobiltelefon, számítógép, digitális televíziózás. A legutóbbi magyarországi elemzések már e komplex, integráló megközelítést alkalmazzák.

Végül, de nem utolsósorban az információs-kommunikációs technológiákkal kapcsolatos kutatások *szociálpolitikai és gazdaságpolitikai szempontból* is fontosak. A fejlett országokban – és itt nemcsak a nyugati társadalmakról van szó – komoly kormányzati erőfeszítések történnek annak érdekében, hogy elősegítsék az új technológiák terjedését, minél szélesebb lakossági használatát. A célzott kormányzati lépések érdekében nemcsak azt lenne szükséges pontosan tudni, hogy milyen következménnyel jár a technológiai változás, hanem azt is, hogy az ilyen irányú politikai cselekvések milyen hatást váltanak ki.

### **III. A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK KÉT ARCA – RÉGI ÉS ÚJ TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK**

Az információs társadalommal kapcsolatos egyik legerőteljesebb kutatási irány az, amely a kommunikációs technológiákhoz való hozzáférésben és használatban a társadalmi egyenlőtlenségekre fókuszál.

A kezdeti kutatások elsősorban az infrastrukturális terjedés, a tárgyi feltételek kérdéseivel foglalkoztak, és jellemzően a technodeterminista álláspontot, a technológiai fogalomhasználatot tükrözték. A tárgyi feltételek, adottságok számbavételét egészítették ki a kilencvenes évek második felétől megjelenő újabb kutatások, amelyek a használók és nem-használók közötti különbségekre, a használat okaira és meghatározottságaira fókuszáltak.

A technológia terjedésének e fázisában a legerőteljesebb társadalomtudományi fogalom a *digitális szakadék* (*digital gap*) lett. Ezzel kapcsolatban született a legtöbb elemzés, és e területen rendelkezünk a legtöbb empirikus adattal is. Azonban a dichotóm felosztásokra – információgazdagok–információszegények, hozzáférők–nem-hozzáférők stb. – építő digitális szakadék fogalma nagyon gyorsan meghaladottá vált. Jelenleg az információs és kommunikációs technológiákat kutató tudósok mellett érvelnek, hogy ki kell egészíteni e nagymértékben leegyszerűsítő megközelítést. A kiegészítésekre később térek ki.

#### **III.1. DIFFÚZIÓS MODELLEK ÉS A DIGITÁLIS SZAKADÉK FOGALMA**

A digitális szakadék fogalma a kilencvenes évek második felétől jelent meg a társadalomtudományos gondolkodásban, elméleti alapját az innovációk társadalmi terjedésének magyarázatára született *diffúziós modellek* (elsősorban Rogers 1995, Norris 1999) jelentik. A modell alapja, hogy az innovációk használatában, alkalmazásában az emberek nem egymástól elszigetelten döntenek, hanem hatnak egymásra, a terjedés társadalmilag beágyazott folyamat. A társadalmi újítások terjedésével foglalkozó kortárs elméleteknek klasszikus szociológiai előzményeik vannak. Tarde vizsgálataiban arra a

következtetésre jutott, hogy a társadalmi újítás az elitek körében kezdődik el, majd koncentrikusan sugárzik le a társadalom alsóbb rétegeibe. A terjedés az utánzás mechanizmusa révén történik. Tarde a terjedés időtényezőjére is figyelt: a terjedés időben szakaszokra bomlik, és normál növekedési S-görbét ír le. Tarde, az innovációt vizsgálók között úttörőként, úgy gondolta, hogy az újítás terjedését elősegíti, ha az minél jobban illeszkedik az alkalmazók értékeihez, szokásaihoz, ismereteihez. Ezt nevezte *a társadalmi újítás terjedése logikai törvényének*.

Sorokin már továbbfejlesztette a Tarde által kidolgozott koncepciót, és elődjétől eltérően úgy gondolta, hogy az elitek és a társadalom többi tagja közötti kapcsolat nem egyirányú, az elitek is kölcsönöznek az alacsonyabb státusúaktól, valamint hogy az újítások között eltérések vannak, éppen ezért különböző típusú innovációk léteznek, amelyek más és más S-görbével jellemezhetők.<sup>22</sup>

Rogers szintézis alkotására törekszik: az újítások terjedésének folyamatát úgy vizsgálja, mint egy társas kommunikációs, társadalmilag beágyazott folyamatot, amelyben négy tényezőnek jut kiemelt szerep: magának az innovációnak, a kommunikációs csatornáknak, amelyeken keresztül az innovációval kapcsolatos információk kicserélődnek, az időnek és magának a társadalmi rendszernek, amelyen belül az innováció zajlik (Rogers i. m.). E szintézissel, a társadalmi beágyazottság hangsúlyozásával Rogers sikeresen kerül el a technodeterminista álláspontot.

Az innovációk *öt fő kategóriával* jellemezhetők, annak függvényében, hogy a potenciális alkalmazók számára milyen tulajdonságokkal rendelkeznek. *A relatív előny* az adott innováció más, előző vagy párhuzamosan megjelenő innovációval szembeni előnyeit jelöli. Ilyen relatív előny az, ha egy adott innováció társadalmi előnyökkel, esetleg státusemelkedéssel jár.

Az újítás minél inkább *kompatibilis* a potenciális alkalmazók értékeivel, szükségleteivel és múltbeli tapasztalataival, annál könnyebben tör utat magának.

---

<sup>22</sup> Tarde és Sorokin elképzeléseinek összefoglalását Dessewffy–Galács (2004) munkájára alapoztam.

Hasonló kritérium az újítás *komplexitása* (az érthetőség és elsajátíthatóság), valamint a *kipróbálhatóság* (a kísérletezés lehetősége, kockázatmentesség biztosítása) és a *megfigyelhetőség* (az újítás eredményeinek átláthatósága, nyilvánvalósága) mértéke is.

Rogers az innovációk terjedését az egyén szempontjából vizsgálja, azaz olyan egyéni döntéshozási folyamatként, amelyben más és más kommunikációs csatornák jutnak szerephez. Általában megkülönböztethető a más személyektől elvonatkoztatható hatás (a tömegkommunikáció hatása), illetve az informális kapcsolatokon, kapcsolathálózatokon keresztüli interperszonális hatás. A diffúziós hálózatok homofil jellegűek, azaz hasonló társadalmi helyzetű, hasonló tudású, értékrendszerű kapcsolatokon keresztül terjednek el az innovációk.

A diffúziós modelleknek megfelelően minden innováció terjedése egy diffúziós görbével írható le. A terjedés sajátossága, hogy az új technológiát használók száma időben normál eloszlást mutat, azaz a nagyon korán és a nagyon későn csatlakozók száma alacsony, a nagy többség időben majdnem egyszerre kezdi el használni az új technológiát. Az innováció terjedésének kumulatív ábrázolása során S-alakú görbét kapunk. Számos kutatás bizonyítja, hogy az internet, de a mobiltelefon és a számítógépek társadalmi terjedése is jól leírható a diffúziós modellekkel (Goolsbee–Klenow 2002). A diffúziós elméletek az információs technológiákra alkalmazva érvényesnek bizonyultak, a digitális szakadék magyarázatában is érvényesek, ezek a technológiák ugyanis először a magas társadalmi státusú csoportokban terjednek el először, és a homofilikus kapcsolatokból adódóan nehezebben terjednek el az alacsonyabb társadalmi helyzetűek körében.

Az innovációt alkalmazók az időbeni „belépés” alapján öt csoportba oszthatóak: újítók (2,5%), korai adaptálók (13,5%), korai többség (34%), kései többség (34%) és lemaradók (16%). Rogers az innovációt eltérő időben alkalmazók között társadalmi különbségeket regisztrált, amelyek három változócsoportha bonthatóak: a szocio-ökonómiai, az attitűdbeli és a kommunikációs viselkedést leíró változók körére. A korai belépők (itt az első három csoportba soroltak találhatóak) iskolázottabbak, magasabb társadalmi státusúak, magasabb jövedelműek, társadalmilag mobilabbak, kevésbé ragaszkodnak a hagyományokhoz, értékekhez, hitekhez. A magasabb szocio-ökonómiai

pozíció valószínűsíti az innovációra való hajlandóságot. A korai adaptálóknak kedvezőbb a változásokhoz fűződő attitűdjük, könnyebben megbirkóznak a bizonytalanságokkal és a kockázatokkal, kedvezőbben vélekednek a tudományról, kevésbé dogmatikusak, nagyobb absztrakciós képességekkel rendelkeznek, valamint ambiciózusabbak.

Az új információs és kommunikációs technológiák terjedése során felmerül az a kérdés, hogy használatuk a meglévő társadalmi, politikai egyenlőtlenségek csökkenéséhez vagy a meglévő privilégiumok megerősödéséhez vezet? A kezdeti elképzelések azt hangsúlyozták, hogy az új technológiák javítani fogják az információkhoz való hozzáférést, lényegesen csökkentve ennek költségeit, ezáltal esélyt biztosítva a leszakadó társadalmi csoportoknak a felzárkózásra, hiszen a használt technológia ugyanaz. Ezen elképzelések a diffúzióelmélet *normalizációs modelljével* foglalhatók össze.

A technológiai eufória véget értével a kutatási eredmények a diffúzióelmélet másik változatát, a *stratifikációs modellt* látszanak igazolni: az új kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés a már előnyös helyzetűek pozícióját javítja, az új belépőkhöz képest a régebbi felhasználók megerősítik privilégiumukat, a használat eltérései további egyenlőtlenségeket indukálnak.

A *digitális szakadék* fogalma a stratifikációs modellhez köthető, és az információs társadalommal foglalkozó elméletekben nagy népszerűségnek örvend. A digitális szakadék elméletének kiindulópontja az, hogy az új technológiák, de főként az internet olyan kommunikációt tesznek lehetővé, amelynek – a személy szintjén is – jelentős társadalmi-gazdasági következményei vannak. Ezáltal a technológiához való hozzáférésben és a használatban tapasztalható eltérések újabb társadalmi egyenlőtlenségeket eredményezhetnek. A digitális szakadékkal foglalkozó szerzők a hálózati társadalom rétegződésének okait vizsgálva olyan kérdésekkel foglalkoznak, hogy az internet és más információs technológiák megerősítik vagy gyengítik a már meglévő globális (országok közötti) és társadalmi különbségeket, a részvételen alapuló demokratikus berendezkedést. A digitális szakadék ennek megfelelően többdimenziós jelenség, amelynek P. Norris (2001) szerint legalább három aspektusát különíthetjük el:



- *Globális szakadék:* ez a fogalom a fejlett és fejletlen (kelet–nyugat, észak–dél) társadalmak közötti információs különbségre utal. Az információs technológiák terjedésében globális eltérések figyelhetők meg,<sup>23</sup> amelyek elsősorban a már meglévő gazdasági törésvonalak mentén jönnek létre. A kérdéskörrel foglalkozó legújabb elképzelések azonban azt hangsúlyozzák, hogy a terjedés (diffúzió) egyenlőtlenségei nagyban függnak az adott kormányok gazdasági döntéseitől és a belső politikai viszonyoktól is, valamint hogy a globális szakadék fogalma túl determinista, ugyanis a technológiai ellátottság és használat folyamatosan változik az idők során, a most leszakadó országok tehát behozhatják lemaradásukat (Silverstone, 1994).
- *Társadalmi szakadék:* a terminus az egyes társadalmakon belüli, információs technológiákkal kapcsolatos egyenlőtlenségeket jelöli, az információhoz hozzáférők és nem hozzáférők közötti szakadékot. A társadalmi digitális szakadék olyan társadalmi-demográfiai ismérvek mentén alakul ki, mint a jövedelem, iskolai végzettség, kor, etnikai hovatartozás, regionális hovatartozás. A kormányzatok mindenhol fontosnak tartják e társadalmi különbségek csökkentését. A digitális szakadék áthidalására politikai programok születnek, Magyarországon 2003 szeptemberében készült el a Magyar Információs Társadalom Stratégia és Programtervezet, amely kiemelten kezeli az infrastrukturális feltételek javítását, széles társadalmi rétegek információs technológiákhoz való hozzáférését.<sup>24</sup> A társadalmi szakadékkal kapcsolatban a legfontosabb kérdés jelenleg az, hogy az egyenlőtlenségek milyen időtávon maradnak fenn? A pozitív scenárió szerint a televízió terjedéséhez hasonlóan középtávon a társadalom széles rétegei fognak hozzáférni az új technológiákhoz. A negatív forgatókönyvek azt hangsúlyozzák, hogy az információs technológiák

<sup>23</sup> Az országok, globális térségek közötti egyenlőtlenségek mérésével számos szervezet és intézmény foglalkozik (pl. OECD, World Bank, Európai Bizottság). A digitális szakadék mérésére, valamint a társadalmak felkészültségére (e-readiness), illetve a társadalmak információs fejlettségére vonatkozó módszereket foglalta össze Pintér és Z. Karvalics (2003).

<sup>24</sup> A magyar kormány 2003-ban fogadta el információs stratégiáját (MITS) Ez a program összhangban van az EU vonatkozó (eEurope 2005: An Information Society for All, COM [2002] 263 Final) tervével. [www.mits.hu](http://www.mits.hu)

A digitális szakadék megszüntetését célzó társadalompolitikákat a szakadék áthidalására (*bridging the digital divide*) létrejövő politikai akcióként is tekinthetjük (Schön et. al 1999).

(és főként az internet) merőben más jellegűek (interaktivitást követelnek meg, komplexek, több technológiát olvasztanak magukba, felhasználhatók oktatási célokra, stb.), és az internethasználatban megjelennek a „*relatív egyenlőtlenségek*”, azaz a használat célja és professzionalizmusa, az értékes *versus* kevésbé értékes használat új egyenlőtlenségeket teremt.

- *Demokratikus szakadék*: olyan kihívást jelöl, amelyet a digitális világ terjedése jelent a hatalom elosztására, a meglévő politikai rendszerekre. A választóvonal azok között húzódik, akik az információs és kommunikációs eszközök révén intenzívebben vesznek részt a közéletben, valamint ezeket az eszközöket mobilizálásra is használják, és azok között, akik nem élnek ezekkel a lehetőségekkel.

*P. Norris* azt is javasolja, hogy az információs társadalom jelenségét legalább három elméleti szinten kellene vizsgálni:

- a nemzeti kontextus szintjének kérdéskörei: társadalmi-gazdasági fejlődés, technológiai diffúzió, demokratizálódás folyamata,
- a politikai intézmények szintjének kérdéskörei: online állampolgárok, jogrendszer, csoportok, pártok, média,
- az egyén szintjének kérdései (erőforrások, online civil elkötelezettség, részvétel, motivációk).

A digitális szakadék körüli vita általában nem a terjedés időbeni különbségeire vonatkozik, hanem sokkal inkább arra, hogy szükséges-e egyáltalán egy fogyasztási cikk egyenlőtlen elosztásából fontos társadalmi problémára következtetni. Lengyel–Lőrincz–Siklós–Füleki hívja fel a figyelmet arra, hogy a digitális szakadékkal foglalkozó társadalomtudósok gyakran elmulasztják megvizsgálni azt, hogy a technológiákhoz való egyenlőtlen hozzáférés szisztematikus-e, azaz az egyes társadalmi dimenziókban mutatkozó egyenlőtlenségek rendszerré állnak-e össze, valamint az egyenlőtlenség hogyan változik az időben (Lengyel–Lőrincz–Siklós–Füleki 2003). A digitális szakadék fogalma azért is problematikus, mert azt feltételezi, hogy az új technológiák nem-

használata nagyon kedvezőtlen a nem-használóra nézve, azaz implicit módon azt feltételezik, hogy az új technológiák dramatikusán változtatják meg a meglévő viszonyokat és mechanizmusokat.

Erre a radikális változásra azonban egyelőre nincs empirikus bizonyíték.

### **III.2. RELATÍV EGYENLŐTLENSÉGEK, DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK**

Az új kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés dichotóm megközelítését számos negatív kritika érte, éppen ezért az információs technológiák terjedésével és főként az internetpenetráció növekedésével a hozzáférés egyenlőtlenségeinek vizsgálatát felváltják azon árnyaltabb vizsgálatok, amelyek nemcsak a hozzáférésben fellelhető különbségekre fókuszálnak, hanem a formális internet-hozzáféréssel rendelkező személyek közötti különbségeket is a kutatás tárgyává teszik. A digitális szakadék vizsgálata helyett a digitális egyenlőtlenségek<sup>25</sup> elemzése kerülnek előtérbe (DiMaggio–Hargittai 2001).

A digitális szakadék egyik legerőteljesebb megfogalmazását adja idézett munkájában Lengyel–Lőrincz–Siklós–Füleki: „[D]igitális szakadékról egy társadalomban akkor beszélhetünk, ha szisztematikus és mély különbségek vannak egyes társadalmi csoportok között az információs technológiával kapcsolatos tudás és hozzáférés tekintetében. Szélső formájában ez azt jelentheti, hogy bizonyos (lakóhelyi, életkori, iskolai, etnikai stb.) jellemzőkkel rendelkező csoportok ki vannak zárva az információs társadalomból, míg mások részt vehetnek benne.” A tudáskomponenst és a relativitást is figyelembe véve ez a definíció már túlmutat a digitális szakadék leegyszerűsítő magyarázatán, és rokonítható a digitális egyenlőtlenség fogalmával.

A digitális szakadék jelenségére az USA-ban már az internet terjedésének kezdetén felfigyeltek: korai kutatások bizonyították, hogy az internetet azok a társadalmi csoportok használják, akiknek amúgy is nagyobb esélyük volt iskoláztatásra, biztos és stabil jövedelemre (Hoffman–Novak 1998, Benton 1998, Strover 1999). Tehát a diffúzió első fázisában a technológiákhoz a legmagasabb társadalmi státusúak (magasabb

jövedelemmel rendelkezők, iskolázottabbak, szellemi munkát végzők, nagyvárosiak, férfiak) férnek hozzá, ebben a korai elterjedési időszakban a határvonal a hozzáférők/nem-hozzáférők között húzódik. A longitudinális vizsgálatok rámutattak arra, hogy a terjedés kezdeti fázisaiban az internethasználatot tekintve fennmaradnak a társadalmi különbségek (NTIA 1995, 1999, 2000). A hozzáférést leginkább a lehetőséggel (infrastrukturális lehetőség) és a választással (azaz hogy a lehetőséggel rendelkező használja-e vagy sem) azonosították ebben az időszakban (DiMaggio–Hargittai–Celeste–Shafer 2004). A digitális szakadék felerősítette az addigi törésvonalakat: kor, nem, településtípus, jövedelem, etnikai hovatartozás, iskolázottság, családi szerkezet alapján különültek el a hozzáférők és a nem-hozzáférők.

A digitális szakadék meghatározásával kapcsolatban nagyon sok kérdés merült fel: mit lehet hozzáférésnek tekinteni? Melyik digitális szakadékról kell beszélni? Ugyanis a technológia terjedésével egyes kezdeti különbségek megszűntek, mások továbbra is fennmaradtak.<sup>26</sup> Ahogyan a penetráció nő, a hozzáférés „túllép” a leginkább (a legtöbb szempont szerint) privilegizált társadalmi csoportokon, kiterjedve olyan egyénekre is, akik egyes szempontok (státusok) szerint privilegizáltak, más szempontok szerint pedig nem. Ezt a tendenciát erősíti fel a társadalmi kapcsolatok homofilikus volta is, ami azt jelenti, hogy azon későbbi belépők, akik egy vagy több kezdeti státus szerint deprivilegizáltak, információs csatornaként szerepelnek azon személyek számára, akik hasonlóan deprivilegizáltak egyes státusok szerint. Az internet-hozzáférés technológiájának változásával is létrejöhetnek újabb egyenlőtlenségek. Egyes tartalmak csupán szélessávú technológiával érhetőek el, ami azt jelenti, hogy a formális interneteléréssel rendelkezők között a hozzáférés minősége is differenciál.

A terjedés későbbi fázisában tehát a különbségek más aspektusai kerülnek előtérbe. Azaz a különbségek nem tűnnek el teljesen, hanem más kategóriákkal mérhetőek. Egy

---

<sup>25</sup> A digitális egyenlőtlenség fogalmának bevezetésével az információs társadalom kutatása a klasszikus szociológiai hagyományok folytatását vállalja fel. Maga az egyenlőtlenség terminusa is a szociológiai szakirodalom kliséfogalmának tekinthető (Angelusz–Tardos–Fábián 2005).

<sup>26</sup> Az NTIA jelentése szerint pl. 1998 és 2000 között a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek eltűntek, és a vidéki háztartások felzárkózása is jelentős ütemű. NTIA 2000.

későbbi fázisban nem a hozzáférés, hanem a használók és nem-használók közötti különbségtétel válik hangsúlyossá.<sup>27</sup>

A hozzáféréssel kapcsolatban is születtek a kezdeti leegyszerűsítő infrastrukturális meghatározást kiegészítő elképzelések. A hozzáférés pusztán formális, fizikai hozzáféréseken alapuló fogalmát egészítik ki a pénzügyi háttérrel, a kognitív hozzáféréssel – ami a szükséges tudások, készségek megléte, amely lehetővé teszi egy technológia használatát –, a tartalmi hozzáféréssel – ami az érdeklődést kiváltó tartalmakhoz való hozzáférést jelenti –, a politikai hozzáféréssel – szabályozók és ellenőrző mechanizmusok, amelyek meghatározhatják a többi hozzáférést (Wilson 2000). Warschauer (2002) is továbbgondolja a kezdeti leegyszerűsítő magyarázatot, és olyan más változók vizsgálatba való beemelését javasolja, mint a fellelhető tartalom, a nyelv, az írástudás, iskolázottság és az intézményi struktúra.

DiMaggio és Hargittai a *digitális egyenlőtlenség* fogalmának megalkotásában elsősorban a klasszikus szociológiai egyenlőtlenségvizsgálatok fogalomtárához közelítik az új technológiák használatában tapasztalható egyenlőtlenségekkel kapcsolatos elemzéseket, másodsorban, tágabb keretet adva a kutatásnak, az internet társadalmi hatásainak vizsgálatát is szükségesnek tartják beemelni az elemzésbe (DiMaggio–Hargittai 2002, Hargittai 2002, 2003). Azt javasolják, hogy *a digitális egyenlőtlenségeknek legalább öt dimenzióját kell meghatározni* ahhoz, hogy a valódi egyenlőtlenségi mechanizmusokat regisztrálni lehessen: *az eszközök minőségét, a használat autonómiáját, a használatához nélkülözhetetlen készségek és tudások meglétét, a társadalmi támogatást és a használat céljának dimenzióit*. Az internethasználatnak ezenkívül van még egy nagyon jelentős, nyelvi egyenlőtlenségi dimenziója is, valamint egy olyan, amely a megfelelő tartalmak hozzáférhetőségét és elosztását érinti. Ez Magyarország esetében különös figyelmet érdemel, hisz kevés az interneten fellelhető magyar tartalom, a magyar lakosság idegen nyelvtudása nagyon szegényes.<sup>28</sup>

---

<sup>27</sup> A digitális megosztottságokkal kapcsolatos értelmezési keretek időbeni változásainak kiváló összefoglalását adja Molnár 2002.

<sup>28</sup> A magyar lakosság csupán egynegyede beszél valamilyen idegen nyelvet (WIP 2003).

### III.3. JÓ TECHNOLÓGIÁK AZ INFORMÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK? A

#### TECHNOLÓGIAHASZNÁLAT TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEI<sup>29</sup>

A digitális szakadék és digitális egyenlőtlenségek fogalmak előtérbe helyezésével feltevődik az a kérdés, hogy miért tekinthetők az új információs és kommunikációs technológiák „jó”, „kívánatos” technológiáknak? Miért gondoljuk azt, hogy a digitális világból való kimaradás tartós lemaradással fenyeget? Szükséges-e a digitális javak tekintetében az egyenlősítés, vagy ezek is hasonlóak, mint más fogyasztási cikkek?

Az információs társadalom elméletei implicit módon elfogadják azt, hogy az új technológiák, főként az internet, pozitív kimenetelűek, azaz lehetőséget teremtenek az oktatáshoz való egyenlőbb hozzáférésre, a humán erőforrások erősítésére, esélyt adnak a jobb munkalehetőségekhez való hozzájutásra, a munkaerő-piaci helyzet javítására, az egészségesebb életmódra, a kormányzatba való hatékonyabb beleszólásra, a társadalmi tőke növelésére (DiMaggio–Hargittai 2002).

Ebben a megközelítésben az új technológiák, elsősorban az internet, nem a korábbi kommunikációs technológiákhoz (telefon, rádió, televízió) hasonlítanak, hanem más közjavakhoz és szolgáltatásokhoz, mint pl. az oktatás. Ezt nem tekinthetjük túlzásnak, hiszen az internet egy olyan, folyamatosan változó interaktív technológiát jelent, amely jelentős teret biztosít különböző oktatási formáknak (e-learning), vagy lehetőséget nyújt az oktatási anyagokhoz, nyelvi tesztekhez, szakirodalomhoz való hozzájutáshoz.<sup>30</sup>

Plauzibilisnek tűnik ez a kijelentés akkor is, ha a legújabb oktatási trendeket tekintjük, amelyeknek megfelelően az iskola, a formális tanulás továbbra is kitüntetett szerepet tölt be a készségek és ismeretek megszerzésében, de egyre nagyobb szerepet játszik a nem formális tanulás is. A munkahely, a tömegmédiák (az internet is), a családi környezet, a civil szerveződések, a helyi és vallási közösségek, kulturális tevékenységek hasonlóan

---

<sup>29</sup> Jelen értekezésben a technológiák makrogazdasági hatásaira nem térek ki. Ezek regisztrálása rövid távon amúgy is problematikus, de kétségtelen, hogy hosszú távon jelentős hatást gyakorolhatnak a társadalmak fejlettségére, gazdasági helyzetére.

<sup>30</sup> Az értekezés megírása során jómagam is intenzíven használtam nemcsak az interneten fellelhető forrásokat, és ez megmutatkozik az értekezésben hivatkozott szakirodalomban is, hanem az Országos Széchényi Könyvtárban hozzáférhettem az EBSCO folyóirat adatbázisához (Research Database), ami

fontos keretei a releváns tudások megszerzésének (Tót 1998), az iskolarendszeren, a formális kereteken kívül megszerezhető tudás egyre fontosabb tökeként jelenik meg (Sik 2004). Következésképpen az „oktatás” fogalma is változóban van, a formális és előre meghatározott curriculumok érvényét veszítik, az intézmények helyett egyre inkább az egyénre tevődik a hangsúly. Az oktatás olyan formális, intézményesített folyamattá válik, amely a tudástranszfer és tudásfejlesztés köré épül, de nem korlátozódik a hagyományos oktatási intézményekre (pl. a munkát elősegítő tréningek [*on-the-job training*], *peer learning*). Kétségtelen, hogy ezen új oktatási formák előfeltétele az új technológiák társadalmi beágyazottsága, azaz az oktatási intézmények megfelelő IKT-infrastruktúrája, a támogató szolgáltatások és oktatási erőforrások megléte, az IKT-k oktatási curriculumban való integrálása, a tanárok megfelelő képzettsége,<sup>31</sup> a technológiahasználat jellege, a rugalmas oktatási intézmények és a virtuális mobilitás lehetősége, valamint az oktatási intézmények és magánintézmények közötti szoros kapcsolatok.

Ahogyan az oktatáskutatás, az oktatási lehetőségek vizsgálata is kezdetben a felsőoktatásba való bekerülésre fókuszált, majd a felsőoktatás expanziójával már a felsőoktatáson belüli különbségeket tette meg a vizsgálódás tárgyává (Brint 1998, hivatkozva DiMaggio–Hargittai 2002), úgy az információs és kommunikációs technológiák vizsgálata is a kezdeti dichotóm hozzáférés tanulmányozása után most már az árnyaltabb különbségekre is figyel.

---

lényegesen megkönnyítette az idegen nyelvű szakirodalomhoz való hozzájutásom. Természetesen pusztán az információk elérése nem jelentette az értekezés sikeres megírását.

<sup>31</sup> A magyar oktatási intézmények IKT-infrastruktúrája közép-kelet-európai összehasonlításban kedvező, a felső- és középfokú oktatási intézmények technológiai infrastruktúrája pedig kiemelkedően jó. Az e-learning terjedésének gátja lehet azonban az, hogy az oktatási intézmények elsősorban keskenysávú interneteléréssel rendelkeznek, ezenkívül az oktatási célokra használt számítógépek csupán 70%-án van internetelérés. (NSZS 2005). A magyar oktatási intézmények számítógéppel, internettel való ellátottságán túl fontos tartalmi kérdés, hogy a meglévő számítógépeket hogyan építik be az iskola életébe, a tanítás folyamatába, hogy az oktatók milyen céllal használják a technológiákat, milyen kompetenciákkal rendelkeznek. Ez utóbbi rendkívül fontos kérdés, ugyanis a pedagógusok 44%-a érezte úgy 2002-ben, hogy kevesebbet tud diákjainál az internettel kapcsolatban (Magyar Gallup Intézet 2002). Az új típusú oktatás gátja lehet, hogy a tanárok kompetenciaszintje viszonylag alacsony: 1999-ben a tanárok csupán egy kisebb csoportja volt rutinos számítógép-használó, valamint a pedagógusok elsősorban adminisztratív, nyilvántartási feladatok gépesítésére használták az új technológiákat (Tót 2001). A magyar közoktatási intézmények infrastrukturális ellátottságáról a Melléklet 35. táblázatában közlök részletes adatokat.

*Ha úgy tekintjük az internetet mint közjót, akkor ebben az értelemben az új technológiáknak hatásuk van az egy adott csoporthoz tartozó egyének életesélyeire.*

Annak regisztrálása, hogy az új technológiák használatának pozitív (vagy negatív) kimenetele van-e, egyre fontosabb kutatási cél. Ez ugyanis nemcsak legitimálhatja az információs technológiákkal kapcsolatos kutatásokat, de nagymértékben hozzájárulhat annak az elméleti vitának a feloldásához, hogy milyen szerepet töltenek be ezen új technológiák a közösségek életében. Jól megválasztva a módszertani keretet – elkerülve a technológiai determinizmust – e kutatások éppen arra fókuszálhatnak, hogy a technológiahasználat és más társadalmi-kulturális változók között milyen jellegű interdependens viszony létezik.

Egyelőre még kevés empirikus kutatásnak sikerült direkt módon bizonyítani a pozitív kimenetelt, de szaporodnak az ilyen jellegű hazai és nemzetközi eredmények.

Néhány ezek közül:

- A számítógép-használat javítja az iskolai teljesítményt, növeli a jövedelmi esélyeket (Krueger 1993, Attewell and Battle 1999).
- A számítógép- és internethasználati ismeretek – mint a „modern” tőke részei – hatásai az egyéni jövedelem megszerzésében jelentősebbek, mint a „klasszikus” tőkék hatása (Sik i. m.).
- Az új kommunikációs eszközökhöz való hozzáférés és azok használata jelentősen meghatározza a megszerzett személyes jövedelmek nagyságát (Fábián 2004).
- A számítógépes tudás a kor és iskolai végzettség változókkal kontrollálva is befolyásolja az egyéni jövedelmet, igaz a fordított kapcsolat erősebb (Lengyel 2003).

A pozitív kimeneteket felleltározó kutatások közül erőteljes az az irány, amely az *információs technológiák társadalmi tőkére gyakorolt hatását* helyezi a szemlélődés



középpontjába. Ez a kutatási irány azért is figyelemre méltó, mert két, a kilencvenes évek társadalomtudományi gondolkodásában kiemelten kezelt („*hype*”) fogalom: az információs technológia és társadalmi tőke „összeházasításán” munkálkodik.

A jelenlegi kutatási eredmények e tekintetben egyelőre ellentmondásosak: egyes kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy az internet – a televízióhoz hasonlóan – hozzájárul a közösségek további szétbomlásához, a társadalmi kapcsolatok elvesztéséhez (Nie–Erbring 2000), más elemzések azonban ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Ez utóbbi eredmények szerint az új információs és kommunikációs technológiák – kiegészítve a hálózati tőkét, növelve a részvételi hajlandóságot, elősegítve a közösségi elkötelezettségeket – hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyének növeljék társadalmi tőkéjüket. A hatásmechanizmus a hálózati logika alapján történő szervezkedés és gondolkodás felerősítése. (Pew Internet and American Life Project, Wellman–Norris 2002, Boase–Wellman–Rosen 2002, hivatkozva Molnár 2003). Ezen túlmenően Paul Resnick rámutatott arra is, hogy az új társadalmi-kommunikációs eszközök a „közös kuglizásnál” jóval több társadalmi tőkét képesek generálni. Erre alapozva egy új tőkefogalmat vezet be, a „társadalmi technikai tőke” fogalmát, amely megfelelő keret lehet a technológiai-társadalmi viszonyrendszer megismerésében (Resnick 2002, hivatkozva Molnár 2003).

Az új kommunikációs és információs technológiák társadalmi-tőke-növelő szerepe kiemelkedő fontosságú lehet a kelet-közép-európai társadalmakban, ahol a kommunista időszak meghatározó jellegzetessége volt a baráti, ismerősi hálózatok sűrűsége. Magyarországon a társadalmi tőke, az informális kapcsolatok szerepe a rendszerváltozás után is hasonlóan nagy jelentőségű maradt, a magyar társadalom ugyanis kapcsolatérzékeny (Sik 2002).

A magyar társadalom kapcsolatérzékenységeinek fontos mutatója az, hogy a magyar munkaerőpiacon nagy az informális álláskeresés jelentősége, az álláskeresés során a magas társadalmi státusú ismeretségekkel rendelkezők előnyben vannak a formális stratégiával próbálkozókkal szemben (Bartus 2001). Az informális alkalmazás ideiglenesen kiszoríthatja a munkaerőpiacról azokat, akik kevés értékes társadalmi

tőkével rendelkeznek, azáltal hogy az értékes munkaerő-piaci információk a társadalmi kapcsolathálózatok segítségével közvetítettek (Lin 2002).

*Az internet munkaerő-piaci vonatkozásának* egyik változata épp ellentétes lehet e hatással: lehetővé teheti azt, hogy az információs rendszer peremére szorultak a korábbinál nagyobb eséllyel jussanak hozzá értékes munkaerő-piaci információkhoz (álláslehetőségekhez, továbbtanulási, képzési lehetőségekhez, oktatáshoz), és ezáltal nagyobb eséllyel kerüljenek be a munkaerőpiacra.

E hatásra utalhatnak olyan nemzetközi és hazai kutatások, amelyek az internetes álláskeresés jelentőségének növekedését jelzik: az USA-ban az alacsony jövedelemmel rendelkező, kevésbé iskolázott internethasználók azok, akik inkább használják az internetet álláskeresés és oktatási lehetőségek céljából (NTIA 1998, 2000, Spooner–Rainey 2000). Hasonló trendeket mutattak ki az Európai Unió országaiban végzett felmérések is: álláskeresés céljából leginkább a fiatal korcsoportokhoz tartozók és a fizikai munkások használják az internetet.<sup>32</sup> Érdekes adat az is, hogy az északi államokban (Svédország, Egyesült Királyság) sokkal inkább jellemzőbb a munkaerő-piaci információk interneten való keresése, mint a dél-európai országokban (Görögország). Valószínűsíthető, hogy összefüggések mutathatók ki a különböző régiókban az informális, szociális kapcsolatok munkaerő-piaci mobilizálása és az internet ilyen célú felhasználása között. A magyarországi internetezők körében is a második leggyakoribb online tevékenység a munkával kapcsolatos információk keresése (Medgyesi 2002).

Az információs technológiák tőkepiacokra és városszerkezetre gyakorolt hatásáról is számos elemzés készült, ezek azonban empirikus megalapozottságukat tekintve nem túl megbízhatóak (Castells 1987, Sassen 1991, Carnoy 1993).

A társadalmi következmények felleltározása során még egy jelentős kutatási terület alakult ki. Az új technológiákhoz fűzött remények a politikai részvétel, a politikum változását is prognosztizálták. Ezen remények az új technológiák demokratikus potenciáljába vetett hitből eredtek, abból az elképzelésből, hogy az új technológiák jellege (nyitottsága, demokratikussága, decentralizáltsága) megváltoztatja a

---

<sup>32</sup> Gallup Europe (2002)

demokratikus döntéshozatal, a nyilvános és politikai diskurzus jellegét. Azonban számos kutatás mutatja, hogy e demokratikus potenciálba vetett bizalom túlzásnak bizonyult, az internet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket (Dányi–Altörjai 2003). Az ez irányú magyarországi kutatások is azt támasztják alá, hogy az internet mint kommunikációs eszköz a különböző politikai közösségek, társadalmi mozgalmak és a civil szféra számára inkább kiegészítő jelleggel bír, és továbbra is a hagyományos közösség-szervező eszközök dominálnak (Csicséri–Gerhardt–Lőrincz–Porubcsánszki–Szolnoki 2003).

***A társadalmi hatások jellege: direkt, közvetett hatás, illetve együttfejlődés (co-evolution)***

A legfrissebb kutatási eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy az új technológiák kapcsán sem a radikális változást, sem az alapvető viszonyok teljes konzerválását váró álláspontok nem helyesek; az új kommunikációs technológiák a meglévő társadalmi folyamatokat erősítik fel; a már folyamatban lévő változások kiteljesedéséhez járulnak hozzá, hatásukat a meglévő erők felerősítésén keresztül fejtik ki. Az ún. *felerősítés-modell* a diffúziós modellekkel szemben azt hangsúlyozza, hogy az új technológiákkal kapcsolatos vizsgálódások főként azokra a területekre kell hogy fókuszáljanak, amelyeken az új technológiák felerősíthetik a jelenleg megfigyelhető változásokat. Tehát az új kommunikációs technológiák a meglévő társadalmi viszonyokba ágyazódva fejtik ki hatásukat. Az internet segítségével folytatott tevékenységek a tágabb társadalmi környezetbe ágyazódnak be; az internet ily módon szerves része, egy eleme a különböző kommunikációs rendszereknek. Az új kommunikációs technológiák hatásai csakis úgy érthetők meg, ha a vizsgálódás szem előtt tartja a társadalmi beágyazottságot, ha elsősorban azokat a társadalmi folyamatokat, társadalmi kontextust vizsgálja, amelyek lehetővé teszik az új technológiák használatát (Agre 2002).

A felerősítés-modell azt hangsúlyozza, hogy „az új technológiák hatása, legalábbis rövid és középtávon az, hogy lehetővé teszik, hogy intenzívebben folytassuk azokat a tevékenységeket, amelyek felé korábban is orientálódtunk” (Calhoun 1998, p. 383.).

Phil Agre az általa bevezetett, az új technológiák hatásával kapcsolatos felerősítés-modellt elsősorban a politikai tevékenységek és az új technológiák kapcsolatára tartotta érvényesnek, de a felerősítés-modell azáltal, hogy az új technológiákat intézményi

keretekbe ágyazottnak tekinti, kiterjeszthető más területekre is (pl. az új technológiák és az egyéni életpályák, új technológiák és munkaerőpiac, új technológiák és oktatási rendszer stb.).

A felerősítés-modell szerint az új technológiák komplex hatása csakis a társadalmi intézmények és az egyén közötti viszonyban, a meglévő intézményes keretek vizsgálatában ragadható meg. A felerősítő hatásuk várhatóan nem lesz egyenletes, azaz az intézményi keretektől, logikáktól és erőforrásoktól függően változhat. Ebből adódóan ezek vizsgálata az egyes konkrét partikuláris esetek (intézmények) elemzésén keresztül történhet csak meg. „[A]z internettel (új technológiákkal) kapcsolatban fontos kérdés az, hogy milyen értelemben változtathat meg bármit is? A felerősítés-modell egyértelmű választ ad erre a kérdésre: az internet önmagában nem változtat meg semmit, csupán felerősíti a meglévő erőket, amelyek változást idézhetnek elő.” (Agre 2002, p. 10.)

A felerősítés-hatásmodell a következőkben különbözik a megerősítés-modellektől (Agre megerősítés-modellnek nevezi azokat az elméleti elképzeléseket, amelyek a diffúziós modellekkel rokoníthatók):

- A felerősítés hatásmodellje elfogadottnak tekinti azt, hogy az új technológiák kisebb vagy nagyobb mértékű hatásai tetten érhetők, de ezeket a hatásokat a felerősítéseken keresztül vizsgálja, nem tekinti őket sem radikálisnak, sem pedig konzervatívnak, a fennálló rendet teljes mértékben reprodukálónak.
- A felerősítés hatásmodellje a konkrét esetek elemzését szorgalmazza, amelyeken keresztül a hosszabb távú következmények előre jelezhetővé válhatnak. A felerősítés-modell azokra az aggregált „erőkre” fókuszál, amelyek az egyének és az intézmények között jönnek létre; a közöttük zajló interakció változásait kutatja.

A digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos legújabb elemzések is arra hívják fel a figyelmet, hogy ezek más, kumulatív társadalmi hátrányok okozataként jelennek meg, (Molnár 2004), felerősítve a társadalmi egyenlőtlenségeket létrehozó és fenntartó mechanizmusokat. Az az empirikusan is alátámasztott tény, hogy a digitális

egyenlőtlenségek a már meglévő társadalmi törésvonalak mentén húzódnak, megerősíti azt az értekezés kezdetén jelzett szkepszist, mely szerint az információs társadalom kialakulása nem jelent radikális változást. Bár ez természetesen azt sem jelenti, hogy a felerősítés-modell szerint nem következik be semmilyen változás az új technológia használata során.

Az információs társadalom fogalmát sokan leegyszerűsítve a különböző technológiákhoz való hozzáféréssel azonosítják, holott, amint már korábban is kitértem rá, több komplex technológia komplex használatáról beszélhetünk. Az új információs technológiák folyamatosan változnak, valamint multifunkcionálisak.<sup>33</sup> Magát az internetet sem mint statikus technológiát kell kezelnünk, hanem folyamatosan változó, új alkalmazásokkal és használati módokkal kiegészülő technológia-együttest. Ennek következtében az új információs és kommunikációs technológiák terjedése nem egy, hanem több diffúziós modellel írható le, a felhasznált alkalmazásoknak megfelelően. Azaz pl. a számítógép-használatot, az e-mail használatát, az internet különböző típusú felhasználását (szórakozás, szakmai-professzionális információkeresés, fórumokon való részvétel), a mobiltelefon-használatot tekinthetjük különálló innovációknak.

A digitális egyenlőtlenség fogalma nem csupán azt jelenti, hogy az elemzésekben a hozzáférés helyett a felhasználás minőségét jelentő változók vizsgálatára tevődik a hangsúly, hanem hogy az információs technológiák és a társadalom közötti viszony átgondolására is késztet.

- Az új technológiák hatásaival kapcsolatos szerteágazó elképzelések ellenére az elmúlt időszakban legalább három kérdésben konszenzus alakult ki a társadalomtudósok között. Az első ilyen konklúzió azzal kapcsolatos, hogy az új technológiák sajátos megjelenési formái és ennél fogva társadalmi következményeik az emberi tevékenység eredményei, vagyis a fejlesztésükbe befektetők érdekeit tükrözik.

---

<sup>33</sup> Az információs technológiák működhetnek úgy, mint eszközök, mint modern kéziszerszámok, mint ellenőrzési eszközök és automata technikák, mint szervezési technikák, mint a kommunikáció eszközei, mint fejlesztési folyamatok (Farkas i. m.).

- Másodsorban, az új technológiák folyamatosan megújulnak a használóknak és a tervezőknek köszönhetően.
- Az első két konklúzióból következik a harmadik, mely szerint a technológiák inkább „alkalmazkodnak” a folyamatban lévő társadalmi gyakorlatokhoz, minthogy külső tényezőkként hatnának a társadalomra.

*Ezáltal az új technológiák és a társadalom közötti kapcsolat sokkal inkább „együttfejlődő” (co-evolutionary), mint kauzális. (DiMaggio–Hargittai–Celeste–Shafer 2004).*

Az új technológiák és a társadalom közötti viszony ilyenszerű újragondolása egyben a kutatási napirendek újrafogalmazását is jelenti. DiMaggio és szerzőtársai azt javasolják, hogy a kutatási kérdéseket a következő öt napirend köré kellene szervezni:

- A digitális egyenlőtlenségek tág értelmezése és vizsgálata *(eszközök, a használat autonómiája, készségek, a felhasználásban igénybe vehető támogatás és a használat célja)*.
- A legjelentősebb felhasználási célokban való eltérések összehasonlítása más médiumok hasonló céllal való felhasználásával.
- Az egyéni identitások és technológiahasználat közötti kapcsolatot közvetítő, egyenlőtlenségeket okozó vagy megszüntető társadalmi folyamatok modellezése és tesztelése.
- A technológiahasználat egyéni szintű kimeneteleinek modellezése, az egyes társadalmi csoportok esetében a megtérülési arányok felmérése. A technológiahasználat hatásmodelljében (hasonlóan a digitális egyenlőtlenség modelljéhez) a függő változók – a humán tőke növekedése (beleértve az iskolázottsági státus megszerzését is), valamint a társadalmi tőke (beleértve a politikai aktivitást is) – direkt függvényei az internethasználat hatékonyságának, intenzitásának és céljainak, valamint indirekt függvényei (a közvetítő változókon keresztül) a használt eszköz minőségének, a használat autonómiájának, a készségeknek és a használatához szükséges támogatásnak. A modell függő

változóit egészíthetjük ki az egyéni jövedelem, foglalkozás, társadalmi státus megszerzésével.

- Az egyéni szintű elemzés kiegészítése azon intézményes tényezők (kormányzati politikák és a gazdaság szereplőinek tevékenysége) vizsgálatával, amelyek meghatározzák az egyéni szintű kimeneteket.

### **III.4. INTEGRÁLÓ, KULTURÁLIS-KOGNITÍV FOGALMAK A DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK MAGYARÁZATÁBAN – ÉLETSTÍLUS, TUDÁSTÍLUS**

A digitális szakadékkal kapcsolatos elemzések már korán felhívták a figyelmet arra, hogy a hozzáférés egyenlőtlenségeit kulturális-kognitív tényezők<sup>34</sup> is okozzák. Rogers diffúziós elmélete is kiemelten kezeli a technikai újítások kompatibilitását, azaz a technikai újítás jellege és a használók értékrendszere, múltbéli tapasztalata közötti összhangot. A digitális egyenlőtlenség elmélete hangsúlyosan foglalkozik a használathoz nélkülözhetetlen készségek és tudások meglétével.

Mivel az értekezés alapját képező empirikus elemzésben a digitális egyenlőtlenségek kulturális-kognitív meghatározottságaira (is) fókuszálok, szükségesnek tartom két kulturális-kognitív tényezővel kapcsolatos szakirodalom ismertetését. A két, egymással összefüggő fogalom az *életstílus* és a *tudástílus*.

Mindkét fogalom integráló jellegű, azaz meghatározott tevékenységeket, tárgyi-környezeti elemekben megnyilvánuló irányultságokat, értékeket, tudásfajtákat szerveznek rendszerré.

Az integráló szemlélet vizsgálatba való beemelésétől azt várom, hogy érdemi magyarázattal szolgál arra vonatkozóan, vajon a technológia használatában fellelhető egyenlőtlenségek rendszerré állnak-e össze.

#### ***Tudástílusok, tudásfajták***

Amint azt az értekezés információs és tudástársadalom-elméleteket összefoglaló fejezetében korábban már említettem, az információs társadalom fogalmának egyik

(gazdasági) meghatározása az új tudástípusok, társadalmi készségek kialakulása köré épül. A digitális írástudással kapcsolatos kutatások nagyon ígéretesnek bizonyulhatnak. Amennyiben az információs társadalom újfajta készségek, tudástípusok kialakulását és használatát feltételezi, e tudástípusok társadalmon belüli egyenlőtlen eloszlásának vizsgálata választ adhat arra a kérdésre, hogy az információs technológiák használata új strukturáló erőként lép-e fel, vagy sem.

A magyar szociológiában gazdag hagyománnyal rendelkező kulturális-interakciós rétegződéskutatás újrafelfedezése és előtérbe helyezése hozzájárulhat az információs kor tudásstílusainak feltérképezéséhez, a társadalmilag releváns újfajta tudások, illetve a tudásstruktúrák elosztásának és a különböző tudásstílusok mentén létrejövő differenciálódásnak a meghatározásához. Feltételezésem szerint az új információs technológiák használatában fellelhető eltérések (digitális egyenlőtlenségek) magyarázatában érdemi adalékkal szolgálhatnak az eltérő tudásstílusok.

A tudástípusok eloszlásával kapcsolatos, 80-as években végzett kutatások (Angelusz–Tardos 1992, Ferge 1980, 1984) arra mutattak rá, hogy a különböző tudástípusok társadalmon belüli eloszlása történelmileg determinált. A történelmileg kialakult oktatási rendszerek közvetítik, konzerválják, választják el mereven a tudásstílusokat, a társadalom felépítése szabályozza az iskolatípusokat és az azokon belül átadható tudástípusok hierarchikus elosztását, ezáltal reprodukálva és legitimálva magát a hierarchiát. A társadalmilag releváns tudások formális oktatási kereteken kívüli elsajátítása, az informális tanulás, a felnőttképzésben való részvétel, az internet oktatási célú felhasználása megváltoztathatja a korábbi merev tudáselosztó rendszerek szerepét is, igaz erre vonatkozóan csak feltételezésekkel élhetünk, hiszen átfogó magyarországi kutatás e témában még nem készült.

Ferge Zsuzsa a 80-as évek közepén, részben a korábban már hivatkozott Machlup munkáira alapozva, azt a dinamikus társadalmi folyamatot írta le, amelynek során meghatározódnak a társadalmilag releváns, illetve irreleváns tudások. Ferge hangsúlyozza, hogy a releváns-irreleváns tudás meghatározása a társadalom

---

<sup>34</sup> Pl. a Warschauer által bevezetett kognitív hozzáférés fogalma.



rétegzettségével függ össze: a különböző alrendszerekben a releváns tudások eltérőek lehetnek. A társadalmi hasznosság/relevancia szerint Ferge három releváns tudástípust különböztet meg:

- a szaktudást,
- a hétköznapi tudást, amely megfelelő intézményesülés és igény mellett szaktudássá alakulhat, és amelynek fontos része a hétköznapi társadalmi tudás, a társadalmi viszonyok, az egyén helyzete és a társadalmi meghatározottságok közötti összefüggések ismerete,
- az „ünnepnap” tudást.

Az így meghatározott három tudástípus közötti határok történelmileg determináltak, és mindig viszonylagosak, azaz dinamikusak, folyamatosan újraértelmeződnek és újraértékelődnek. Ferge példaként említi, hogy a törzsi társadalmakban e három tudástípus még szerves egységet alkotott, majd a kapitalista társadalomban különül el a szaktudás, és ekkor jelenik meg a magas kultúrát ismerő tudástípus is. A kapitalista társadalmakban a tudástípusok társadalmi elosztása az oktatási intézményeken keresztül történik. A magyarországi iskolarendszeren belül mindig különböző iskolatípusok léteztek, melyeknek a társadalmi értéke is eltért. Az iskolai mechanizmusok végeredményeként az adott társadalom felépítése szabályozta az iskolatípusok, valamint az iskolákon belül a különböző tudások hierarchikus elosztását, egyben segített a hierarchia reprodukálásában és legitimálásában.

A magyar iskolarendszer ennek megfelelően kettős jellegű (felülről építkező elit iskolák és alulról felfele épülő „népiskolák”), amely Ferge érvelése szerint a középiskolai szinten válik el élesen egymástól. Az oktatási rendszer kettőssége eredményeként a különböző iskolák eltérő tudást adtak át: amíg a tudomány nem vált fontos termelőerővé, az elit iskolák elsősorban az „ünnepnap” és a hétköznapi tudást közvetítették. A tudomány termelőerővé válásával az elit iskolákban a magas szintű szaktudás átadása vált elsődlegessé. Az alulról építkező hagyományokkal rendelkező iskolák kezdetben csak a hétköznapi tudás átadására vállalkoztak, majd a szaktudás alacsonyabb szintjeit

közvetítették. A kettős oktatási intézményrendszer különböző társadalmi csoportok kiszolgálására jött létre. A magyar oktatást tekintve ez a kettős jelleg a felsőoktatásban is tovább él: lényeges eltérések vannak a főiskolák (amelyek elsősorban az alulról építkező népiskolák hagyományaira épülnek) és az egyetemek között. Az ún. bolognai folyamat, az egységes európai felsőoktatási tér, az egységes oktatási intézményrendszer kialakítása várhatóan megszakíthatja e kettős jelleget.

*A tudásstílusokat előtérbe helyező kulturális-interakciós rétegződésmodell* alapfeltevése szerint a tudati-kulturális jelenségeket és a gazdasági-társadalmi helyzeteket meghatározó tényezők nem esnek egybe, éppen ezért a hasonló gazdasági státusú emberek nézetrendszereiben lényeges eltéréseket lehet megfigyelni. Ugyanakkor egy társadalom rétegződési viszonyait nagymértékben meghatározzák a tudások, kulturális készségek és a társadalmi miliő, a kapcsolatok hálózata is. (Angelusz–Tardos 1991).

Angelusz és Tardos az 1986 és 1991 között végzett vizsgálataik során a funkciók és irányultságuk szerint eltérő tudásstílusokat osztályozták. A tudásstílusokat integráló fogalmakként definiálták. Értelmezésükben a tudásstílusok meghatározott tudásfajtákon alapulnak, azokat rendszerbe szervezik egyes tudáselemeket mások ellenében kiemelve. Az eltérő tudásstílusok a különböző érdeklődési irányokon, az eltérő szabadidő-felhasználáson és témairányultságokon keresztül épülnek fel. A hasonló tudásstílusok alapján képződő interakciós csoportok, életstílus-csoportok átmetszik a pusztán gazdasági meghatározottságú pozicionális csoportok határait. Empirikus kutatásaikban több mint száz elemi változó bevonásával a tudásfajták három „stílusrendjét” különítették el, amelyek kombinációi a kulturális-kommunikációs rétegződésben eltérő pozíciókat határoznak meg. E három stílusrend: kognitív-instrumentális tudás, kapcsolatteremtő-önreprezentációs tudás és szimbolikus-reprezentációs tudás. A három stílusrend „produktuma” alapján strukturálódik: a kognitív-instrumentális tudás a tárgyas természetű tevékenységekben mutatkozik meg, a kapcsolatteremtő-önreprezentációs tudás eredménye a személyes hatás, a kapcsolatok kiterjedése, a szimbolikus-reprezentatív tudás eredménye a saját társadalmi pozíció hatékony kifejezése, érvényesítése, az identitás erőteljes bemutatása. Ugyan mindhárom

tudásstílus esetében nagy szerep jut az egyéni készségeknek, a szocializációs intézmények mégis jelentős mértékben hozzájárulnak a birtoklásukhoz.

A tudásstílusok eltérő, társadalmilag definiált, következésképpen mindig változó volta utal Angelusz és Tardos is, amikor az egyes tudástípusok megszerzésére irányuló befektetések megtérülési kockázatáról és hozamáról beszélnek, hangsúlyozva azt, hogy a tudások elsajátításának stratégiái változóak lehetnek. *„Egy társadalom kulturális rétegzettségének jellegzetességeit többek közt igen nagymértékben éppen az határozza meg, hogy mely tudásstílusok dominánsak, s mely tudásfajták részesülnek kisebb vagy nagyobb jutalmazásban.”* (Angelusz–Tardos 1998, p. 20.)

A „tudás” mennyiségi növekedését illetően nem állnak rendelkezésre megbízható bizonyítékok, inkább a hangsúlyok eltolódása figyelhető meg, azaz megnövekszik a tágran értelmezett digitális írástudás szerepe. Az áttevődő hangsúlyok a tudásstílusok szerkezetében is változásokat indukálhatnak. Az információs társadalomban egyes tudástípusok fel-, míg más tudástípusok leértékelődhetnek. A szakirodalomban a digitális írástudás tág értelmezése honosodott meg. Ennek megfelelően a digitális írástudás legalább négy képesség együttese (SIBIS 2003).

**1. táblázat: A digitális írástudás meghatározása és operacionalizálása – SIBIS 2003**

Digitális írástudás	Kommunikációs képesség	Az internetes kapcsolattartás magabiztossága  Saját honlap létrehozásának magabiztossága
	Szoftverek keresésének és installálásának képessége	Szoftverek letöltésének és installálásának magabiztossága
	Információkeresési és használati képesség	Keresőprogramok használata
	Digitális szolgáltatások használatának képessége	Magabiztosság az interneten fellelhető információk megtalálásában  Magabiztosság az interneten megtalálható információk szavahihetőségének meghatározásában

Számos esetben a digitális írástudást a használat pusztja tényével azonosítják.<sup>35</sup> Ez annyiban nem helyes, hogy a használat önmagában nem mond el semmit az egyén képességeiről, készségeiről. A technológiát ugyanolyan intenzíven használó egyének között lényeges eltérések lehetnek a használat jellegét illetően.

A digitális írástudással konkrétan a digitális egyenlőtlenségek mérésére kialakított indexek bemutatásakor foglalkozom. A digitális írástudás, készségek mérése problematikus lehet a hagyományos *survey* módszerek igénybevételével, hasznosabbnak tűnik egy olyan összetett módszertan alkalmazása, amelynek során a kérdezettek online tevékenységét, információkeresési stratégiáját és ennek hatékonyságát megfigyeléses módszerrel, kísérleti körülmények között regisztrálják és elemzik (Hargittai 2002). A digitális írástudás ilyen jellegű vizsgálata arra mutatott rá, hogy a készségek, tudások szintjén regisztrálható eltérések párhúzmossak a már korábban regisztrált digitális

<sup>35</sup> Pl. a Nemzeti Szélessávú Stratégia, amely a digitális írástudást az internet- vagy PC-használati tapasztalattal azonosítja (NSZS 2005).

megosztottságokkal: a digitális írástudásban fellelhető különbségeket az életkor és az iskolázottság magyarázza.

### *Életstílus*

A digitális egyenlőtlenségek magyarázatában használt második integráló fogalom az életstílus.

Az életstílussal kapcsolatos kutatásoknak Magyarországon gazdag hagyománya van: úgy a társadalmi rétegződéssel, mint a szimbolikus és materiális fogyasztással kapcsolatos vizsgálatokban kulcsfontosságú szerep jut(ott) az életstílusnak. Nem véletlen, hogy a magyar és a közép-európai szociológiai kutatások kiemelt figyelmet szenteltek az életstílus vizsgálatának. Ugyanis míg a hagyományos, ún. „kemény” változókkal operáló rétegződési és mobilitási vizsgálatok kismértékű társadalmi különbségeket tártak fel, addig az életstílus-vizsgálatok meggyőző bizonyítékokkal támasztották alá a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődését a szocialista társadalmakban (Róbert 2000). Az életstílusok robusztus jellegűek, azaz a politikai-társadalmi rendszer ellenőrzése ellenére is fennmaradtak, annak köszönhetően, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek egyéb formáihoz képest kevésbé lehetett kontroll alatt tartani, szerepüket csökkenteni. Ily módon az életstílus-csoportokon keresztül konzerválódtak, hagyományozódtak át nemcsak az egyenlőtlenségek, de az előnyök és kiváltságok is. Az életstílus ilyen mértékű robusztus jellege a poszt szocialista társadalmakban hasonlatos az informális kapcsolatok, ismerősi hálózatok konzerválódó jelentőségéhez.

A társadalmi rétegződés vizsgálatokban az életstílussal kapcsolatban két markáns megközelítést különböztethetünk meg. Az egyik az életstílust olyan köztes magyarázó változóként tekinti, amely a társadalmi háttér hatását közvetíti; a másik szerint az életstílus a társadalmi rétegződés következménye, azaz függő változó.

A részletes tárgyalás igénye nélkül utalok még egy nagyon fontos, az életstílussal kapcsolatos kérdéskörre: a vertikális *versus* horizontális differenciálódás problematikájára. Jelen értekezés elméleti fogalmakat tisztázó fejezetében röviden már kitértem azon – a posztindusztriális társadalmakkal kapcsolatos – elemzésekre, amelyek a hagyományos társadalmi rétegződési struktúrák (osztály vagy réteg) feloldódását jelzik

előre, az élethelyzetek és életutak diverzifikálódásán és individualizálódásán keresztül a hagyományos (ipari társadalomhoz tartozó) társadalmi rétegződés modellt, a hierarchikus felépítést kérdőjelezi meg.<sup>36</sup> A posztindusztriális társadalmakban bekövetkező individualizáció során az egyének cselekedeteiben és életvezetésében háttérbe szorul a társadalmi osztályhoz való tartozás, előtérbe kerül a saját életrajz önálló megalkotása. Az individualizáció ugyanakkor nem jelent teljes atomizációt, izolációt, egyedüllétet, mindenféle társadalom végét, hanem elsősorban az ipari társadalom életstílusainak kicserélődését valami újjal, amelyben az egyéneknek saját maguknak kell megalkotniuk életrajzukat, életstílusukat. Az individualizáció a jóléti állam munkaerőpiacának feltételei között megy végbe, és ebben az értelemben a társadalmi viszonyok terméke. Az individualizáció készíttést jelent a saját maga alkotta, tervezte biográfia kialakítására, de a preferenciák és az életciklus változásainak megalkotására is. Mindez a jóléti állam különböző olyan feltételei és modelljei mellett zajlik, mint az oktatási rendszer expanziója, a munkaerőpiac, a munka- és szociális törvények. Az individualizációs folyamatok nyomán egy jelentős mértékű *társadalmi és kulturális eróziós és evolúciós folyamat* indult meg, amelynek következtében többek között az életstílusok pluralizálódása figyelhető meg. Ez a vertikális, osztályszerű társadalmi berendezkedés vetélytársaként jelenik meg. Az oktatási expanzió, az iskolai képzés meghosszabbodása, a privát szféra jelentőségének növekedése (pénzfelhasználás, szabadidős tevékenységek) során egyre nagyobb szerep jut az egyéni döntéseknek, az életstílusnak. A társadalmak horizontális szerveződésének feltételezése, az osztályalapú társadalmi rétegződés megkérdőjelezése számtalan elméleti vitának adott teret.

Az individualizációval kapcsolatos legújabb elképzelések már azt hangsúlyozzák, hogy a posztindusztriális társadalmakban a közös akciókat, közös moralitást és a saját érdekek valamilyen szintű korlátozását feltételező társadalmi közösségek darabjaikra hullottak szét. A szerint az elképzelés szerint, amely az új információs technológiáktól várja a társulási hajlam teljes eróziójának megállítását és a közösségek újjáteremtését, az internet azonos érdeklődésű, valós csoport tagjává teszi az egyént. (Shannon, hivatkozva Juhász 2005). A csoporttagság ez esetben az egyéni választásokon, értékrenden,

---

<sup>36</sup> Elsősorban Ulrich Beck individualizációra vonatkozó, kockázattársadalommal kapcsolatos elméletét tárgyalom egy 2001-ben, általam készített összefoglaló alapján.

életstíluson keresztül valósul meg. Ez az elképzelés összecseng az értekezés kezdetén röviden vázolt castells-i elképzeléssel, mely szerint a hálózat és az Én kölcsönhatásában a lokalitáshoz kötődő közösségek érvényes jelentésalkotás hiányában szétesnek.

Tekintettel arra, hogy jelen pillanatban ellentmondásos adatok állnak rendelkezésre az internet társadalmi tőkére gyakorolt hatásait illetően, az internet közösséggeneráló szerepével kapcsolatban egyelőre csupán annyit jelenthetünk ki biztosan, hogy amennyiben használatán keresztül újfajta közösségek erősödnek meg, azok kétséget kizáróan az egyéni választásokon keresztül konstituálódhatnak. Következésképpen az ily módon létrejövő közösségekhez való tartozást az egyén életstílusa döntő módon meghatározza.

Az életstílus,<sup>37</sup> akárcsak a korábban bemutatott és azzal szorosan összefüggő tudásstílus, integráló fogalom, amelynek legalább két – anyagi és szimbolikus – aspektusát különíthetjük el. A szociológiai szakirodalomban az életstílus fogalma lényegesen megalapozottabb, mint a tudásstílusé, amelyet inkább az életstílusba integrálható, a kognitív aspektusokat előtérbe helyező fogalomként definiálhatunk.

Az életstílus/életvitel fogalmával a szociológiában elsőként Max Weber foglalkozott. Az életstílus fogalmát a társadalmi rétegződés leírásában (osztály- és rendi alapú rétegződés) használta. Ebben az értelemben (is) a rendek a kulturális attribútumok – főként a fogyasztásban megnyilvánuló azonosságok (életstílus) – alapján konstituálódnak. A weberi hagyományt folytatva Bourdieu az életstílus anyagi és kulturális (vagy szimbolikus) aspektusait különbözteti meg (Bourdieu 1984). Az életstílus operacionalizálására számos empirikus modell létezik, de jellemzően a különböző fogyasztási (anyagi vagy kulturális) területeken keresztül közelítik meg. Mivel a fogyasztás elsősorban a magánszférára koncentrálódik, a fogalom operacionalizálása erősen kapcsolódik a korábban jelzett individualizációs elméletekhez.

---

<sup>37</sup> Az életstílus a leginkább használt fogalom a társadalmi helyzet magatartás- és attitűdkomplexumokban való megnyilvánulásának leírására. Jelen értekezésben nem térek ki részletesen a rokon fogalmak, mint pl. életmód, életvitel, milió, életvilág, habitus, praxis magyarázatára, hanem úgy tekintem ezeket, mint az életstílus fogalmának mutációit. Az életstílus fogalma a gazdag szociológiai hagyomány ellenére még mindig nem kristályosodott ki teljesen, jelzi ezt a számos hasonló terminus életképessége. Az életstílus és életmód fogalmakat mindenképpen az különbözteti meg, hogy egyazon területre irányulnak, de kutatási módszereikben, tudományos irányultságukban eltérnek egymástól (Losonczy 1977).

Az életstílus és az életvitel fogalmak közötti eltéréseket kiválóan tárgyalja Utasi Ágnes *Az ügyvédek hivatásrendje* című munkájában. Utasi megfogalmazása szerint az életvitel általánosabb fogalom, mint az életstílus, egy adott (hivatás)rendre jellemző életszervezési minta. Az életstílusok a renden belüli organikus fogyasztási eltéréseket, mintákat hivatottak jelölni (Utasi 1999). Utasi egy korábbi munkájában utal arra, hogy az életstílus-vizsgálatok gyakran leegyszerűsítő módon, pusztán a fogyasztás mennyiségi aspektusait szem előtt tartva alkotják meg életstílus-tipológiáikat (Utasi 1982). Az életstílus-kutatások közül kiemelkedők azok, amelyek az életstílust nem redukálják pusztán fogyasztási (legyen az anyagi vagy kulturális) aspektusára, hanem figyelembe veszik az értékválasztásokat, a kapcsolati-interakciós mintákat is. Az árnyaltabb megközelítések az életstílust organikus, magatartás- és értékkomplexumnak tekintik.

*Az életstílus fogalmának legtágabb meghatározása azt hangsúlyozza, hogy az életstílus a magatartások, attitűdök, értékek sajátos együtt járását, organikus egységét jelenti* (Utasi 1982).

A magyarországi életstílus-vizsgálatok úttörő kutatója, Utasi Ágnes a nyolcvanas években folytatott fogyasztáskutatói vizsgálatainak során megkülönböztette a kulturális hagyományokra épülő életstílust az életmódtól/életviteltől és az életminőségtől. Ez utóbbi fogalmat mint a materiális preferenciák kikristályosodását tekintette. Utasi a lehető legtágabb meghatározását dolgozta ki az életstílus fogalmának, kilenc kulturális, anyagi és kapcsolathálózati dimenziót figyelembe véve. A kilenc dimenzió a következő: a háztartási fogyasztási szokások; a lakberendezés; lakáskultúra (komfortosság, telefon); tárgyi környezet (bútorok állapota, jellege, könyvek, hanglemezek); második gazdaságbeli tevékenység; intellektuális tevékenységek (tévé, mozi, olvasás); rekreáció (üdülés, testedzés, kirándulás); szokások (különórák, születésnapok, karácsony, vacsoravendégség); emberi kapcsolatok intenzitása (Utasi 1984).

A kilenc, életstílust mérő dimenzióban való elhelyezkedéstől függően Utasi a következő 10 életstílus-csoportot különböztette meg: elit, intellektuális orientáció, családorientált, a hierarchiában magasabb helyzetű rétegek mintáját követő, tárgyorientált, emberi kapcsolatokban gazdag, elmagányosodott, hátrányos helyzetű a második gazdaságban kompenzáló, robotoló, elesett (szegény). Az életstílus egyes elemei kontinuitást



mutatnak, azaz a különböző történelmi korszakokban, az egymást követő generációk esetében változatlanok maradnak.

Jelen értekezésben az életstílust mint az új információs technológiák használatát meghatározó komplex fogalmat tekintem, amely nem független az egyén társadalmi-demográfiai helyzetétől. Az életstílushoz köthető fogalomként tekintem a tudásstílus fogalmát, amely azonban elsősorban a kognitív adottságok, irányultságok integrálását jelenti. Az empirikus elemzés során a két integráló fogalommal külön foglalkozom.

## **IV. INFORMÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK MAGYARORSZÁGON – A KUTATÁSOK**

### **TÜKRÉBEN**

A nemzetközi trendekhez igazodva a kezdeti magyarországi kutatások kiemelten foglalkoztak a terjedés infrastrukturális kérdéseivel (Tardos 2002). A terjedés kezdeti szakaszán túljutva a kutatások kiegészültek a kognitív előfeltételek, készségek, felhasználói profilok és a használatbeli különbségek elemzésével. A magyarországi információs társadalommal foglalkozó elméleti írások és empirikus kutatások témái szorosan követték a nemzetközi irányzatokat, nagyon szűk időeltéréssel gyűrűzött be a magyar társadalomtudományos gondolkodásba az információs társadalommal való foglalkozás. Az ilyen irányú vizsgálódások intézményesülése is viszonylag korán kezdődött el, számos egyetemi tanszék és akadémiai intézmény keretei között alakultak külön kutatócsoportok, amelyek az információs technológiák hatásának vizsgálatát tűzték ki célul. A piaci szféra által végzett kutatásokra azonban nem térek részletesen ki. Annak ellenére sem, hogy az alkalmazott kutatások nagymértékben hozzájárulhatnak a tudományos ismeretek gyarapodásához<sup>38</sup> (Babbie 1996), valamint hogy Magyarországon az információs társadalom vizsgálata kiemelkedő példája az akadémiai és nem akadémiai intézmények kutatási együttműködésének.<sup>39</sup>

A teljesség igénye nélkül sorolom fel az információs társadalommal foglalkozó kezdeményezéseket, kiemelve a legfontosabbakat: MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, ELTE Információs Társadalom és Hálózatkutató Központ (ITHAKA), BKÁE (jelenleg Corvinus Egyetem) Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke, MTA Filozófiai Kutatóintézete – Westel (T-Mobile) Kommunikációs Igazgatóság<sup>40</sup>, a

---

<sup>38</sup> „Egy időben az egyetemek és a főiskolák társadalomtudósai hajlamosak voltak lenézni az alkalmazott tudományt, mondván, hogy az intellektuálisan kevésbé tiszteletreméltó, mint a »tisztá« vagy – ahogyan néha jellemzik – »csak a tudás kedvéért folyó kutatás«. Az utóbbi években azonban a társadalomtudósok többsége arra az álláspontra jutott, hogy az alkalmazott kutatás is hozzájárulhat az elvont, »magas tudományhoz«, és ugyanakkor segítheti a mindennapok problémái közötti eligazodást” – Babbie, i. m. 65.

<sup>39</sup> Számos példát lehet felhozni e széles körű együttműködésre. Most csak kettőt emelek ki: a Westel (T-Mobile) és az MTA Filozófiai Kutatóintézete közötti gyümölcsöző együttműködést, illetve a legújabb Nemzeti Szélessávú Stratégia kialakítását.

<sup>40</sup> Ez az egyedüli olyan, mobilkommunikációt vizsgáló, hosszú távon is működő kezdeményezés, amely az akadémiai és a profitszféra közötti együttműködés során jött létre, és nemzetközileg is elismert eredményekkel.

Budapesti Műszaki Egyetem Információs Társadalom és Trendkutató Központja (ITTK), ugyanitt a Média Oktató és Kutatóközpont, valamint a TÁRKI.<sup>41</sup> Elszórtan, többé-kevésbé rendszeresen más akadémiai intézményekben is végeznek információs társadalommal kapcsolatos kutatásokat, a kormányzati szféra is jelentős megrendelési potenciált képvisel.<sup>42</sup> Az intézményesülést jelzik a szaporodó témának szentelt konferenciák, szakmai műhelyek, valamint tudományos lapok, lapszámok is.<sup>43</sup> Az intézményesülést nehezíti a téma kutatásának alacsony legitimációja, erre utalnak nemcsak személyes tapasztalataim, hanem más kutatók bevallott tapasztalatai is.<sup>44</sup> Ennek okai a már korábban jelzett problémákban keresendők itthon is: az információs technológiák kutatását alátámasztó elméletek ellentmondásosságában, a fogalomhasználat konfúz voltában, a témát gyakran publicisztikai szinten megragadó elemzések erodáló hatásában, a módszertani szűklátókörűségben vagy módszertani „szubkultúrában” (Futó–Kovács–Pálinkó 2003) és nem utolsósorban az „elnapolt forradalomban”, a technológiai eufória elmúlásában keresendők.

Nem célom a magyarországi kutatási eredmények, a technológiaterjedésre vonatkozó részletes adatok, az alapmegoszlások és időbeni változásaik bemutatása, hiszen ezt sokan megtették már előttem, éppen ezért a „Mellékletekben” szerkeszték ilyen jellegű ábrákat. Sokkal fontosabbnak tartom a kutatási eredményekben mutatkozó magyarországi trendek, a folyamatok időbeni felvázolását, valamint egy pár fontosabb kutatási-módszertani eredmény, összegzés részletes bemutatását és elemzését, mivel

---

<sup>41</sup> A TÁRKI általában is speciális helyzetben van: miközben kvázi piaci szereplőként működik, a hazai szociológiai kutatások jelentős része ezen intézmény kereteiben történik, többek között az egyik legfontosabb – az információs társadalmat vizsgálni hivatott – nemzetközi kutatás, a WIP is. Igaz, ez közös „gondozást” jelent az ITTK és az ITHAKA kutatóintézetekkel.

<sup>42</sup> Ugyan a 2004-es évben csökkent az akadémiai jellegű alapkutatások finanszírozása a takarékosági intézkedéseknek köszönhetően, a kérdés az, hogy ezen intézkedések hogyan viszonyulnak az állam információs társadalommal kapcsolatos stratégiáihoz (MITS, kutatás-fejlesztés elősegítése).

<sup>43</sup> A teljesség igénye nélkül: MSZT 2003. évi közgyűlése, ITTK szakmai napok, MTA Filozófiai Kutatóintézet – Westel konferenciák. Időszakosan kormányzati konferenciák is megrendezésre kerülnek, ahol az információs társadalom témakörében is tartanak előadásokat (pl. Haladó kormányzat konferencia, Miniszterelnöki Hivatal, 2004). A lapok közül kiemelkedő a 2001-ben alapított *Információs Társadalom* szaklap, amely kizárólag az információs társadalom kutatásával foglalkozik, illetve a *Médiakutató*. Információs témakörben tematikus számot közölt már a *Szociológiai Szemle* és a *Kultúra és kutatás* című lap is.

<sup>44</sup> „Ugyan miért érdekes az internet, tehetnénk fel, s legyünk őszinték, túlságosan is gyakran teszik fel e zavarba ejtő kérdést különböző tudományos fórumokon és a hétköznapi életben egyaránt” – írja Dessewffy Tibor és Galács Anna az *Elnapolt forradalom* című munka „Négy válasz egy kellemetlen kérdésre” beszédes című fejezetében.

ezek szabják meg az értekezés alapját képező empirikus munka kereteit. A mobilkommunikációs kutatásokra is részletesebben kitérek, mivel ezek igazán értékes adalékokat tartalmaznak az új technológiák társadalmi következményeivel kapcsolatban. A magyarországi kutatási eredményeket először az információs társadalom mérésére kialakított indexeken keresztül mutatom be, majd azon részletekre is kitérek, amelyek túlmutatnak ezeken az indexeken.

#### **IV.1. INDEXEK A DIGITÁLIS SZAKADÉK, DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK MÉRÉSÉRE**

##### **IV.1.1. TÁRKI IKT hozzáférési és használati indexek**

###### ***IKT hozzáférési index***

A magyarországi digitális szakadék és egyenlőtlenségek bemutatása előtt négy erre vonatkozó indexet, valamint képzési módszereiket mutatom be. A TÁRKI monitoring-vizsgálatának keretén belül 2001-ben alakított ki két indexet (Polonyi, 2001), az IKT hozzáférési indexet és az IKT használati indexet.

Az IKT hozzáférési index a háztartások infokommunikációs eszközökkel való felszereltségét, ellátottságát méri. Az index összesített, azaz több új eszköz ellátottságának mérését foglalja magában, ezáltal kiválóan alkalmas arra, hogy akár a háztartások, akár az egyének szintjén megragadja a technológiai infrastruktúrához való hozzáférést. Az index tartalmazza a vezetékes és mobiltelefon-ellátottságot, a kábeltévé és a műholdas parabolaantenna meglétét, valamint a személyi számítógép- és internetellátottságot is. A digitális műsorszolgáltatás magyarországi alacsony elterjedtsége miatt az indexbe a videomagnóval való ellátottság is bekerült. Az indexképzés egyszerű, az index 0–6 értéket vehet fel, annak függvényében, hogy egy adott háztartás hány, az indexbe bevont technológiával rendelkezik. A hétfokú index egyszerű skálatranszformációval alakítható át százfokú skálává. (Az IKT hozzáférési index változását a Melléklet 1. ábrája tartalmazza).

### ***IKT használati index***

Az IKT használati index a pusztán hozzáféréseken túl megpróbálja megragadni a különböző technológiák használatát is. Az index kialakításakor a kutatók azon területeket, technológiahasználatot építették be, amelyekkel – véleményük szerint – a leginkább lehet jellemezni valakinek az információs társadalomban való részvételét. Ennek következtében hat, különböző technológiával kapcsolatos használatot vettek figyelembe: személyi számítógép, internet és elektronikus levelezés (e-mail) heti rendszerességgel való használata, online vásárlás legalább háromhavonta, mobiltelefon és WAP használata időkorlát nélkül. Az IKT használati index képzése a hozzáférési indexhez hasonlóan történik, az indexképzés során az egyes használati területek azonos súllyal szerepelnek abból a megfontolásból adódóan, hogy a használati területek egymásra épülnek. Az IKT használati index előnye és hátránya is a képzéséből adódhat. Előnye lehet az, hogy tágan definiálja az új információs és kommunikációs technológiákat, ezáltal valójában a tág értelemben vett használatot méri; hátránya lehet viszont az, hogy a különböző technológiák használatát egyformán „kezeli”, ezáltal pedig egyenlőségjelet tesz pl. az aktív internet- és WAP-használat közé. (Az IKT használati index változását a Melléklet 2. ábrája tartalmazza).

#### **IV.1.2. SIBIS (Statistical Benchmarking of the Information Society)**

A SIBIS egy olyan kezdeményezés, amelynek fő célja az információs társadalommal kapcsolatos hivatalos statisztikák hiányainak kiegészítése. Az ESIS projekthez hasonlóan az Európai Bizottság kezdeményezésére jött létre, az eEurope program keretén belül. A SIBIS célja elsősorban az információs társadalommal kapcsolatos teljesítményértékelő statisztikai mutatók megalkotása és folyamatos tesztelése. Vagyis olyan statisztikai mutatók létrehozása, amelyek segítségével összehasonlíthatók az európai információs társadalmak. A projekt fő eredménye, hogy olyan egyedi és reprezentatív adatokkal szolgál, amelyek segítségével megbecsülhető az európai társadalmak (beleértve az újonnan csatlakozott és csatlakozásra váró államokat is) információs fejlettsége. 9 fő témában szolgál statisztikai mutatókkal: alapvető hozzáférés és használat, információbiztonság, e-kereskedelem, e-munka, elektronikus közigazgatás,

e-egészség, digitális írástudás, tanulás és tréning, digitális szakadékok. A SIBIS magyarországi projektjét a Corvinus Egyetem gondozza.

### ***SIBIS digitális szakadék index (DDIX)***

A digitális megosztottság mérésére létrehozott index kialakításának célja a nemzetközi összehasonlíthatóság lehetővé tétele.<sup>45</sup> Az index kiemelten kezeli a digitális megosztottság tekintetében kialakuló rizikócsoportokat. Négy kiemelt társadalmi dimenzió mentén (nem, iskolai végzettség, életkor és jövedelem) méri az otthoni és nem-otthoni számítógép- és internethasználatban megmutatkozó egyenlőtlenségeket. A használatban megfigyelhető különbségek alapján azonosítja be a rizikócsoportokat (nők, 50 év felettiek, alacsony iskolai végzettségűek, alsó jövedelmi kvintilisbe tartozók), mégpedig úgy, hogy ezeknek a csoportoknak az eszközhasználatát súlyozott módon viszonyítja a teljes lakosságban megfigyelhető használatához, ezáltal ezen csoportok teljes lakossághoz viszonyított lemaradását jelzi. Az indexben a nem otthoni internet- és számítógép-használat nagyobb súllyal szerepel, azaz a kutatók a helymeghatározás nélküli használatnak nagyobb jelentőséget tulajdonítanak.<sup>46</sup>

Az index értéke 0–100 között mozog, a legmagasabb értéket akkor veszi fel, ha a rizikócsoportban tapasztalt eszközhasználat megegyezik a teljes lakosságban megfigyelt eszközhasználattal, azaz amikor a rizikócsoport megszűnik rizikócsoportnak lenni. Ennek értelmében minél kisebb az index értéke, annál nagyobb a megosztottság mértéke az adott rizikócsoportban. Egy bizonyos országra jellemző megosztottság mértékét a négy rizikócsoportban mért indexek átlaga jelzi. Az így kidolgozott digitális megosztottság index, túllépve a leegyszerűsítő hozzáférés – hozzá nem férés dichotómián, összetettebb képet ad egy adott társadalomban az új kommunikációs technológiák használatában megfigyelhető különbségekről.

A digitális szakadék index alapján Magyarországon 2001–2003 között csökkentek az egyenlőtlenségek: ma már nem lehet digitális megosztottságról beszélni a nemek között,

---

<sup>45</sup> A SIBIS indexek összefoglalóját a SIBIS Pocket Book és Rét Zsófia (2004) írása alapján állítottam össze.

<sup>46</sup> A számítógép-használat általában 30%-os súllyal, az otthoni számítógép-használat 20%-os súllyal, az internethasználat általában 30%-os súllyal, az otthoni internethasználat pedig 20%-os súllyal szerepel az index kialakításában.

az életkor tekintetében azonban a penetrációs eltérések magasabbak, de igazán jelentős, az idő során fennmaradó különbségek az iskolai végzettség tekintetében figyelhetők meg (3. ábra a Mellékletben). A nemzetközi összehasonlítás is az iskolázottságban tapasztalható nagymértékű lemaradást erősíti meg: míg a nem és jövedelem változók alapján hozzávetőlegesen azonos mértékű megosztottság figyelhető meg az Európai Unió országaiban és Magyarországon, addig az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők és az idősebbek lemaradása hazánkban lényegesen nagyobb mértékű (36. táblázat a Mellékletben).

### ***Digitális írástudás index***

A digitális írástudás indexének kialakítását az a megfontolás indokolta, hogy a használat pusztán tényén túl fontos figyelembe venni azt is, hogy a használat során milyen készségekre, *skillekre* van szükség, és ezen készségek mennyire elterjedtek, milyen különbségek figyelhetők meg a használat szintjeiben. Az online készségek mérése, amint már korábban jeleztem, az információs technológiákkal kapcsolatos kutatások egyre fontosabb témájává válik.

Az indexbe négy készséget építettek be: az online kommunikációs készséget mint a digitális írástudás legfontosabb jellemzőjét, a szoftverek letöltésének, installálásának készségét, az internetes információforrások azonosításának készségét (a felhasználók eligazodása a rendelkezésre álló nagymennyiségű információ között, a tartalom megbízhatóságával, megfelelésével kapcsolatos döntések), az információk megtalálásának készségét. Az index értéke 0 és 3 között mozog, a magas érték jelzi a magasabb digitális írástudás-szintet. Magyarországon a digitális írástudás mért indexe nagyon alacsony: 0,3 pont (4. és 5. ábrák a Mellékletben). A digitális írástudás indexével kapcsolatban számos kérdés merül fel, de ezek a kritikák főként a digitális készségek *survey* jellegű mérését illetik.

#### **IV.1.3. ESIS – European Survey on Information Society**

Az ESIS az Információs Társadalom és Trendkutató Központ gondozásában zajló kutatás, amely az Európai Bizottság megbízásából vizsgálja a magyarországi információs társadalom helyzetét. A jelentések több területre fókuszálnak, úgymint jogszabályozási fejlemények, promóciós, az információs társadalom terjedését elősegítő tevékenységek bemutatása; a legfontosabb, információs társadalom kapcsán érintett személyek és szervezetek adatbázisa; nyilvános hálózati hozzáférések nyilvántartása; statisztikai mutatók; magyar weboldallal kapcsolatos jelentés; technológiai mutatók; illetve az információs társadalommal kapcsolatos projektek számának becslése.

#### **IV.2. DIGITÁLIS SZAKADÉK MAGYARORSZÁGON**

Az információs technológia terjedésével párhuzamosan a magyar társadalomtudományi kutatásban is megjelentek az információs társadalommal foglalkozó elemzések, amelyek kezdetben elsősorban a technológiai terjedéssel, a használatbeli különbségekkel foglalkoztak, illetve a hazai „hagyományban” erőteljes a digitális szakadék vizsgálata.

##### **IV.2.1. A háztartások szintjén**

A kutatások Magyarországon az alapvető információs és kommunikációs technológiákhoz való hozzáférést illetően jelentős *anyagi-kulturális eltéréseket* regisztrálnak az információs technológiák terjedésének kezdeti szakaszában.

Azt, hogy ma egy magyar háztartás rendelkezik vagy sem internettel, elsősorban *a család jövedelme és nagysága* határozza meg (Fábián 2004, Fábián–Rét 2004, Tardos 2002). Az új kommunikációs technológiákban mutatkozó, a háztartások szintjén jellemezhető egyenlőtlenségek technológiáinként eltérőek lehetnek: míg vezetékes telefonnal, mobiltelefonnal és kábeltévével az alacsonyabb jövedelmű háztartások is nagy arányban rendelkeznek, addig a számítógép- és internet-ellátottság szorosabb összefüggésben van a család anyagi helyzetével. Ez arra is felhívja a figyelmet, hogy a távközléshez és televíziózáshoz kapcsolódó technológiákban nem létezik olyan mértékű



különbség, amelyből kiindulva digitális megosztottságról beszélhetünk. A korábban hivatkozott IKT hozzáférési index ebből a szempontból problematikus lehet, hiszen egyformán kezeli a távközléssel, televíziózással kapcsolatos technológiákat, valamint az internetet és a számítógépet. Ami a háztartások számítógéppel és internettel való ellátottságát illeti, az elmúlt évtizedben lassú növekedés volt megfigyelhető, az elterjedés dinamikus időszaka még nem következett be. 2003-ban a magyar háztartások 31%-ában volt személyi számítógép, 12%-ukban pedig internet-hozzáférés. Európai viszonylatban<sup>47</sup> mindkét érték nagyon alacsonynak tekinthető: jelenleg úgy tűnik, hogy ezen technológiák térnyerése megtorpan, de legalábbis stagnál.<sup>48</sup>

A háztartások információs technológiákkal való ellátottságát nemcsak a családi jövedelmek határozzák meg: jelentős eltérések figyelhetők meg a családfő életkora és iskolai végzettsége szerint is. Az otthoni internet-hozzáférést elsősorban ez határozza meg: a 60 évesnél idősebb családfővel bíró családok lényegesen kisebb mértékben rendelkeznek új kommunikációs eszközökkel.

Ami a területi megosztottságot illeti: az új kommunikációs technológiákkal való háztartási ellátottságban már nem a főváros – nem főváros választóvonal a jelentős, hiszen a városok és megyeszékhelyek mutatói a terjedés során közelebb kerültek a budapesti mutatókhoz. Az éles választóvonal a kisebb települések (községek) és a nagyobb települések között húzódik (37. táblázat a Mellékletben). A kistelepülések lemaradása jelenleg a technológiaterjedés folyamatából adódhat. Amint a szegénységkutatások jelzik, a magyarországi településszerkezet történeti alakulása szélsőséges egyenlőtlenségeket hozott létre: az aprófalvas települési zárványokban a hetvenes évekre jelentős egyenlőtlenségek jöttek létre az infrastrukturális ellátottságot illetően (Szalai, 2003), melyek az új kommunikációs technológiákhoz való hozzáférésben minden bizonnyal továbbélnék majd, erősítve ezen térségek, települések

---

<sup>47</sup> A kelet-európai újonnan csatlakozó országok otthoni internetpenetrációs mutatója is magasabb, mint a Magyarországon mért érték.

<sup>48</sup> A technológiák terjesztését célzó legújabb kormányzati politikák (a 2003 júliusában elindított Sulinet Expressz) hatását csak a későbbiekben lesz lehetőség „lemérni”. Azonban a program egyéves ismertetéséből az derül ki, hogy ez idő alatt 75 000 új számítógép került a háztartásokba, és 166 ezren vették igénybe a programhoz köthető adókedvezményt. Kérdés, hogy az új számítógépek milyen típusú háztartásokba kerültek? Előreláthatóan számos háztartás a kedvezményt már meglévő számítógépének

lakóinak szélsőséges kirekesztődését. A regionális egyenlőtlenségek már kevésbé jellemzőek, jelenleg csupán az észak-alföldi régió lemaradása jelentős. Az információs technológiákhoz való hozzáférésben a terjedés során várhatóan eltűnnek az egyenlőtlenségek, más szintű (elsősorban a használatban megfigyelhető) egyenlőtlenségeknek adva át helyüket.

#### **IV.2.2. Az egyének szintjén**

A magyarországi kutatási eredmények is regisztrálják a digitális szakadék és digitális egyenlőtlenségek egyének szintjén mérhető jelenségét. A technológiák használatára vonatkozó diffúzió nem egyenletes, technológiánként eltérő, és az eltérések a terjedés kezdeti szakaszában olyan „hagyományos” választóvonalak mentén körvonalazódnak, mint az életkor, iskolai végzettség, anyagi helyzet, foglalkozás, regionális hovatartozás, nem.<sup>49</sup>

Az általában vizsgált információs és kommunikációs technológiák közül a számítógép- és internethasználat a kiemelkedő kutatási terep, de érdemes a vizsgálódást kiterjeszteni a mobiltelefon, vezetékes telefon irányába is. Valamint érdemes szem előtt tartani azt is, hogy a számítógép, de legfőképpen az internet komplex technológia, komplex alkalmazásokat tesz lehetővé, amely alkalmazások külön-külön is szót érdemelnek.

#### ***Mobilközösségek, tudásközösségek***

A távközléssel kapcsolatos technológiák használata, de kiváltképpen a *mobiltelefon* magyarországi elterjedése sikertörténetnek számít, ez a leglátványosabb jelenség: ma a felnőtt magyar lakosság 62%-a saját használatú mobiltelefonnal rendelkezik (WIP 2003). Ennek megfelelően a mobiltelefon használatában hagyományos értelemben vett társadalmi egyenlőtlenségekről nem beszélhetünk: ebben az esetben a használat célja és jellege szerint léteznek eltérések. A mobiltelefonia terjedésével párhuzamosan a vezetékes telefon használata teret veszít (6. ábra a Mellékletben).

---

lecserélésére használhatta fel. Kérdessé teszi ezen adatok értelmezését az is, hogy a programban, kivétele időpontjáig, a legnépszerűbb termék a digitális fényképezőgép volt.

<sup>49</sup> WIP, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, BKÁE (Corvinus Egyetem) Szociológia és Szociálpolitika Tanszék kutatásai.

A mobiltelefon-használat során bekövetkező társadalmi változások vizsgálata Magyarországon komoly hagyományokkal rendelkezik. Az MTA Filozófiai Kutatóintézete és a Westel Mobil Távközlési Rt. (T-Mobile) gondozásában 2001 januárjától készülnek kutatások a mobiltelefonia jelenségkörének vizsgálatára. A mobiltelefon terjedésével kapcsolatos egyik legfontosabb társadalomfilozófiai fejlemény a *tudásközösségek* kialakulása, melynek során az állandó kommunikatív összekapcsoltság nemcsak ahhoz járul hozzá, hogy a modern társadalmak újra a „valódi közösségiség elemeivel” gazdagodhassanak, és hogy egyfajta visszatérést képez a korábbi közösségek eleven, személyes interakcióihoz (Nyíri 2002), hanem ezzel összefüggésben a mobilkommunikáció a korábban kialakult nyelvi arisztokratizmust (a nyelvhasználatra épített diszkriminációt) is csökkentti (Sándor 2002).

Az iskolákban meghonosodott „elit”, hivatalos nyelvhasználat hátrányosan érinti a társadalom azon tagjait, akik a mindennapi életben, de legfőképpen az elsődleges szocializációt képző családi környezetben a nyelv nem hivatalos, nem standard formáit sajátították el. A formális oktatási rendszerekben tehát nemcsak a tananyagot, de az azt közvetítő nyelvet is el kell hogy sajátítsák (Bernstein 1972).

Az új kommunikációs technológiák (mobiltelefon, internet) használatának során lehetőség nyílik arra, hogy a standard, hivatalos nyelvhasználat mellett a különböző szubkultúrák nyelvhasználata a másodlagos szóbeliség során nagyobb legitimitást nyerjen. Ez kapcsolódik ahhoz a korábban már felvetett elképzeléshez, mely szerint a posztindusztriális társadalmakban a társadalmilag releváns tudások megszerzése már nem feltétlenül csak a formális oktatáshoz (standard nyelvet használó iskolákhoz) köthető, hanem egyre nagyobb szerep jut az informális oktatásnak, a kommunikációs csatornáknak (közöttük az internetnek) és a közösségeknek is.

A mobiltelefon széles körű elterjedtsége mellett is regisztrálhatók használati különbségek, amelyek leginkább az életkor és nemek mentén differenciálódnak. Empirikus kutatások (Csépe 2002) támasztják alá azt, hogy minél fiatalabb korosztályhoz tartozik valaki, annál gyorsabban és rugalmasabban képes megtanulni, használni a rendelkezésre álló technológiát; hogy a mobiltelefon-használat idővel vélhetően átalakítja a használó privát szféráját (Kovács–Krajcsi–Pléh 2002). Ugyan nem

reprezentatív felmérésre építve, de megfigyeléses módszerrel angol kutatók azt is regisztrálták, hogy a mobiltelefont másként használják a férfiak és a nők. Míg a férfiak minőségjelzésre, társadalmi státusuk jelölésére is használták készülékeiket, a női mobiltelefon-használókra ez nem volt jellemző (Dunbar 2002). Akárcsak az internetet, úgy a mobiltelefont is felfedezte a politika, az új kommunikációs technológiákat „bevető” posztmodern kampánytechnika ékesszóló példája a 2002-es országgyűlési választás (Sükösd–Dányi 2002).

### ***Számítógép- és internethasználat***

A számítógép és internet jelenlegi elterjedtségi és használati szintjén – a magyar felnőtt lakosság 35%-a használ számítógépet és 26%-a internetezik, igaz, az aktív, rendszeres használók aránya ennél alacsonyabb (NSZS 2005, WIP 2003–2004) – a használatban fellelhető különbségek lényegüket tekintve ugyanazon társadalmi meghatározottságok mentén formálódnak. A használatot ennek megfelelően leginkább az egyén anyagi-kulturális erőforrásai határozzák meg, de az *életkor* szerinti eltérések is nagyon jelentősek. A számítógép- és internethasználat szempontjából a 40 éven felüliek is „öregeknek” számítanak, ugyanis e korosztály tagjai egyáltalán nem vagy nagyon ritkán használják az internetet, számítógépet. Ily módon az idősebb korosztályok munkaerőpiaci esélyei tovább romolhatnak, amennyiben növekszik a munkahelyek informatizáltsága. E két technológia terjedéséből adódóan az életkor meghatározó szerepe fokozatosan veszít fontosságából, de még mindig jelentős marad (digitális szakadék index alapján) (3. ábra a Mellékletben).

A nemzetközi tendenciákkal egybevágnak azok a magyarországi adatok, amelyek szerint minél magasabb valakinek az *iskolai végzettsége*, annál valószínűbb, hogy használja a világhálót és a számítógépet. A WIP<sup>50</sup> eredményei szerint, míg jelenleg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 45 százaléka internetezik, addig ez az arány a szakmunkásképzőt végzettek körében csupán öt százalék (38. és 39. táblázatok a Mellékletben).

---

<sup>50</sup> Számos magyarországi vizsgálat közül a legjelentősebb a World Internet Project, amely nemzetközi standardok alapján méri a magyar információs társadalomban bekövetkező változásokat. A WIP az elterjedés és növekedés szintjének feltárásán túl attitűd- és értékkérdéseket is vizsgált.

Az iskolázottság szerepe az idők során egyre jelentősebb lesz, a jelenlegi eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon a digitális szakadék az iskolázottsághoz mérten létezik, ugyanis e tényező szerint csökkennek legkevésbé a különbségek, e tényező határozza meg leginkább a használatot.

A számítógéphez és az internethez való hozzáférésben és e technológiák használatában a kezdeti, nem túl jelentős *nemek* közötti különbségek mára már nem utalnak behozhatatlan hátrányokra, a használatban megfigyelhető eltérések alapján a nők nem tartoznak a leszakadók közé. Egyes elemzők azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a technológia szélesebb elterjedése során, a telítettség fázisában egy másik szinten újra megjelenhetnek a nemek közötti különbségek. Erre utal az a magyarországi vizsgálat is, amely szerint az internetet, számítógépet használó férfiak és nők között jelentős attitűdbeli különbségek figyelhetők meg: a nők és az idősek tájékozatlanabbak, bizonytalanabbak a használatban, és jellemzőbb rájuk az instrumentális jellegű használat. A vizsgálat fontos megállapításokat tartalmaz arra vonatkozóan is, hogy *a technológiahasználatot nagymértékben az intézményi kötődés* határozza meg, azaz a munkaerő-piaci státus alapján jelentős egyenlőtlenségek keletkeznek, az inaktívak leszakadása és a munkanélküliek szórványos technológiahasználata egyértelműen jelzi digitális kirekesztettségüket is (Nagy Beáta 2003).

A magyarországi kutatási eredmények a mennyiségi változások regisztrálásán túl egy nagyon fontos jelenségre is felhívják a figyelmet, mégpedig a magyar társadalom bizalmatlanságára, új technológiákkal kapcsolatos érdektelenségére, az internet elutasításában pedig a kulturális tényezők szerepére. (Rigler 2001, Rét 2002).

A magyar lakosság döntő többsége egyáltalán nem érdeklődik az információs technológiák iránt, nem is ismeri az új lehetőségeket, az emberek zöme gyanakvó és bizalmatlan. Kulturális okokkal magyarázható az is, hogy léteznek olyan jól behatárolható társadalmi csoportok, akik elsősorban nem anyagi helyzetükből, nem az infrastruktúra hiánya miatt nem használják e technológiákat. Ezt támasztja alá Csepeli György és Prazsák Gergő a *Magyar Mátrix* című rövid munkában (Csepeli–Prazsák 2003a), amikor egy hét elemből álló csoportosítással határozzák meg a magyar lakosság információs technológiákkal kapcsolatos egyenlőtlenségeit. A lakosság

szegmentációjára négy változó együttes meglétét használják, két, a digitális szakadékhoz „köthető” mutatót: a számítógép- és internet-ellátottságot, illetve e két eszköz használatának mutatóját a digitális egyenlőtlenséghez köthetően. A négy változó alapján hét csoportot különböztetnek meg:

1. a tudatos internetezőket – ők mindkét alapeszközzel rendelkeznek, és használják is ezeket;
2. az internetezőket – akik rendelkeznek számítógéppel, de nincs otthoni internet-hozzáférésük, ennek ellenére használnak internetet;
3. a potenciális internetezőket – akik rendelkeznek számítógéppel, de nem férnek hozzá az internethez, és nem is használják azt;
4. az alkalmi internetezőket – akiknek nincs otthon számítógépük és internet-hozzáférésük, de máshol mind a két technológiát használják;
5. a számítógép-használókat – akiknek otthon nincs sem számítógépük, sem internet-hozzáférésük, internetet soha nem használnak, de számítógépet igen;
6. az információs szegényeket, akik a vizsgált technológiák közül eggyel sem rendelkeznek és egyet sem használnak;
7. a gazdag információs szegényeket, akik rendelkeznek minden szükséges eszközzel, de nem használják azokat.

*Az egyéni szintű használat meghatározó tényezőit összegezve nyugodtan állítható, hogy az új technológiák használatában legalább olyan fontos szerep jut a kulturális mintáknak, attitűdöknek, az egyén életstílusának, az interperszonális kapcsolathálózat technológiához való viszonyának, a munkaerő-piaci részvételnek, a munka világának, mint a társadalmi-demográfiai tényezőknek (Fábián 2002).*

### IV.3. DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK MAGYARORSZÁGON

*A felhasználás jellegét, céljait tekintve is jelentős társadalmi-demográfiai különbségek figyelhetők meg: az internethasználat célja alapján olyan csoportok hozhatók létre, amelyek körében a technológia adta előnyök kihasználása merőben más lehetőségekkel jár. Magyarországon az internet használatában megfigyelhető különbségek majd minden esetben az anyagi-kulturális erőforrások magasabb szintjéhez köthetők (Tardos 2002). Az aktív használat tekintetében a családi háttér még a személyi kulturális-anyagi szintnél is meghatározóbb, ennek következtében a társadalmi egyenlőtlenségek általánosabb szintű tendenciáit is figyelembe kell venni. A családi meghatározottság nem merül ki az anyagi egyenlőtlenségek hatásában, egyes vonatkozásokban a családi kulturális háttér nagyobb szerephez jut.*

A felhasználói csoportok közötti fő választóvonal az erőforrás-bővítő és a rekreációs célú internethasználat. Előreláthatóan azon társadalmi csoportok tudják érdemben hasznosítani az IKT-kat, segítségükkel megerősíteni munkaerő-piaci pozícióikat és társadalmi státusukat, amelyek erőforrásaik bővítésére, azaz elsősorban nem szórakozás céljára használják az internetet.

A különböző használati módok mögött lévő ismeretek, tudásanyagok színvonala nagymértékben meghatározza a felhasználás célját. Tölgyesi 2001-ben a felhasználás mögött húzódó tudástípusok legalább kétféle tipológiáját állította fel:

- olyan ismeretek, amelyek valamilyen rendszeresen, professzionálisan végzett munkához szükségesek,
- kevésbé professzionizált ismeretek.

Az értékes (azaz erőforrás-bővítő) *versus* kevésbé értékes felhasználási módok éles különbségtétele meglehet, hogy nem fedi le teljesen a valóságot: a számítógépek használata során a szórakozás és a kreatív alkotómunka közötti határ összemosódik (Tölgyesi 2001). Az interperszonális *network*nek a technológia használatában betöltött fontosságát az is mutatja, hogy az internetes információkeresés kiindulópontjai, a

kezdőoldalak megismerésében a felhasználók nagymértékben az ismerősökre és barátokra támaszkodnak.

Egy, a korai használók körében (2001-ben) készített vizsgálat (MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Tardos i. m.) az internet-felhasználás eltérő módjaira, céljaira is kitért. A felhasználói irányokat, célokat többváltozós elemzésekkel néhány jellegzetes csoportba rendezve (aktuális információ-orientált, rekreációorientált, instrumentális [praktikus-üzleti], high-tech kommunikáció-orientált felhasználás) arra a következtetésre jutott, hogy a különböző felhasználói motivációkban életkor és iskolázottság szerinti eltérések figyelhetők meg.

A használat válfajaiban az életkor és iskolázottság szerinti eltérések az elmúlt négy évben állandónak bizonyultak. Erre utalnak frissen publikált elemzések (Angelusz–Tardos–Fábián 2005, Angelusz–Tardos 2004) eredményei, amelyben a szerzők kitértek a felhasználás módjai mögött meghúzódó, a korábban részletesebben bemutatott, kulturális-interakciós rétegződésmodell alapfogalmát jelentő tudásstílusokra is. Az internet négy felhasználói motívuma („tudásorientáció”, „rekreációs felhasználás”, „közügyek iránti fogékonyság”, „high-tech”, vagy egy más felosztásban: „élmény”, „tudás”, „közügy”, „e-commerce”) közül legjelentősebbnek a „tudásorientáció” bizonyult. Ez az a funkció, amely leginkább megosztja az internet-felhasználókat, és amelyet leginkább meghatároznak az internethasználat körülményei.

A hivatkozott kutatások értékes adaléka a digitális egyenlőtlenségek jelenségének megismeréséhez az is, hogy az internet-felhasználói motívumokban jelentős, nemek közötti különbségek érhetők tetten. Míg a nők „komolyabb” műfajú használattal jellemezhetőek, addig a férfiak felülreprezentáltak a „könnyebb”, rekreációs célú felhasználásokban. Az Angelusz–Tardos szerzőpáros arra is felhívja a figyelmet, hogy ezek a tendenciák egybeesnek más vizsgálatok adataival, amelyek szerint a fiatalabb korosztályokon belül egy kiemelkedően motivált, emancipált női generáció jelent meg.



#### IV.4. A GAZDASÁGI SZEREPLŐK SZINTJÉN

Az információs társadalom jelenségének vizsgálata nemcsak a lakosság IKT-használatára fókuszál, hanem kiterjed a gazdasági szervezetekre, az elektronikus közigazgatás kérdéskörére is. Az információs technológiák gazdasági alkalmazásával kapcsolatos teóriák nagyrészt a már korábban vázolt társadalomtudományi elképzelésekbe illeszthetők bele. Az információs társadalom fentebb leírt meghatározásai közül legalább három definíció (a gazdasági, a foglalkozási, illetve a térbeli) köthető az információs gazdasággal kapcsolatos elképzelésekhez. Az információs (tudás) gazdaság kialakulásának elméleti alapfeltevései a nagyon tág, átfogó elmélettől (Castells információs kapitalizmus elmélete), a mikrogazdasági teóriákig (elektronikus gazdaság, e-kereskedelem, e-biznisz, új üzleti modellek) terjednek, és ahogyan a tágabb társadalmi változások értelmezése, úgy ezen elméleti elképzelések is gyakran homályosak, ellentmondásosak. Az új gazdaság fogalma elsősorban a kilencvenes évek végi „gazdasági csoda” fogalmához kapcsolódik, de sokféle meghatározása és használata létezik (Szalavetz 2002a és 2002b). Az „új gazdasággal” kapcsolatos elképzelésekben legalább három fő motívumot lehet kiemelni: az új gazdaság mint növekedési modell, amelyben a tudásnak és az információnak kiemelt szerep jut; az új gazdaság mint az információs technológiák használatára épülő gazdasági modell; az új gazdaság mint új vállalati üzleti modell (globális együttműködések, vállalati hálózatok, új vállalatszervezési modellek) (Czakó, 2003).

*A magyar vállalatok* körében az új információs technológiák elterjedése vegyes képet mutat. Amíg a nagy-, illetve középvállalatok helyzete nemzetközi összehasonlításban még kedvezőnek mondható, addig a mikro- és kisvállalkozások számítógép- és internet-ellátottsága messze elmarad a nemzetközi adatoktól. Számos, a gazdasági szereplők körében végzett kutatás eredményei támasztják alá ezt az állítást.<sup>51</sup> Ennek megfelelően elsősorban a közép- és nagyvállalatokra jellemző, hogy intranettel rendelkeznek, és az internet-ellátottságban is hasonló tendenciák figyelhetők meg. Az ötvennél több munkavállalót foglalkoztató vállalatok döntő többsége már csatlakozott a világháléhoz,

vagy tervezik az előfizetést a közeljövőben. Azonban a magyar vállalatok körében az internet adta üzleti lehetőségek kihasználtsága nem túl kedvező, még mindig alacsony a vállalati honlapok aránya, és az internet vállalati használatában az e-mailezés a leginkább jellemző tevékenység.<sup>52</sup> A vállalati fő alaptevékenységek (értékesítés, vállalati kapcsolatok menedzselése, ügyfélkapcsolatok) új technológiák általi közvetítése egyelőre nem jellemző. Az internet még nem tartozik a preferált reklámhordozók közé sem, a legfontosabb használati cél a levelezés, adattovábbítás és információkeresés. Az új technológiák magyarországi terjedése felerősíti a hagyományos regionális különbségeket: az ellátottság mutatói a gazdaságilag fejlett központi és nyugati régiókban a legmagasabbak. A vállalati vezetők mentalitása meghatározza, hogy a cégek milyen mértékben rendelkeznek a vizsgált információs és kommunikációs technológiákkal (Nagy 2003). Az eddigi eredmények alapján nem váltak be azon remények sem, hogy az információs technológiák vállalati alkalmazása a meglévő gazdasági duális szerkezet mérsékléséhez vezet (Jánky 2003). Valószínűsíthető, hogy a vállalati, gazdasági alkalmazás is elterjedtebbé válik a lakossági használat terjedésével, a nagyobb felhasználói csoportok kialakulásával.

#### **IV.5. ELEKTRONIKUS KÖZIGAZGATÁS, NYELVHASZNÁLAT, HELYI TÁRSADALOM**

A Corvinus Egyetem szociológia és szociálpolitika tanszéke 2001-ben kvantitatív és kvalitatív módszerekkel mérte fel az *elektronikus közigazgatással* kapcsolatos lakossági véleményeket: az információs technológiai ellátottságon túl tárgyat képezték az elektronikus közigazgatással kapcsolatos lakossági vélemények, az információs technológiához elengedhetetlen alkalmazási készségek, igények és az ezzel kapcsolatos attitűdök társadalmi tagoltsága. Mindemellett a kutatás érdeme, hogy a nyelvhasználatra és a kommunikációs készségekre vonatkozóan is szolgál adatokkal. A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a magyar lakosság pozitívan viszonyul az elektronikus közigazgatáshoz. Az iskolázottság, a munkaerő-piaci aktivitás, a városi lét, az infrastruktúra fejlettsége nagymértékben meghatározza a kérdezettek attitűdjét az

---

<sup>51</sup> Többek között: A kis- és középvállalkozások helyzete. 2000. *Éves Jelentés*; KfI, MKIK–Gazdaság és Vállalkozáselemzési Intézet: *Számítógépek a vállalkozások működésében*, 2001; Nagy Réka, 2000.

<sup>52</sup> GKI – Webigen: *Jelentés a hazai internetgazdaságról*, 2002.

elektronikus ügyintézésel kapcsolatban. A kutatásban szereplő kistérség lakói (Kaposvár) pozitívan viszonyulnak az információs technológia terjedéséhez, de csupán kisebb részük rendelkezik az ehhez szükséges eszközökkel és tudással. A kistérségben készült kutatás megerősítette, hogy az információs technológiákhoz való hozzáférés, valamint a digitális készségek, tudások nagymértékben függenek az iskolai végzettségtől, a foglalkozástól, a kortól és a lakóhely jellegétől is (Lengyel György szerk. 2002).

E fejezetben kell megemlítenem az egyik legérdekesebb próbálkozást, amely az információs technológiák helyi társadalomra gyakorolt közvetett hatását vizsgálta: a 2003–2004-ben lezajlott cserénfai kísérletet. Lengyel György és kutatócsapata az említett időszakban egy számítógép- és internettelepítési kísérletet végzett el Cserénfán, azzal a céllal, hogy megvizsgálják az információs technológiák terjedésének előnyeit, hátrányait, valamint hogy felmérjék a technológiák közvetett hatásait. A kísérlet, újszerűségéből adódóan, gazdag információkkal szolgált az új technológiák és a helyi társadalom kapcsolatáról, ugyanakkor fontos adalékot jelent az internethasználati típusok kialakítása szempontjából is. A cserénfai kísérlet a felhasználói célok osztályozásán túl arra is felhívta a figyelmet, hogy a felhasználói motívumok esetében inkább egy tevékenységegyüttes típusairól, mint egymással szembeállítható és egymást kizáró jelenségekről beszélhetünk (Lengyel–Eranusz–Füleki–Lőrincz–Siklós 2004).

## V. KUTATÁSI KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK

A disszertáció empirikus elemzéseket tartalmazó részében a korábban vázolt elméleti keretekre építve az információs technológiák használatának különböző aspektusait vizsgálom az ifjúság körében, több kérdőíves adatfelvétel másodlagos elemzésének segítségével.

A kutatási kérdésekkel foglalkozó fejezetben, a korábban bemutatott értelmezési keretekre és problémafelvetésekre alapozva, az empirikus vizsgálódások irányát mutatom be. Ezen túlmenően jelzem azt is, hogy az adott kutatási kérdés mely értelmezési kerethez kapcsolódik, a kérdésre megfogalmazott válasz mely értelmezéshez járul hozzá, mely elméleti kerethez szolgáltat további bizonyítékokat.

A digitális egyenlőtlenség kiegészített modelljének öt dimenziójából kettőt, a használathoz nélkülözhetetlen tudásokat, készségeket és a használat céljait emeltem ki, kutatási kérdéseim e két dimenzióhoz kötődnek. Ugyan az új technológiák pozitív vagy negatív kimeneteleivel explicit módon nem foglalkozom, a kutatási kérdések megválaszolásától azt várom, hogy implicit módon hozzájárulnak az új technológiák társadalmi hatásaival kapcsolatos – korábban részletesen vázolt – vitákhoz is. A digitális egyenlőtlenség modelljének megfelelően az új információs technológiák, de főként az internet sűrített formában ismétli meg a más kommunikációs technológiák (telefon, rádió, televízió) esetében tapasztalt folyamatokat, azaz a terjedés kezdeti fázisában egy szűk, több szempontból is privilegizált csoport fér hozzá, majd a terjedés és a technológiai fejlődés későbbi fázisában a használat minősége alapján rétegződnek a használat pozitív hatásai. A disszertáció elméleti felvezetésében részletesen kitértem arra az elképzelésre, mely szerint az új kommunikációs technológiák, de főként az internet annyiban biztosan eltérnek a korábbi kommunikációs eszközöktől, hogy közjóként definiálhatók, amelyek segítségével egyének/társadalmi csoportok/intézmények megerősíthetik korábbi pozícióikat. Éppen ezért az új technológiákhoz való hozzáférésben és a használat jellegében megfigyelhető egyenlőtlenségek jelentős szociálpolitikai kérdésekként jelennek meg. Az egyenlőtlenségek mérséklésére irányuló

szociálpolitikák egy olyan társadalomképet kell(ene) kövessenek, ahol a használatból adódó pozitív kimenetek többé-kevésbé egyenlően oszlanak el, ahol az új kommunikációs technológiák inkább a lehetőségek forrásai, mint a privilégiumok megerősítései.

A korábban bemutatott *digitális egyenlőtlenség problémafelvetéseihez, kutatási agendájához kapcsolódóan*, empirikus elemzésekre alapozva, a jelen értekezés célja a következő négy kutatási kérdéskör megvizsgálása:

1. A fiatal korosztályok esetében megfigyelhetőek-e az internethasználat eltérő válfajai, és milyen társadalmi-demográfiai, infrastrukturális, valamint életstílusbeli tényezők határozzák meg ezeket az eltéréseket?

Amint az elméleti felvezetőben bővebben utaltam rá, az információs társadalommal foglalkozó elképzelések közül talán a legígéretesebb a digitális egyenlőtlenségek vizsgálata. Nem csupán azért, mert a kezdeti leegyszerűsítő magyarázatokat egészíti ki, hanem mert a klasszikus szociológiai egyenlőtlenségvizsgálatokhoz közelítő fogalomtárral tágabb társadalmi kontextusba helyezi az új technológiák használatát, az új technológiák és a társadalom közötti viszony újragondolására ösztönöz. A digitális egyenlőtlenség modelljének megfelelően választottam meg a kutatási kérdést, arra figyelve, hogy a *használat jellegét*, a *használat eltérő válfajait* milyen társadalmi-demográfiai, valamint kulturális-kognitív tényezők határozzák meg.

Az új technológiákkal kapcsolatos értelmezések között lényeges szerepet kapnak az internetgeneráció felemelkedését vizionáló fejtegetések. Azonban amint azt számos empirikus vizsgálat alátámasztja, a fiatalok körében a technológia használatában éppen olyan markáns különbségek figyelhetők meg, mint a felnőtt lakosság körében. Az új kommunikációs technológiák ugyan lényegesen szélesebb körben terjedtek el, de a hozzáférésben e korosztályok esetében is ugyanolyan mélységű egyenlőtlenségek húzódnak, mint az idősebb lakosság körében. Épp e szélesebb körű használatból adódóan a fiatal korosztályok körében várhatóan már nem csupán a hozzáférés ténye, az infrastrukturális feltételek differenciálnak, hanem a használat jellege (intenzitása, helye, a felhasználás céljai) is.

Egyúttal lényeges megvizsgálni azt is, hogy a számos elemzésben kevésbé értékesnek aposztrofált rekreációs-expresszív célú felhasználás nem csak életkori vagy életstílusbeli sajátosság-e?

A fiatal korosztályok körében, a szélesebb körű hozzáférésekből adódóan értelmet nyer annak vizsgálata, hogy a kezdeti egyenlőtlenségek kiegyenlítődnek-e, vagy az „információs társadalomhoz tartozó tárgyak és *skillek* maguk is tovább generálják az egyenlőtlenségeket?”<sup>53</sup> Az empirikus vizsgálat első kérdése tehát arra irányul, hogy a technológiahasználat jellegében is tetten érhető készségekkel való rendelkezés milyen további exkluzivitás irányában hat a fiatalok körében?

Az első kutatási kérdés megválaszolása további adalékokat szolgáltat ahhoz az elméleti feltevéshez, mely szerint a technológia terjedésével a kezdeti egyenlőtlenségek nem szűnnek meg, csak más szintre tevődnek át. A digitális egyenlőtlenség fiatalok körében való vizsgálata előrebecsátja, előrejelzi azt, hogyan alakulhatnak Magyarországon a digitális egyenlőtlenségek a technológiai diffúzió egy előrehaladottabb fázisában.

Az életstílus integráló fogalom vizsgálatba való beemelése arra adhat választ, hogy az internethasználatban megfigyelhető eltérések mögött nem húzódnak-e olyan robusztus, kontinuitást mutató tényezők, amelyek hosszú távra behatárolhatják a felhasználás jellegét. Következésképpen az életstílust mint magyarázó változót tekintem, amely nem csupán a társadalmi helyzet hatását közvetíti, hanem attól függetlenül is működik.

---

<sup>53</sup> Tardos i. m.

2. Milyen jelentőséget tulajdonítanak a fiatalok a számítógépes írástudásnak? A számítógépes tudás milyen helyet foglal el a releváns-irreleváns tudások között, és relevanciájának megítélésében milyen társadalmi-demográfiai különbségek figyelhetők meg? Milyen módon differenciálódnak az IKT-felhasználók különböző rétegei eltérő tudástípusok köré, amikor a technikai alapismeret a közös nevező, valamint az eltérő tudástípusok hogyan hatnak az internethasználatban megfigyelhető különbségekre?

Az információs társadalom, tudástársadalom elméletei kiemelten kezelik a tudás fogalmát. A tudástársadalom fogalmával kapcsolatban számos kritika született; ezek közül a legerőteljesebb az, amely azt hangsúlyozza, hogy nincsenek meggyőző bizonyítékok arra nézve, hogy nőne a tudás társadalmi szerepe, vagy hogy milyen típusú tudások válnak fontosabbakká, hogy ezek a tudások jelentenek-e vagy sem lényegi változást a korábbi tudásokhoz viszonyítva. A kritika kiemeli azt is, hogy a társadalom által relevánsnak definiált tudások elosztási mechanizmusainak változásai sem dokumentáltak, illetve az sem, hogy a tudásnak nagyobb szerep jutna a társadalmi státus megszerzésében és fenntartásában. Ez utóbbi érvnek némileg ellentmondanak azok az eredmények, amelyek szerint a többletjövedelem megszerzésében egyre fontosabb szerep jut az iskolázottságnak (ami értelemszerűen egyfajta társadalmilag releváns tudásszettet jelez), a nyelvtudásnak vagy az új technológia használatának. Ugyancsak ellentmond ennek az ifjúság szociológiájában markánsan megjelenő és korábban részletesebben bemutatott ifjúsági korszakváltás elmélete is, amely az ifjúsági státus „professzionálissá” válásával egyidejűleg az iskolai tudás felértékelődését bizonyította számos esetben.

A kérdéskör ellentmondásossága miatt is érdemes megvizsgálni azt, hogy milyen jellegű készségek, tudástípusok minősülnek relevánsnak ma, az eltérő tudástípusok milyen jelentőséggel bírnak az internethasználók körében. A második kutatási kérdés megválaszolása bizonyítékokat szolgáltat arra vonatkozóan, hogy az információs vagy tudástársadalomban milyen tudások bizonyulnak értékesnek, relevánsnak, hogy ezekben van-e minőségi eltérés a korábbi definíciókhoz képest, illetve hogy a különböző tudásstílusok elosztásában bekövetkezett-e lényegi változás.

Ezenkívül lényeges kérdés az is, hogy az új technológiák használatában fellelhető eltérések egyértelműen kötődnek-e az eltérő tudáspraxisokhoz? Az eltérő tudástípusok meghatározzák-e a felhasználás jellegét?

*Egy fontos kérdés merül fel az életstílus és tudásstílus magyarázó változókként való alkalmazásai során. Mivel az információs technológiák használata mára már az életstílus és tudásstílus integráns részévé vált, a használatban tetten érhető különbségek hogyan magyarázhatók olyan változókkal, amelyeket részben a magyarázandó változók alkotnak? A válasz az új kommunikációs technológiák újszerűségében és a sajátos célcsoportban keresendő. Tekintettel arra, hogy az életstílus és tudásstílus fogalmak kidolgozásakor az új kommunikációs technológiák még nem voltak jelen, a tipológiák megalkotásában sem szerepelhettek. Ily módon elméletileg is fontos megvizsgálni azt, hogy az új információs technológiák eltérő használata milyen életstílus- és tudásstílus-típusokhoz kapcsolódik.*

*Az életstílussal, tudásstílussal kiegészített magyarázó modellek alkalmazását a speciális célcsoport melletti választás is indokolja. Az életstílus fogalmának tárgyalásakor röviden kitértem a vertikális versus horizontális rétegződés problematikájára, azaz azon elképzelésekre, melyek szerint a hagyományos jövedelmi-foglalkozási stratifikációs vagy osztálymodellek egyre inkább érvényüket veszítik. A hagyományos társadalmi rétegződési struktúrák eróziója, az életutak diverzifikálódása, az életstílusok pluralizálódása kiváltképpen érvényes a fiatalok körében. Ennek következtében előre jelezhető, hogy a fiatalok technológiahasználatában fellelhető eltérések a hagyományos modellekkel kevésbé, az életstílussal, tudásstílussal kiegészített modellekkel jobban megragadhatók.*



3. A fiatal internetezők körében megfigyelhetőek-e a digitális írástudás egyenlőtlenségei, és milyen társadalmi-demográfiai, infrastrukturális tényezők határozzák meg ezeket az eltéréseket?

A harmadik kutatási kérdés a digitális egyenlőtlenség modelljéhez és az első két kutatási kérdéshez (is) kapcsolódik. Az első két kutatási kérdés az internet-felhasználás céljaiban fellelhető különbségekre fókuszált. A harmadik kutatási kérdésben az internet-felhasználói tudás társadalmi meghatározottságait vizsgálom.

4. Milyen eltérések figyelhetők meg az online, elektronikus és hagyományos információforrások fontosságának megítélésében?

Ezen túlmenően, a negyedik kutatási kérdésben a digitális egyenlőtlenség kiegészített modelljének azon agendájából indulok ki, mely szerint lényeges az új technológiahasználatban fellelhető különbségeket más médiumok hasonló céllal történő használatával összehasonlítani. E kutatási irányvonalat tartva szem előtt azt vizsgálom meg, hogy a fiatalok számára fontos online, elektronikus és írott médiumok mint információforrások megítélésében milyen társadalmi-demográfiai eltérések figyelhetők meg. Valamint milyen különbségek vannak az internethasználó fiatalok információszerzési struktúrájában, és milyen tényezők határozzák meg e különbségeket?

## **V.1. HIPOTÉZISEK**

A digitális egyenlőtlenségek elmélete szerint az új technológiák terjedésével a korábbi egyenlőtlenségek nem szűnnek meg, hanem más szintre tevődnek át. Az egyik ilyen egyenlőtlenségi szintet a használat céljaiban lehet lokalizálni. Az ebben az irányban folytatott elemzések regisztrálják a felhasználásbeli eltéréseket, jelezve azt, hogy az internethasználat válfajai a magasabb kulturális és anyagi erőforrásokhoz köthetők; az elemzések fókusza ez esetben elsősorban az egyenlőtlenségek társadalmi-demográfiai determináltságát hangsúlyozza. Az életstílus integráló fogalom elemzésbe való beemelésétől azt várom, hogy megerősíti azt az elképzelést, mely szerint az új kommunikációs technológiák rövid és középtávú hatása az, hogy a korábbi

tevékenységeket és orientációkat erősítik fel, teszik intenzívebbé. Azaz az internet-felhasználás válfajaiban a felhasználó „offline” érdeklődése, életstílusa tükröződik vissza: az online érdeklődés és az offline érdeklődés, attitűdök, életstílus között szoros összefüggés van.

*Az első kutatási kérdéssel kapcsolatos hipotézisem:*

#### I. hipotézis

Az új kommunikációs technológiákkal kapcsolatos egyenlőtlenségek magasabb penetrációs és használati szint esetén a használat jellegében érhetőek tetten. Azaz a felhasználás céljaiban, motivációiban egyértelműen elkülöníthetők felhasználói motívumok a fiatalok körében, és egyes motívumok magasabb gazdasági-kulturális erőforrásokhoz köthetők, mint mások.

Amennyiben egyértelműen elkülöníthetők a felhasználói motívumok:

#### I.1. hipotézis:

Minél magasabb kulturális-anyagi erőforrásokkal rendelkezik a kérdezett, minél magasabb a kibocsátó család iskolázottsága, és minél kedvezőbb az anyagi helyzete, annál inkább használja az internetet információszerző-erőforrásbővítő céllal.

#### I.2. hipotézis:

Az alacsonyabb kulturális és anyagi erőforrásokkal rendelkező, alacsonyabb iskolázottságú családból származó fiatalok nagyobb valószínűséggel használják szórakozás céljára az internetet.

#### I.3. hipotézis:

Minél idősebb az internetet használó fiatal, annál kevésbé valószínű, hogy rekreációs célra használja az internetet, azaz a szórakozás célú internet-felhasználás életkori sajátosság.

#### I.4. hipotézis:

A használat válfajaiban területi különbségek is megfigyelhetők: a fejlettebb térségekben, a fővárosban élők nagyobb valószínűséggel használják információszerző-erőforrásbővítő célok elérésére az internetet, és kevésbé jellemző rájuk a szórakozásorientált felhasználás.

#### I. 5. hipotézis

A felhasználás válfajaiban megfigyelhető különbségeket az – egyéni fogyasztási preferenciákat, szabadidő-eltöltést és értékrendszert szintetizáló – életstílus más társadalmi-demográfiai változóktól függetlenül is meghatározza. Tehát az életstílus nem csupán a társadalmi-demográfiai háttér hatását közvetíti, hanem teret enged az egyéni választásoknak is.

*A második kutatási kérdéssel kapcsolatos hipotézisem:*

*Kiindulópont:* az információs technológiák használatában markáns eltérések figyelhetők meg; ezek az eltérő használati mintázatok feltételezhetően bizonyos koherensen megjelenő, jellegzetesen elkülönülő tudástípusok köré rendeződnek, illetve az így regisztrálható tudásstílusok eltérő társadalmi háttérű és különböző gazdasági-kulturális erőforrással rendelkező egyénekhez köthetők.

A hasonló témakörben született vizsgálatok, mindenekelőtt a kulturális-interakciós rétegződésmodell empirikus bizonyítása azt jelezte, hogy a tudásstílusok mérése komplex, a változók nagy számát igénylő feladat (Angelusz–Tardos 1991). Jelen elemzés, a másodlagos adatforrások jellegéből adódóan, csupán kísérletet tehet annak regisztrálására, hogy az internethasználat motivációi és a különböző irányultságokon (eltérő tudások, készségek fontossága, közéleti-magánéleti érdeklődés irányultsága, hírtípusok iránti érdeklődés) megragadható tudástípusok között milyen összefüggések léteznek. Következésképpen a második kutatási kérdés nem törekedhet teljes körűen a kulturális-interakciós rétegződésmodell során kialakított tudásstílusok regisztrálására,

számos készség, tevékenység és tárgyi környezeti elem adatfelvételi hiánya miatt. A kulturális-interakciós elmélet másik alappilléret, a *network*-pozíciót ugyancsak a másodlagos adatforrások jellege miatt nem vizsgálom ezen értekezésben, nem térek ki az új technológia használatával kiegészített tudásstílusok és a *network*-pozíció közötti kapcsolatokra.

A második kutatási kérdés mindenekelőtt leíró jellegű.

A második kutatási kérdés megválaszolása során meghatározom a fiatalok által értékesnek minősített készségeket, adottságokat, és úgy tekintem ezeket, mint társadalmilag releváns, illetve irreleváns tudásokat. Azt is szem előtt tartom, hogy a releváns-irreleváns kategóriák meghatározásai az ifjúság rétegzettségével vannak összefüggésben, azaz a különböző ifjúsági csoportok más és más készségeket és adottságokat fognak relevánsnak tartani.

Továbbá meghatározom azt is, hogy a tudásstílusok milyen módon kapcsolódnak az új technológiák használatához.

Az adatok nem teszik lehetővé, hogy a kulturális-interakciós rétegződésemélet három tudásstílusát meghatározzam, ezért Ferge Zsuzsa és Machlup definícióiból kiindulva ragadom meg a tudásstílusokat.

## II. hipotézis

Az internetet használó fiatalok nem képeznek homogén réteget, legalábbis ami az általuk relevánsnak, értékesnek gondolt tudásokat illeti. Az ezen tudások alapján – Ferge Zsuzsa és Fritz Machlup által – meghatározott tudástípusok egyértelműen elkülöníthetők.

Amennyiben egyértelműen elkülöníthetők tudástípusok a fiatal internetezők körében:

#### II.1. hipotézis

A felhasználás válfajaiban megfigyelhető különbségeket az egyértelműen elkülöníthető tudástípusok más társadalmi-demográfiai változóktól függetlenül is meghatározzák.

A Ferge-féle „ünnepnapi” vagy a Machlup-féle intellektuális tudástípus és az új technológia információszerző-erőforrásbővítő használata között pozitív összefüggés van: minél inkább jellemző a fiatal internetezőre az intellektuális tudástípus, annál valószínűbb, hogy információszerző-erőforrásbővítő felhasználó, függetlenül attól, hogy milyen korosztályhoz tartozik, milyen iskolai végzettséggel vagy családi háttérrel rendelkezik.

#### II.2. hipotézis:

A különböző szintű praktikus tudás, szaktudás és az új technológia használata között összefüggés van: minél inkább jellemző a 19–29 éves internetező fiatalokra a praktikus tudás relevanciája, annál kevésbé valószínű, hogy információszerző-erőforrásbővítő felhasználók, és annál inkább valószínű, hogy rekreációs célokra használják az új technológiákat.

#### II.3. hipotézis:

A közéleti érdeklődés pozitívan befolyásolja az információszerző-erőforrásbővítő felhasználást: minél inkább jellemző az internethasználó fiatalokra a különböző közéleti hírek iránti érdeklődés, annál valószínűbb, hogy információszerző-erőforrásbővítő és információszerző célokra használják az internetet.

*A harmadik kutatási kérdéssel kapcsolatos hipotézisem:*

A DiMaggio és szerzőtársai által javasolt digitális egyenlőtlenség modellben a felhasználás céljain túl nagy hangsúly helyeződik a technológiahasználattal kapcsolatos készségekre, a digitális írástudásra. Ezen túlmenően lényeges megvizsgálni azt is, hogy az új technológiával kapcsolatos egyenlőtlenségek hogyan viszonyulnak más, hasonló céllal alkalmazott médiumok kapcsán megfigyelhető egyenlőtlenségekhez.

III.1. hipotézis:

Minél magasabb kulturális-anyagi erőforrásokkal rendelkezik a kérdezett, minél magasabb a kibocsátó család iskolázottsága és anyagi helyzete, annál magabiztosabb internet-felhasználói tudását illetően.

III.2. hipotézis:

A digitális írástudásban területi különbségek is megfigyelhetők: a fejlettebb térségekben, a fővárosban élők magabiztosabbak internet-felhasználói tudásukat tekintve, mint a vidéki fiatalok.

**IV. 1. hipotézis:**

Az online, az elektronikus és az írott médiák információszerzésben betöltött szerepének megítélésében markáns különbségek figyelhetők meg az internetező fiatalok körében.

Minél magasabb kulturális-anyagi erőforrásokkal rendelkezik a fiatal internetező, annál valószínűbb, hogy az internet fontos információszerzési forrás a számára. Minél magasabb iskolázottságú és minél kedvezőbb anyagi helyzetű családból származik a kérdezett, annál jellemzőbb, hogy az internet fontos szerepet tölt be információszerzésében.

**IV. 2. hipotézis:**

Minél alacsonyabb iskolai szinttel rendelkezik, és minél alacsonyabb iskolázottságú, kedvezőtlenebb anyagi helyzetű családból származik a kérdezett, annál valószínűbb, hogy az elektronikus és írott média fontos szerepet tölt be információszerzésében.

**V.2. AZ EMPIRIKUS KUTATÁS CÉLCSOPORTJA – AZ IFJÚSÁG**

Az empirikus elemzésben egy szűkebb réteg, az ifjúság technológiahasználatát vizsgálom.

Az ifjúság választása melletti döntést több ok is alátámasztja.

Az első okot *a fiatalok és az új technológiák közötti viszony* szolgáltatja: mivel az IKT-hozzáférést és -használatot leginkább az életkor határozza meg, ezért a fiatal generációk kiemelt célcsoportjai az információs társadalommal kapcsolatos elméleteknek és empirikus vizsgálódásoknak. A fiatal korosztályok az új technológiák korai adaptálói, sőt fejlesztői, innovatív alkalmazói közé tartoznak. A fiatalok körében az új technológiák használata magától értetődőnek tűnik, minél fiatalabb valaki, annál

valószínűbb, hogy hozzáfér az internethez, és az átlagosnál magasabb a telekommunikációs eszközökkel való ellátottsága is. Míg a 14–17 éves korosztály 77 százaléka internetezik Magyarországon, addig az internetezők aránya meredeken esik már a 18–29 évesek körében is (51%). A 30–39 évesek közül már csupán 27% használja valamilyen gyakorisággal az internetet. Az idősebb generációk körében a használat még ennél is jóval kisebb mértékű.<sup>54</sup> A digitális technológiák használatát tekintve már a 45 év felettiek is „idősnek” tekinthetők. A legújabb eredmények alapján a digitális írástudatlanság – a számítógép- és internethasználat teljes hiánya – jelentősen felülreprezentált a 45 év feletti népesség körében (NSZS 2005). A 45–54 évesek 65%-a, az 55–64 évesek 83%-a, a 65 év felettiek 98%-a digitálisan írástudatlan, azaz sehol nem használnak sem számítógépet, sem internetet. Az így értelmezett digitális írástudás leginkább a 15–17 évesekre jellemző, a magyar lakosság „infokommunikációs korfája” e korosztályok esetében éri el a csúcspontját. A „sulinetes generáció” kiugró digitális írástudása elsősorban a magyarországi oktatási intézmények kedvező digitális infrastruktúrájának, azaz egy célzott politikai intézkedésnek köszönhető.

A fiatalok másként is használják az új technológiákat, mint az idősebb generáció tagjai, e különbségekből kiindulva beszélnek egyes szerzők netgenerációról, digitális generációról (Tapscott 2001). Ugyan a fiatalok nagyobb mértékben férnek hozzá az új technológiákhoz, és intenzívebben használják azokat, mint az idősebbek, az „internetgeneráció” és a „cyberkid” fogalmak csupán mítosznak bizonyultak (Facer–Furlong 2001, Keegan Eamon 2004). A fiatalok technológiahasználatával kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatások eredményei azt támasztják alá, hogy a fiatalok között is egyenlőtlen a szélesen értelmezett informatikához való hozzáférés és használat, és ez az ő köreikben is újfajta esélyegyenlőséghez vezethet<sup>55</sup> (40. és 41. táblázatok a Mellékletben).

A fiatalok szélesebb körű technológiahasználatából kiindulva azt feltételezhetjük, hogy az ifjabb korosztályok között már nemcsak a hozzáférés differenciál, hanem a használat intenzitása, célja és milyensége. Következésképpen lehetőség nyílik a felhasználás

---

<sup>54</sup> WIP, 2003.

<sup>55</sup> Ifjúság 2000, gyorsjelentés. Török, 2001.



módjait illető árnyaltabb különbségtételre, ezáltal pedig a korábban részletesebben bemutatott *digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos elemzések*re is.

*Az ifjúság mint célcsoport választása mellett szól az is, hogy a globális kapitalizmus (információs társadalom) meghatározó jelenségei (foglalkoztatási problémák, polarizálódás, társadalmi feszültségek, közösségvesztés, az identitás bizonytalanságai)*<sup>56</sup> *kiemelten érintik a generációs újratermelődés feltételeit és körülményeit.* A fiatalok tehát kettős kötésben vannak: egyfelől ők azok, akik úttörő módon alkalmazzák az új technológiákat, másfelől azonban az e technológiák terjedése által mediált globalizáció legsebezhetőbb rétegeit jelentik, akut társadalompolitikai gondokkal (Gábor Kálmán összefoglalása a *Sebezhető Ifjúság* c. előadáshoz 2003, Z. Karvalics–Molnár 2004).

A kilencvenes években végbement gazdasági paradigmaváltás, innovációs változások következtében a munkaerő-piaci szerkezeti problémák, az ifjúsági munkanélküliség viszonylag rövid idő, egy évtized alatt a magyar társadalom egyik meghatározó problémájává nőtte ki magát (Gazsó–Laki 2004), akkor, amikor a társadalmi státus leginkább attól függ, hogy jelen van-e valaki a munkaerőpiacon, vagy sem. (Kolosi–Róbert 2004).<sup>57</sup> Anélkül, hogy részletesen tárgyalnám azt a bonyolult folyamatot, amely során a magyar munkaerőpiac szerkezetváltása végbement, röviden tárgyalom az oktatási expanzió hátterét és következményeit. A fiatalok magas munkavállalási hajlandósága és a változó munkaerőpiac korlátozott felvevő kapacitása között feszülő ellentétek megoldására a legjobb megoldásnak az oktatási expanzió, a munkaerőpiacra való belépés elhalasztása, az iskolázás megnyújtása tűnt, tudniillik kevesebb feszültséggel és negatív társadalmi következménnyel járt a fiatalok nagyobb arányú beiskolázása, mint a munkanélküliségi segélyezése. Az oktatási expanzió, a gyors szerkezeti változások az oktatási-képzési rendszert is felkészületlenül érték. Az iskolai képzésben és az iskolai képzésen kívül elsajátítható tudások, készségek nem minden esetben követték a gyors munkaerő-piaci változásokat, ezért fordulhat(ott) elő, hogy az oktatási intézmények által közvetített tudás már a megszerzése pillanatában elavultnak

---

<sup>56</sup> A fiatalok körében végzett legfrissebb elemzés, az Ifjúság 2004 adatai alapján a magyar fiatalok szabadidős tevékenységéből szinte eltűnt a közösség, a fiatalok többsége egyedül tölti szabadidejét. A barátok/közösség elvesztése különösképpen érinti a kisebb településen élő fiatalokat. Ifjúság 2004.

számít(ott). A kilencvenes évek végétől kezdődően a magyar fiatalok egyre nagyobb mértékben szembesülnek a munkaerő-piaci bizonytalansággal,<sup>58</sup> azzal, hogy iskoláik befejezése után nem találnak képzettségüknek megfelelő munkát, hogy a formális oktatásban megszerzett ismeret- és tudásanyaguk használhatatlan a munkaerőpiacon. A magyar fiatalok egyharmada szorong az elhelyezkedési lehetőségei miatt, és ez különösen a diplomás fiatalok esetében érvényes, ugyanis 32%-uk<sup>59</sup> tart attól, hogy nem tud a képzettségének megfelelően elhelyezkedni. Ez a félelem reálisnak bizonyul, hiszen 2003 őszén rekordszámú friss diplomás munkanélkülit regisztráltak a foglalkoztatási hivatalokban.<sup>60</sup> 1998 óta a friss diplomás munkanélküliek száma megkétszereződött, és a diplomások aránya a pályakezdő állástalanokon belül 15%-ra emelkedett. Következésképpen a munkaerőpiacon való belépés elodázott problémája a továbbtanulás lezárását követően újra jelentkezik.

A magyar felsőoktatással és az oktatáspolitikával foglalkozó szerzők szerint e túlképzés a magyar oktatáspolitikában fél évszázaddal ezelőtt kialakult formális mennyiségi fejlesztési stratégia fennmaradásának köszönhető, amely egyre jelentősebb problémát okoz a magyar társadalomban (Polónyi–Tímár 2001). A felsőfokú képzésben megszerzhető tudás leértékelődésével, inflálódásával kapcsolatban élénk vita folyik a magyar közbeszédben.

Számos szerző érvel amellett, hogy az empirikus adatok nem támasztják alá a felsőfokú végzettség leértékelődését, és a felsőfokú végzettségűek ilyen képesítést nem igénylő munkakörökben való tömeges alkalmazását. A felsőfokú képzésben megszerzhető tudás inflálódása ellenében az 1994–2002 közötti tendenciákat összegezve úgy tűnik, hogy a megnövekedett kibocsátás mellett a felsőfokú végzettségűek egyre magasabb arányban helyezkednek el olyan foglalkozásokban, ahol képzettségük bérhozama magas. (Galasi 2004). Egy másik megközelítés szerint az oktatási expanzió a társadalom képzettségi szerkezetének változásához és a tudáshoz való hozzájutás piacosításához

---

<sup>57</sup> „[A] legrosszabb életkörülmények között a generációs metszetben nem a nyugdíjasok, hanem azok a fiatalok vannak, akik iskoláikat elvégezve nem tudnak elhelyezkedni.”

<sup>58</sup> Az ifjúságszociológia kiemelt foglalkozik a magyar fiatalok életesélyeivel, munkaerő-piaci helyzetükkel, ld. Gábor Kálmán, Laki László, Gázsó Ferenc, Gázsó Tibor, C. Wallace munkáit.

<sup>59</sup> Ifjúság 2000, gyorsjelentés.

vezet, azaz az egyre nagyobb arányú felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok – elfoglalva a korábban alacsonyabb képzettséget igénylő állásokat – átalakítják a szakmastruktúrát, a munkaerő-piaci követelményeket (Lukács 2004). Jelen értekezésnek nem célja a (felső)oktatási expanzió<sup>61</sup> hatásának részletekbe menő elemzése.

Az oktatási expanzió témaköréhez kapcsolódva a formális iskolai oktatás hiányosságait támasztják alá a magyarországi munkaerő hiányos felkészültségével kapcsolatos elemzések. Egy 2001-ben elvégzett felmérés<sup>62</sup> szerint a Magyarországon tevékenykedő német tulajdonú vállalatok csupán 23%-a ítélte jónak, a többség (69%) csak kielégítőnek, 8% pedig nem kielégítőnek minősítette a magyar munkaerő színvonalát. A részletesebb, tudományos igényű elemzések (Palócz 2001), amelyek a pályakezdők iránti keresletre és a munkaerő képzettségével való elégedettségre irányultak, már differenciáltan mutatják meg, hogy mely képességek, készségek szintjén érzékelhetők komoly hiányosságok a magyar munkaerő színvonalát illetően. Míg a gazdasági szereplők szerint a pályakezdők kulturáltsági szintje, a vállalati kultúrához való alkalmazkodásuk és az általános szakmai felkészültségük az átlagosnál jobb, addig a gyakorlati felkészültségük, a számítógépes és műszaki tudásuk az átlagosnál rosszabb. Különösen rossz a gyakorlati felkészültség értékelése az egyetemisták és főiskolások körében. A készségek, képességek megítélésében a legsúlyosabb kritika a pályakezdők nyelvtudására vonatkozott. Az ezzel és a számítógépes ismeretekkel való elégedetlenséget jelzi az a tény is, hogy a munkáltatók továbbképzési igényei elsősorban e két területre vonatkoznak. Mivel a pályakezdők számítógépes tudását nem érte olyan súlyos kritika, mint a nyelvtudását, arra következtethetünk, hogy a munkáltatók a számítógépes ismereteket olyan készségeknek tekintik, amelyek esetében a szinten tartáshoz folyamatos fejlesztés, továbbképzés szükséges.

Munkaerő-piaci, oktatáspolitikai elemzések azt is hangsúlyozzák, hogy egyre inkább elmosódik a munka és a tanulás közötti határ, az iskolai és munkaerő-piaci életpálya

---

<sup>60</sup> 2003 augusztusában 5524, szeptemberében 5409 felsőfokú végzettséggel rendelkező pályakezdőt regisztráltak a megyei és a fővárosi munkaügyi kirendeltségek. Forrás: *Magyar Hírlap*, 2003. október 1.

<sup>61</sup> Az oktatási expanzió többet jelent, mint tömegesedést. Az oktatási expanzió ugyanis a felsőoktatás szerkezetét is megváltoztatta, valamint változásokat indukált a felsőoktatás, a továbbtanulás társadalmi megítélésében, a felsőoktatási intézményekben átadott tudásanyagban is (Lukács i. m.).

<sup>62</sup> Német–Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2001.

összekeveredik, a tanulás mellett dolgozók egyre népesebb csoportot tesznek ki, jelezve a munkába való átmenet időbeli megnyúlását, valamint nő az élethosszig tartó tanulás jelentősége is (Galasi–Tímár–Varga 2001). Ez utóbbi, a folyamatos újra- és átképzés egy újfajta munkaerő-piaci követelménnyel, a flexibilitással kapcsolatos. A foglalkoztatási elemzésekben egyre nagyobb hangsúlyt kap az egyéni képességek újraformálása, valamint az egyéni rugalmasság folyamatos fejlesztése.<sup>63</sup> Számos munkaerő-piaci elemzés hívja fel arra a figyelmet, hogy a munkaerőpiac rugalmatlanságára megoldást jelenthetnek az atipikus foglalkoztatási formák (távmunka, részmunka, önfoglalkoztatás), amelyek elsősorban a számítógépes kommunikációs hálózatok igénybevételével működnek. A magyarországi statisztikák és az ezzel kapcsolatos kutatások azonban egyelőre azt jelzik, hogy nem várható lényeges változás e tekintetben (Medgyesi 2002, Kopasz 2002). Bár az alapvetően új technológiákhoz köthető atipikus foglalkoztatási formák terjedése Magyarországon behatárolt, a fiatalok internethasználata jelentősen megkönnyítheti munkaerő-piaci lehetőségeiket, javíthatja életesélyeiket.

Jelenleg az internetnek mint munkaerő-piaci információkat szolgáltató eszköznek csekély jelentősége van – a megkérdezett fiatalok inkább a személyes kapcsolatok bővítésére törekedtek, a hirdetések, a reklám és általában az internet iránt bizalmatlanok voltak (Györgyi–Török 2002). Az internet munkaerő-piaci információkat szolgáltató rendszerként való alkalmazására példa a Békés megyében létrehozott internetes pályainformációs modell. A modell lényege, hogy egy internetes portálon ([www.epalya.hu](http://www.epalya.hu)) egy helyre gyűjtötték össze a pályaválasztást és a pályamódosítást segítő összes információt.<sup>64</sup> Előrevetíthető, hogy e komplex információs rendszer szolgáltatásait elsősorban azon fiatalok tudják hasznosítani, akik már használják az internetet, azaz az internetes pályainformációs modell felerősíti a korábbi tendenciákat. Az internet ilyen irányú magyarországi hasznosítását nagymértékben behatárolja az, hogy kevés magyar nyelvű, rendszerezett oktatási és munkaerő-piaci *tartalom* található az interneten.

---

<sup>63</sup> OECD-tanulmányok: *Úton az élethosszig tartó tanulás felé Magyarországon*, 1998.

<sup>64</sup> Pályaválasztás papucsban, egyelőre a Dél-Alföldről, [www.magyarhirnap.hu](http://www.magyarhirnap.hu); Letöltve: 2005.02.03

A fiatalok információs technológiákhoz való egyenlőtlen hozzáférését Magyarországon tágabb, az ifjúsági korszakváltás kontextusába a Gábor–Kabai–Matiscsák szerzőtrío helyezte, amikor az ifjúsági korszakváltás alapvető feltételeként tekintette a fiatalok információs társadalomba való belépését (Gábor–Kabai–Matiscsák 2003). Az ifjúsági korszakváltás tézise az ifjúság fogalmának legkomplexebb meghatározását dolgozta ki. A tézis abból indul ki, hogy a társadalmi reprodukció megváltozásával az ifjúság önálló szereplőként jelenik meg a politikai, kulturális és fogyasztói szférában. Az ifjúság fogalmának meghatározása a társadalmi térben elfoglalt szociális helyzetnek megfelelően változik. Mint a modern reprodukciós módok között a legnagyobb jelentőségű, a kulturális tőke felértékelődése nyomán felértékelődnek azok az ifjúsági koncepciók is, amelyek az ifjúságon egy hosszú távú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek (Zinnecker 1992). Az ifjúsági korszakváltás továbbá együtt jár az iskolai tudás felértékelődésével, az ifjúkor meghosszabbodásával, a közvetett ellenőrző rendszerek, úgymint a fogyasztói ipar és a tömegkommunikáció felértékelődésével, a közvetlen ellenőrző rendszerek, úgymint a család leértékelődésével. Az ifjúsági korszakváltással kapcsolatban két erőteljes forgatókönyv körvonalazódott: a „munkanélküliség scenáriója” és a „szabadidő scenáriója”. A munkanélküliségi scenárió szerint a nagymértékű ifjúsági munkanélküliséggel együtt már igen korán kialakul a fiatalok azon csoportja, akik nagyon kevés eséllyel integrálódhatnak a társadalomba. A szabadidő-scenárió a társadalom középosztályosodását hangsúlyozza, a tanulás felértékelődését, és a fiatalok professzionális státusának kiépülését jelenti.

Magyarországon az ifjúság szelektív módon jelenik meg a kulturális mezőben, mint önálló aktor, azaz a fiatalok között komoly különbségek figyelhetők meg a kulturális fogyasztásukat, életstílusukat illetően. Az ifjúság mint önálló aktor megjelenésének korlátaira utal az, hogy a fiatalok társadalmi státusa rendkívül labilis, akár a szülők státusával együtt értelmezzük, akár mint iskolai státust, amely az iskolai képzés kiterjedése következtében elbizonytalanodott státuskijelölő szereppel rendelkezik (Gábor 1992). Kelet-Európában az ifjúság súlyos társadalmi problémákat hordozó társadalmi réteggént jelenik meg, olyan réteggént, amely jelentős részének nincs esélye bekapcsolódni a kulturális erőforrásokért folytatott küzdelembe.

A fiatalok ugyanakkor a szülők generációjához viszonyítva számos területen (pl. információs technológiák) mintakövetőkből mintaadóvá válnak. Ez a generációs szakadék nem új keletű: a 70-es évek fiataljai az elektronikus kommunikációs eszközöket alkalmazták természetes és újító módon, szemben az akkori felnőttekkel, akik lassabban adaptálták az akkor újnak számító technológiákat (Mead 1978, hivatkozva Gábor–Kabai–Matiscsák 2003).

Az ifjúsági korszakváltás feltételezi a fiatalok professzionális (állami támogatások) és fogyasztói státusának kiépülését. A fiatalok információs társadalomban való részvétele a fogyasztói státushoz hasonlóan a kommunikációs státus kiépülésével is együtt jár. A kommunikációs státust – ami több új technológiához való hozzáférés és használat összesítését jelenti – leginkább a fiatalok iskolai szintje, származási háttere és életkora határozza meg. A kommunikációs státus kiépülése a fiatalok életformáját, az információszerzést, a szabadidő eltöltését, a kapcsolatok építését és fenntartását is átalakítja (Gábor–Kabai–Matiscsák 2003).

## **VI. AZ EMPIRIKUS ELEMZÉSEK MÓDSZERTANA**

Az értekezés hatodik fejezetében a kutatási kérdések megválaszolására és a hipotézisek tesztelésére alkalmazott adatbázisokat és az empirikus elemzés során használt fogalmak operacionalizálását mutatom be.<sup>65</sup>

A megfogalmazott kutatási kérdések vizsgálatát és a hipotézisek tesztelését több, rendelkezésre álló adatbázis másodlagos elemzésére építettem. Mivel az egyik, empirikus alapként használt kutatás elsődleges célja nem az információs társadalommal, tudástársadalommal kapcsolatos kérdések vizsgálata volt, az empirikus elemzéseknek számos korlátja volt, amelyeket külön is kiemelek, tárgyalok. E korlátok kiküszöbölését két, egymástól független adatfelvétel eredményeinek alkalmazásában láttam megvalósíthatónak. Ily módon értekezésemben a következő adatfelvételek adatait használtam fel:

- A World Internet Projekt 2003-as adatfelvétele
- 19–29 évesek perspektívaképe – a Miniszterelnöki Hivatal számára készített kutatás a Marketing Centrum gondozásában, 2002 – Perspektívakép-kutatás

### **VI.1. WORLD INTERNET PROJEKT 2003 – RÖVID MÓDSZERTANI LEÍRÁS**

A WIP 2003 kutatás eredményeit a harmadik és negyedik kutatási kérdés megválaszolásában alkalmaztam. A kutatási kérdések jellegéből kiindulva a vizsgálódást az internetet használó fiatalokra (19–29 évesek) szűkítettem le. Ily módon az elemzésbe 371 19–29 éves fiatalot vontam be.

A WIP 2003 adatfelvétele három részből állt. A WIP kiinduló mintájából, a 2002-es kiegészítő omnibusz-vizsgálat mintájából, a 2003. szeptemberi omnibusz-mintából és a 14–17 éves fiatalokat pótló almintából.

---

<sup>65</sup> A kutatásban felhasznált adatfelvételek kérdőíveinek vonatkozó részeit a Melléklet tartalmazza.

A kutatási kérdések jellegéből adódóan az elemzésbe csupán azokat vontam be, akik a WIP kiinduló mintájában szerepeltek (összesen 4241 személy). A minta részletes felépítését a „Melléklet” tartalmazza. Az adatbázis különböző korrekciós súlyokat is tartalmaz, jelen esetben az elemzésben a WIP 2003 útmutatásainak megfelelően az egyéni szintű korrekciós súlyt alkalmaztam, ami a WIP kiinduló mintájára vonatkozik.

## **VI.2. PERSPEKTÍVAKÉP-KUTATÁS, 2002 – RÖVID MÓDSZERTANI LEÍRÁS**

A 19–29 éves magyar fiatalokat reprezentáló országos felmérés eredményeit az első és második kutatási kérdések megválaszolására használtam fel.

A *19–29 éves fiatalok perspektívaképe* című kutatásban összesen 2000 véletlenszerűen kiválasztott, 1975 és 1985 között született fiatalot kérdeztek meg. A nagyobb településeken véletlenszerű mintavételi módszerrel választották ki a kérdezetteket. A kisebb településeken – ha ez szükségessé vált – úgynevezett hólabda-módszert is alkalmazhattak a kérdezőbiztosok. Ez azt jelenti, hogy egy már lekérdezett fiataltól kértek elérési módot egy, a mintavételi kritériumoknak megfelelő másik fiatalhoz. A kutatásba kerülő személyeket többlépcsős valószínűségi mintavétellel választották ki. Az elsődleges mintavételi szempont az ország településszerkezetének reprezentálása volt. Összesen 175 mintavételi körzetben készültek interjúk, mindig az ott élők számával arányosan. Háztartásonként csak egy interjú készült el, abban az esetben is, ha az adott háztartásban egynél több megfelelő személy élt.

A kisebb mintavételi torzulások korrigálására a 2001-es népszámlálási adatok alapján többszemponyos súlyozást alkalmaztak. A súlyozási szempontok a nemek, az urbanizációs szintek (4 szint: Budapest, megyeszékhelyek + megyei jogú városok, 5000 főnél nagyobb települések, 5000 főnél kisebb települések) és az iskolai végzettség voltak (2 szint: érettségizett, nem érettségizett).



**2. táblázat: Összefoglaló módszertani táblázat a kutatási kérdések, hipotézisek megválaszolására alkalmazott empirikus forrásokról**

<i>Értelmezési keret</i>	<i>Kutatási kérdés</i>	<i>Kutatási kérdéshez kapcsolódó hipotézis</i>	<i>Felhasznált adatbázis</i>	<i>Az adatbázis almintája</i>	<i>Elemzés (N)</i>
A felhasználás céljaiban tetten érhető digitális egyenlőtlenségek	I. Technológia-használatában fellelhető különbségek (relatív egyenlőtlenségek) meghatározottságai	<b>I.</b> <b>I. 1.</b> <b>I. 2.</b> <b>I. 3.</b> <b>I. 4.</b> <b>I. 5.</b>	19–29 évesek perspektíva-képe	19–29 éves, internet-használó fiatalok	959
	II. Tudásstílusok az információs társadalomban	<b>II.</b> <b>II. 1.</b> <b>II. 2.</b> <b>II. 3.</b>	19–29 évesek perspektíva-képe	19–29 éves, internet-használó fiatalok	959
A digitális egyenlőtlenségek új kutatási agendája	III. Internetes tudásban tetten érhető digitális egyenlőtlenségek	<b>III. 1.</b> <b>III. 2.</b>	WIP 2003	19–29 internet-használó fiatalok	371
	IV. Az információszerzés eltérő szerkezetében tetten érhető különbségek	<b>IV. 1.</b> <b>IV. 2.</b>	WIP 2003	19–29 internet-használó fiatalok	371

### VI.3. FOGALMAK OPERACIONALIZÁLÁSA

**3. táblázat: Az első kutatási kérdés megválaszolásában alkalmazott fogalmak meghatározása**

Fogalom/változó	Meghatározás és megjegyzések
<i>Új kommunikációs technológiák használata</i>	
Az internethasználat válfajai	Az internethasználat tartalmi vonatkozásait a következő 10 felhasználási lehetőség bevonásával fedtem le: e-mailezés; játék; aktuális, napi hírekről való tájékozódás; tanuláshoz, munkához szükséges információk gyűjtése; szoftverek letöltése; zeneszámok letöltése; játékok, filmek letöltése; chatelés; banki, illetve hivatalos ügyek online intézése; online vásárlás. Az internet-felhasználás tartalmi oldalát mérő változók dichotóm változók.  Az eredeti változók alapján létrehozott főkomponensek.
Az internethasználat intenzitása	Az internethasználat intenzitása, amelyre folytonos változó áll rendelkezésünkre. Az intenzitást mérő változó a heti átlagos internetezésre fordított időt órában méri. Amennyiben a kérdezett nem internetezik hetente, az intenzitásváltozó 0 értéket vesz fel.
Az internethasználat helye	Három – egymást részben átfedő – dichotóm változó: otthoni internethasználat, internet használata a munkahelyen vagy az oktatási intézményben, és internethasználat egyéb helyen (könyvtár, teleház, internetkávézó). A használat helyei a pusztán fizikai téren túl több mindent is jelölhetnek: az otthoni környezetben használt internet autonómabb felhasználást tehet lehetővé, amennyiben a felhasználás kevésbé ellenőrzött, mint a jóval formálisabb munkahelyi vagy iskolai kapcsolódás esetében; a munkahelyi internethasználat a gazdaságilag aktív fiatalok körében a munkahely típusát is jelöli (számítógép-használatot feltételező vagy nem feltételező foglalkoztatás); az oktatási intézményben használt internet implicit módon a látogatott intézmény infrastrukturális fejlettségét mutatja.
<i>Az életstílus-csoportok meghatározásához</i>	
A fogyasztás szerkezete	9 havi, illetve 6 éves kiadás alapján létrehozott főkomponensek. Az eredeti változók a havi, illetve éves kiadást Ft-ban mérik.
Szabadidő-felhasználás	14 szabadidős tevékenység gyakorisága ötfokú skálán. A 14 szabadidős tevékenység alapján képzett főkomponensek.
Zenei ízlés	9 zenei műfaj alapján létrehozott főkomponensek.

<i>Az életstílus-csoportok meghatározásához - folytatás</i>	
Értérendszer	21 érték fontosságának megítélése négyfokú skálán. Az értékek alapján létrehozott főkomponensek.
Életstílus-csoportok	Három életstílus-csoport (0–1 értékekkel)
<i>A kérdezett társadalmi-demográfiai helyzete</i>	
Nem	Dichotóm változó: 1 – férfi, 0 – nő
Kor	Folytonos változó, évek száma
Iskolai szint, iskolai végzettség	<p>Mivel az empirikus elemzés 19–29 éves fiatalokra vonatkozik, ezért az iskolai végzettség mellett az iskolai szint változóját alkalmaztam az elemzésben.</p> <p>A jelenlegi iskolai végzettség ordinális változó a következő szinteket foglalja magába: legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezik, legfeljebb középiskolai végzettséggel rendelkezik, felsőfokú végzettséggel rendelkezik.</p> <p>Az iskolai szint ordinális változó a következő szintekkel: legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezik vagy szakmunkásképzőbe jár, középiskolai végzettséggel rendelkezik vagy középiskolai tanuló, felsőfokú végzettséggel rendelkezik vagy felsőfokú képzésben vesz részt.</p>
Gazdasági aktivitás	A munkaerő-piaci státus jellemzésére a gazdasági aktivitást leíró nominális változót alkalmaztam, a fiatalokat a következő három csoportba sorolva: kereső tevékenységet folytatók, tanulók és inaktívak.
Egyéni anyagi helyzet	A havonta felhasználható, rendelkezésre álló pénz mennyisége, folytonos változó, Ft-ban kifejezve.
A település típusa	<p>Budapest, megyeszékhely, város, község, falu</p> <p>A regressziós elemzésbe a budapesti – nem budapesti dichotóm változót vontam be.</p>
Régió	EURO NUTSII fejlesztési régió-besorolás

---

*A kérdőzött családí helyzete– folytatás az előző oldalról*

---

A kibocsátó család iskolázottsága	<p>Tekintettel arra, hogy a másodík kutatói kérdés a technológiahasználaton keresztül megragadható digitális egyenlőtlenségeket írja le, az elemzésbe a kérdőzött családí háttérére vonatkozó változókat is beépítettem.</p> <p>A család iskolázottságát a szülők iskolai végzettségén keresztül reprezentáltam. A szülők iskolázottságát a legmagasabb befejezett iskolai végzettséggel mértem. Az ordinális mérési szintű változó kategóriái a következők voltak: kevesebb mint 8 osztály; szakképzettség; érettségizett; diplomás.</p>
A kibocsátó család foglalkozási státusa	<p>Az apa és az anya foglalkozási státusa, a Ferge Zsuzsa által kialakított munkajelleg-csoportok egy egyszerűsített verzióját használva. A munkajelleg-csoportok a következők voltak: mezőgazdasági, fizikai munkás; segédmunkás, betanított munkás; szakmunkás; középszintű szakemberek, irodai dolgozók, kisvállalkozók; vezető pozícióban lévők és értelmiségiek.</p>
A kibocsátó család vagyoni helyzete	<p>A család vagyoni helyzetére képzett folytonos mérési szintű változó a család 10 vagyoni tárgygal való ellátottságából képezve, kivéve a kommunikációs technológiákkal való ellátottságot.</p>
IKT-index	<p>A család IKT-hozzáférési indexe: a TÁRKI háztartási szintű standard indexéhez hasonlóan alakítottam ki. Az index folytonos szintű változó, 0–100 közötti értékeket vehet fel. A TÁRKI IKT-hozzáférési indexhez képest az elemzésben alkalmazott index annyiban különbözik, hogy a kábeltelevízió/műholdas parabolaantenna változót az alapadatok hiánya miatt kihagytam az indexből, a videomagnó változó helyett pedig a DVD-lejátszót építettem be. Az indexbe az otthoni szélessávú internet-hozzáférést építettem be.</p>

---

**4. táblázat: A második kutatási kérdés megválaszolásában alkalmazott fogalmak meghatározása**

<b>Fogalom/változó</b>	<b>Meghatározás és megjegyzések</b>
<i>Új kommunikációs technológiák használata</i>	
Internet-használat válfajai	Az internethasználat tartalmi vonatkozásait az első kutatási kérdéshez hasonlóan 10 felhasználási cél bevonásával fedtem le.  Az eredeti változók alapján létrehozott főkomponensek.
<i>A tudásstílusok meghatározására</i>	
Tudások, készségek relevanciája	10 készség, adottság értékelése négyfokú skálán, annak megfelelően, hogy a kérdezett mennyire érzi ezeket fontosnak ahhoz, hogy egy fiatal érvényesülhessen a mai magyar társadalomban.
Közéleti-politikai hírek iránti érdeklődés	4 közéleti hírtípus iránti érdeklődés, négyfokú skálán mérve. Az eredeti változókból képzett egy, rotálatlan főkomponens.
<i>A kérdezett társadalmi-demográfiai helyzete</i>	
Az első kutatási kérdéshez hasonlóan.	
<i>A kérdezett családi helyzete</i>	
Az első kutatási kérdéshez hasonlóan.	

**5. táblázat: A harmadik kutatási kérdés megválaszolásában alkalmazott fogalmak meghatározása**

Fogalom/változó	Meghatározás és megjegyzések
<i>Digitális tudás</i>	
Internet-felhasználói tudás	<p>Az internet-felhasználói tudás szubjektív megítélése, négyfokú skálán.</p> <p>A regressziós elemzés során a jó vagy kiváló internet-felhasználói tudást tekintettem függő változónak.</p>
<i>Információszerzés struktúrája</i>	
Fontos információforrások	<p>Három információforrás (internet, televízió, illetve folyóiratok, magazinok) információszerzésben betöltött szerepének megítélése ötfokú skálán.</p> <p>A regressziós elemzés során az információforrások fontosságából képzett dichotóm változókat használtam. A dichotóm változók értékei: 1 – nagyon fontosnak vagy fontosnak, 0 – kevésbé fontosnak ítélte meg az adott információforrást.</p>
<i>A kérdezett társadalmi-demográfiai helyzete</i>	
A kérdezett neme	Dichotóm változó, 1 – férfi, 0 – nő
A kérdezett életkora	Folytonos változó, évek száma
A kérdezett fiatal iskolai végzettsége	<p>A WIP 2003 kutatásban a kérdezett fiatalok legmagasabb megszerzett iskolai végzettsége változó állt csupán rendelkezésre.</p> <p>Az iskolai végzettség ordinális változó a következő szinteket foglalja magába: legfeljebb 8 osztálya van, legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezik, legfeljebb középiskolai végzettséggel rendelkezik, felsőfokú végzettséggel rendelkezik.</p> <p>A regressziós elemzésben, ahol indokolt volt, a legfeljebb 8 osztállyal rendelkezőket összevontam a szakvégzettségűekkel.</p>
Munkaerő-piaci státus	A munkaerő-piaci státus jellemzésére a gazdasági aktivitást leíró nominális változót alkalmaztam, a fiatalokat a következő három csoportba sorolva: kereső tevékenységet folytatók, tanulók és inaktívak.

<i>A kérdezett társadalmi-demográfiai helyzete – folytatás az előző oldalról</i>			
Településtípus		Négyes felosztás (Budapest, megyeszékhely, város, község, illetve falu).	
		A regressziós elemzésekben a budapesti – nem budapesti felosztást alkalmaztam.	
Régió		EURO NUTSII fejlesztési régió-besorolás	
<i>A kérdezett családi háttere</i>			
A kibocsátó iskolázottsága	család	A kibocsátó család iskolázottságát az apa iskolai végzettségén keresztül tudtam csak reprezentálni. Az apa iskolázottságának mérésére a legmagasabb befejezett iskolai végzettség állt rendelkezésre.	
		Az apa iskolázottságát négy válaszlehetőséget tartalmazó ordinális mérési szintű változóval mértem. A változó fokozatai a következők voltak: legfeljebb 8 osztály; szakképzettség; érettségizett; felsőfokú végzettség.	
		Ahol ez indokolt volt, a regressziós elemzés során csupán hármass felosztást alkalmaztam.	
A háztartás, hozzáférés indexe	család IKT-	a TÁRKI háztartási szintű standard indexe. Az index folytonos szintű változó, 0–100 közötti értékeket vehet fel.	
Háztartási jövedelem		Egy főre jutó háztartásjövedelem-kvintilisek. A regressziós elemzésekbe folytonos változóként építettem be.	

## **VII. EREDMÉNYEK**

### **VII.1. A FELHASZNÁLÁS CÉLJAIBAN MEGRAGADHATÓ DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK**

Tekintettel arra, hogy a technológia használatban megfigyelhető különbségeket szeretném megragadni és magyarázni, az empirikus elemzésben az esetek többségében csak az internetet használó 19-29 éves fiatalokat vonom be. A magyar 19-29 éves fiatalok majdnem fele (48%-a) internetezik valamilyen rendszerességgel. Ez a használati arány már elég magas ahhoz, hogy a használatban való különbségekre fókuszálhassak. Ily módon a második kutatási kérdés megválaszolására egy, a magyar fiatal internethasználókat reprezentáló almintát használok, **959** kérdezett bevonásával. Ahhoz, hogy összehasonlíthassam a 19-29 évesek és ennél idősebbek felhasználói profilját egy összehasonlító táblázat erejéig a WIP 2003-as adatfelvétel internet-használókra vonatkozó eredményeit is bemutatom a „Melléklet”-ben.

Az internetet használó fiatalok társadalmi-demográfiai változók szerinti megoszlását nem tárgyalom részletesen, hisz ez nem célja jelen kutatásnak. Az internetet használó és nem használó fiatalok társadalmi-demográfiai változók szerinti megoszlását a „Melléklet” 40-41. táblázataiban mutatom be.

Az internet használó fiatalok körében csaknem egyenlő arányban vannak férfiak és nők (előbbieket az összes használó 55%-át, utóbbiak 45%-át teszik ki); majdnem egyenlő arányban vannak közöttük budapesti, megyeszékhelyen vagy kisebb városokban élők (26, 28, illetve 26%), kisebb arányban reprezentáltak a községben, tanyán élők (az összes internetező fiatal 20%-a). Az internetet használó magyar fiatalok átlagéletkora 24 év. Legtöbb internetező fiatal kereső tevékenységet folytat (56%), de jelentős arányban vannak közöttük a tanulmányaikat folytatók is (32%). Az internetező fiatalok a valós megoszláshoz viszonyítva nagyobb arányban élnek Közép-Magyarországon, és lényegesen kisebb arányban képviseltetik magukat az Észak-Alföldön élők.



### VII.1.1. Az internethasználat tartalmi vonatkozásai – tipológiák kialakítása

Az internethasználat tartalmi vonatkozásait a felhasználás céljain keresztül lehet megragadni. Jelen elemzésben az internet 9 felhasználói céljából kiindulva alkotom meg a felhasználói típusokat. Az internet alkalmazásai, fejlesztései közül talán a kapcsolattartási funkció a legkorábbi, és ez a felhasználás jellegében is visszatükröződik. A 19–29 évesek közül legtöbben kapcsolattartásra, e-mailezésre használják az internetet. E tekintetben nincs lényeges különbség a fiatalok és a felnőtt lakosság között (43. táblázat a Mellékletben). A fiatalok körében a második leggyakoribb online tevékenységegyüttes a tágra értelmezett szórakozás.

A második leggyakoribb felhasználási cél az erőforrás-bővítésnek tekinthető tanulással, munkával kapcsolatos információkeresés (68%). A fiatalok majdnem hattizede aktuális, napi információk keresésére, tájékozódásra is használja az internetet. Az internet információszerzésben betöltött szerepének fontosságát már számos elemzés jelezte.<sup>66</sup> Ezen alkalmazás korai megjelenése az interneten mint komplex technológián belül nagymértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy a felhasználói célokban ilyen előkelő pozíciót foglaljon el.

A kifejezetten szórakozás célú felhasználás, a játékok, filmek letöltése a 19–29 évesek 36%-ára jellemző, és ugyanilyen arányban vannak a chatelők is. A rekreációs, szórakozási célú felhasználás a fiatalokra jellemzőbb, mint az idősebbekre, ez nemcsak életkori sajátosság, hanem azzal is összefügg, hogy a fiatalok életkorukból adódóan később kezdték el használni az internetet. Ezek az eredmények megerősítik azokat a korábbi adatokat, melyek szerint az aktuális informálódás, a közélet iránti fokozottabb érdeklődés inkább az idősebb internetezőkre, a kreatív orientálódás a fiatalokra jellemzőbb.<sup>67</sup> Ugyan részletesen ezen értekezésben nem tértem ki a fiatalok politikai-közéleti aktivitására, érdeklődésére, de a legfrissebb, átfogó ifjúságszociológiai elemzések arra hívják fel a figyelmet, hogy a 15–29 éves fiatalok egyre nagyobb hányada fordul el a közélettől, politikától a magánéletbe vonulva vissza, sokszor

---

<sup>66</sup> Angelusz–Fábián–Tardos 2004.

<sup>67</sup> Tardos 2002 i. m.

önpusztító „stratégiát” folytatva (alkohol- és drogfogyasztás).<sup>68</sup> Valószínűsíthető, hogy ezek a tendenciák tükröződnek a fiatalok internethasználati szokásaiban is.

A szórakozási funkciók az internetalkalmazások közül később jelentek meg, nagyrészt kötődnek a szélessávú internetelérés terjedéséhez, valamint az üzleti szféra egyre erőteljesebb internetes jelenlétéhez. Az üzleti szféra megjelenése nemcsak a szórakozási célú internetes felhasználásnak kínál egyre szélesebb terepet, hanem a hagyományos elektronikus szórakozási tartalmakat is integrálja, a filmek, zenék letöltésétől kezdve a rádiós és televíziós tartalmak kínálatáig. Ezáltal maguknak az internetes alkalmazásoknak a fejlődése is nagymértékben meghatározhatja azt, hogy a különböző korosztályokhoz tartozó felhasználók milyen online tevékenységeket részesítenek előnyben.

A magyar fiatalokra a legkevésbé a banki és hivatalos ügyek online intézése, valamint az online vásárlás jellemző. E tekintetben nincs eltérés a fiatal korosztályok és az idősebb használók között. A magyar online népesség egyelőre bizalmatlan az új technológiák ilyen jellegű alkalmazásaival kapcsolatban. (Az internethasználat céljainak részletes társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti bontását a Melléklet 42. táblázata tartalmazza).

A felhasználás céljainak iskolai végzettség szerinti vizsgálata azonban komoly különbségeket jelez: a legalacsonyabb iskolai szinttel rendelkező fiatal internethasználók körében rendre alulreprezentáltak az információszerzéshez, erőforrás-bővítéshez köthető használati válfajok. A szakvégzettséggel rendelkező fiatalok vagy szakmunkásképzőbe járó tanulók lényegesen kisebb arányban használják e-mailezésre, tanulással, munkával kapcsolatos információkeresésre, napi hírek szerzésére, tájékozódásra, szoftverek letöltésére vagy banki ügyek intézésére az internetet, mint a magasabb iskolai végzettségű/szintű társaik (6. táblázat). Ezekkel ellentétben a rekreációs típusú felhasználói motívumok tekintetében nem regisztráltam lényeges eltéréseket az iskolai szint szerint. A többváltozós elemzések eredményeinek ismertetése előtt már

---

<sup>68</sup> Az Ifjúság 2004 kutatás eredményeit hivatkozva a *Figyelő*, 2005.

előrebocsátható, hogy a 19–29 éves fiatal internethasználók körében a felhasználás céljait tekintve lényeges társadalmi-demográfiai eltérések vannak.

Ahhoz, hogy a továbbiakban a tartalmi vonatkozások, a felhasználás motívumai magyarázhatóak legyenek, a vizsgálatba bevont 10 felhasználási célt főkomponens-elemzés segítségével rendszereztem (7. táblázat). Ezzel 3 felhasználói motívumot sikerült elkülöníteni: 1. rekreációs motívum, 2. információszerző-erőforrásbővítő felhasználási motívum, 3. instrumentális motívum. A kapott három főkomponens az eredeti 9 változó varianciájának felét, 50%-át őrizte meg. Az egyes faktorok konkrét tartalma a bennük szerepet játszó felhasználói célok jelentőségét követve a következőképpen írható le:

1. *A rekreációs motívum* valószínűsíthetően a szélessávú, az internettechnológián belül is később megjelenő célokhoz, a letöltés és a játék tevékenységéhez köthető (zenesámok, filmek és szoftverek letöltése).
2. *Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívum* a kapcsolattartási, informálódási funkciókhoz köthető (információk/tanulás/munka, e-mail, napi hírek/tájékozódás)
3. *Az instrumentális-üzleti felhasználói motívum* a legkevésbé jellemző, az internet használatában legnagyobb bizalmat igénylő területekhez, az online bankoláshoz, hivatalos ügyek<sup>69</sup> intézéséhez, illetve az online vásárláshoz kötődik.

A főkomponens eredménye<sup>70</sup> nem teljesen „tiszta”, egy változó, a chat két faktoron „ül”, azaz mindegyik felhasználói motívum kialakulásában szerepet játszik. A teljes, felnőtt internethasználók körében a chatelés egyértelműen a szórakozási célú felhasználói

---

<sup>69</sup> Valójában Magyarországon még kevés hivatalos ügyet lehet online módon intézni. Az e-kormányzás egyelőre csupán az információszerzést teszi lehetővé. Egyetlen kivétel ez alól az adóbevallások online támogatással való kitöltése.

<sup>70</sup> A faktorelemzésbe az internet-felhasználói célokat az adatfelvétel jellegéből adódóan dichotóm változóként építettem be. Ahhoz, hogy az elemzés eredményének validitását ellenőrizsem, a változók közötti Spearman korrelációs együtthatókat tartalmazó mátrixon is elvégeztem a főkomponens-elemzést. Az így létrejövő faktorstruktúra lényegében azonos volt az eredeti változók bevonásával kialakított faktorstruktúrával. Ebből adódóan az elemzés további részében az eredeti változók segítségével létrehozott főkomponenseket használok. A korrelációs mátrix bevonásával létrejövő faktorstruktúrát a Melléklet 44. táblázata tartalmazza.

motívumok közé tartozik. Hétköznapi tapasztalatok alapján a fiatalok esetében a chatelés többfunkciós, nemcsak rekreációs célú felhasználást jelenthet. Az online fórumok, chatek a kapcsolattartást, a szakmai információk gyűjtését, az ismerkedést, a virtuális közösségekben való részvételt is jelentik. Az online telefonálás (VoIP) során chatfunkciók is használhatók, nem is említve egy aránylag új, de népszerű felhasználási lehetőséget, a blogolást (online naplózást). Úgy gondolom, hogy a chat túlságosan fontos felhasználói cél, ezért nem hagyható ki a többváltozós elemzésből.

Úgy ítélt meg, hogy e fenti kiegészítéssel értelmezhetővé válnak a főkomponens-analízis által elkülönített felhasználói motívumok. Adatfelvételi oka is lehet annak, hogy a chatelési felhasználási cél egyaránt szerepet játszik a rekreációs, illetve az információorientált-erőforrásbővítő felhasználói motívumban. A Perspektívakép kutatás ugyanis nem tett különbséget a chat különböző funkciójú felhasználásai között.

**6. táblázat: Az internet-felhasználás tartalmi vonatkozásai – százalékos megoszlások az internetet használók körében iskolai szintek szerint**

	19–29 éves internetező fiatalok	Legfeljebb szakvégzettség vagy szakmunkás- képző	Középiskola vagy középiskolai tanuló	Felsőfokú végzettségű vagy felsőfokú/ posztgraduális képzésben részt vevő
	N = 959	N = 224	N = 366	N = 360
E-mail**	73	56	75	<b>82</b>
Játék	50	56	49	48
Napi hírek/tájékozódás**	57	47	56	<b>64</b>
Információk/tanulás/munka*	68	43	68	<b>84</b>
Szoftverek letöltése**	28	19	26	<b>34</b>
Zeneszámok letöltése	26	28	25	27
Játékok/filmek letöltése	36	37	36	35
Chatelés	36	39	36	35
Banki, illetve hivatalos ügyek** intézése	13	6	12	<b>18</b>
Online vásárlás	5	4	5	6

Megjegyzések:

\* Az iskolai szint esetében 9 hiányzó érték van, N = 950

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**7. táblázat: Az internethasználat felhasználói motívumai – főkomponens-elemzés eredménymátrixa**

	„Rekreációs” motívum	Főkomponensek „Információszerző- erőforrásbővítő” motívum	„Instrumentális” motívum
	21,7%	16,2%	11,8%
Zeneszámok letöltése	<b>0,853</b>	-0,031	0,086
Játékok/filmek letöltése	<b>0,795</b>	0,050	0,023
Szoftverek letöltése	<b>0,611</b>	0,235	0,304
Játék	<b>0,520</b>	-0,145	-0,091
Információk/tanulás/munka	-0,033	<b>0,667</b>	0,114
E-mail	-0,043	<b>0,664</b>	0,038
Napi hírek/tájékozódás	0,037	<b>0,627</b>	0,206
Banki, illetve hivatalos ügyek intézése	0,001	0,197	<b>0,728</b>
Chatelés	<b>0,341</b>	<b>0,441</b>	<b>-0,510</b>
Online vásárlás	0,217	0,180	<b>0,476</b>
Sajátérték	2,17	1,62	1,18

*Megjegyzések:*

*N = 959*

*Összes magyarázott hányad: 50%*

A fiatalok körében ilyen élesen elkülöníthető felhasználói motívumok megerősítik Angelusz, Fábián és Tardos azon állítását, miszerint az internethasználati tipológiákban tetten érhetők az információs társadalom elméletek különböző irányzatai. Legfeltűnőbben a második, az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumban figyelhető meg, mégpedig a tudásszerzéshez, tájékozódáshoz, kapcsolattartáshoz (is) köthető „tudástársadalom”-nézet. Az ifjúságszociológiában markánsan megjelenő „szabadidő-szcenárió”, valamint az életstílusok diverzifikálódását is jelentő individualizációs elméletek karakterisztikus nézetei az első (rekreációs) felhasználói motívumokhoz köthetők inkább. E motívum ugyanakkor erőteljesen kapcsolódik az internet aktív használatához. A különböző fájlok (zenék, filmek, szoftverek) letöltése valószínűsíthetően aktívabb felhasználást, valamint speciálisabb képességekkel, készségekkel való rendelkezést jelent, mint a szakmai vagy napi információszerzés.

### **VII.1.2. Életstílus-csoportok kialakítása**

Az empirikus elemzés során – a rendelkezésre álló adatok függvényében – az életstílus tág értelmezéséből indulok ki, egyaránt szem előtt tartva az anyagi, illetve a kulturális aspektusokat. Ennek megfelelően az életstílust az anyagi fogyasztás, a tevékenységek/magatartások, valamint az értékrendszer organikus egységeként definiálom és vizsgálom. Sajnálatos módon a Perspektívakép 2002 kutatás nem teszi lehetővé a kapcsolati-interakciós minták részletes vizsgálatát.

Az életstílus-csoportok kialakítása során a korábbi empirikus eredményekre alapozva négy komplex tényező vizsgálatából indultam ki. Az első a fiatalok fogyasztási struktúrája, a második a szabadidő-eltöltés, a harmadik egy, a fiatalok esetében speciális értékkel bíró kulturális aktivitás, a zenehallgatás, a negyedik pedig az értékek világa.

Mindegyik dimenzió esetében első lépésben főkomponens-elemzés segítségével tártam fel a fogyasztási, szabadidő-eltöltési, értékstruktúrákban megfigyelhető, illetve a zenehallgatással kapcsolatos rendező motívumokat, majd e motívumok alapján hierarchikus klaszterelemzés segítségével meghatároztam a körvonalazódó életstílus-csoportok számát, és K-Means klaszterelemzés segítségével alakítottam ki e csoportokat.

#### ***A fogyasztás szerkezete – fogyasztói státusok***

Az életstílus-kutatások kiemelten kezelik az egyéni fogyasztást, sőt számos életstílussal foglalkozó elemzés kizárólag az (anyagi és kulturális) fogyasztáson keresztül ragadja meg az egyén életstílusát. A fogyasztói társadalom kialakulásával a fogyasztás jellege és mértéke kiváltképpen jelzi a társadalmi presztízt, önreprezentációs funkciója (is) van. A fogyasztás szerkezetén keresztül történő életstílus-csoportok meghatározásai a társadalmi helyzet demonstrálását, az önreprezentációt és a hasonló pozícióban lévő más személyek felismerését egyaránt kiemelik. A fiatalok esetében a fogyasztásnak hangsúlyosabb szerep jut, rájuk egyre jobban hat a fogyasztási kényszer, már csak abból kiindulva is, hogy körükben a fogyasztást erőteljesen propagáló média fontosabb szocializációs csatorna.

A fiatalok fogyasztásának szerkezetét 9 havi, illetve 6 éves kiadás jellegén keresztül ragadtam meg.

A magyarországi életszínvonalat kiválóan mutatja, hogy a fiatalok abszolút értékben és relatív értelemben is a legtöbbet mindennapjaik fenntartására, az étkezésre és lakhatásra, lakásfenntartásra költik (8. táblázat). E két alapszükséglet kielégítését követően áldoznak bulizásra, szórakozásra, autófenntartásra vagy mobiltelefonálására. Az éves szintű költés elsősorban a fiatalok számára kiemelkedő értékkel bíró, státuszjelző fogyasztásra, ruházkodásra, öltözködésre és üdülésre, nyaralásra, utazásra irányul. Műszaki cikkekre, lakásberendezésre, háztartási felszerelésekre vagy befektetésekre átlagosan jóval kisebb összegeket költenek a 19–29 éves internetet használó fiatalok.

A 19–29 éves, internethasználó fiatalok fogyasztási mintázatainak feltérképezésére főkomponens-elemzést használtam, Sobel empirikus modelljét tartva szem előtt. Sobel (1983, hivatkozva Róbert 2002) az életstílust négy fogyasztási területen keresztül operacionalizálja. A négy fogyasztási terület a látható siker, a mindennapok fenntartása, a társasági és az otthoni élet.

A főkomponens-elemzés során csupán két főkomponenst sikerült egyértelmű módon elkülöníteni (9. táblázat). Mivel egy speciális csoport, a 19–29 éves, internetet használó fiatalok fogyasztását vizsgáltam, a Sobel-féle empirikus modell érvényessége csak korlátozott mértékben teljesült.

1. A társasági élethez és a látványos sikerhez köthető az első fogyasztási motívum, amelyet „*látványos siker*” motívumnak neveztem el. E fogyasztási motívum kialakulásában a bulizás, szórakozás, mobiltelefonra költés, a ruha- és cipővásárlás, az autófenntartás, üdülés, nyaralás volt meghatározó.
2. A második főkomponens teljesen egyértelműen a sobeli mindennapok fenntartása és otthoni élet fogyasztási területéhez köthető. Az „*otthoni élet*” fogyasztói motívumnak elkeresztelt főkomponens kialakulásához döntő módon járultak hozzá az alapszükségletek kielégítését jelző, a lakhatáshoz és az étkezéshez köthető fogyasztások. A kialakult modell szerint e főkomponenshez

tartoznak a sobeli otthoni élethez kapcsolható fogyasztási típusok, a háztartási felszerelésekre, valamint bútorra, lakberendezésre fordított költségek.

A 19–29 éves, internetet használó fiatalok fogyasztási szerkezetében megfigyelhető markáns eltérések jelzik azt, hogy korántsem homogén, hanem eltérő fogyasztási stílusú rétegről beszélhetünk. Azt, hogy a fiatalok fogyasztásának eltérő szerkezetét milyen társadalmi-demográfiai tényezők határozzák meg, külön nem vizsgálom meg. Az életstílus-csoportok leírásánál azonban jelzem ezeket a strukturális meghatározottságokat, egyben arra is reflektálva, hogy feltehetően az e csoportot alkotó fiatalok körében az életstílus nem csupán az individuális választásokat, hanem a társadalmi háttér hatását is közvetíti.

A főkomponens-analízis során számos, egyéni fogyasztást mérő változót hagytam ki az elemzésből a nem megfelelő sajátérték miatt, vagy azért, mert a komponensek kialakulásában játszott szerepük nem volt teljes mértékben eldönthető, részvételükkel a komponens nem volt egyértelműen interpretálható.

**8. táblázat: 19–29 éves, internetet használó fiatalok fogyasztása, átlagos költség Ft-ban kifejezve**

	Átlag	Szórás
<b>Havi fogyasztás</b>		
Étkezés	15 569	14 883
Lakhatás, lakásfenntartás	13 897	17 883
Bulizás, szórakozás	5971	6464
Autófenntartás	5138	9896
Mobiltelefon	5095	4647
Dohányzás	2556	4598
Fodrász, kozmetikai cikkek	2051	3067
Újságok, folyóiratok, könyvek	1770	2387
Színház, komolyzenei koncert, opera	1023	2849
<b>Éves fogyasztás</b>		
Ruha-, cipővásárlás	53 333	44 240
Üdülés, nyaralás, utazás	36 732	48 190
Műszaki cikkek	22 685	38 242
Bútor, lakberendezés, lakásszépítés	13 456	32 763
Háztartási felszerelések	8320	18 091
Befektetés, ékszer, műtárgy	1689	9564

*Megjegyzések:*

*N = 959*



**9. táblázat: Fogyasztói motívumok – főkomponens-elemzés eredménymátrixa**

	<b>Főkomponensek</b>	
	<b>Látványos siker</b>	<b>Otthoni élet</b>
	25,5%	23,8%
Mobiltelefon	<b>0,726</b>	0,135
Bulizás, szórakozás	<b>0,655</b>	-0,258
Ruha-, cipővásárlás	<b>0,639</b>	0,160
Autó	<b>0,635</b>	0,198
Üdülés, nyaralás	<b>0,633</b>	0,300
Fodrász, kozmetikai cikkek	<b>0,436</b>	0,268
Háztartási felszerelések	0,101	<b>0,775</b>
Bútor, lakberendezés	0,077	<b>0,736</b>
Lakhatás	0,127	<b>0,732</b>
Étkezés	0,409	<b>0,630</b>
Sajátérték	2,55	2,38

*Megjegyzések:*

*N = 959*

*Összes magyarázott hányad: 49%*

### ***Hallgatott zenei műfajok***

A fiatalok identitásának meghatározó része a hallgatott zenei műfaj. Következésképpen az életstílusuk leírásában megkerülhetetlen a hallgatott zenei műfaj vizsgálata. A digitális technológiák megjelenésével párhuzamosan új zenei műfaj, az elektronikus zene színrelépésének lehettünk tanúi. A digitális technológiák használata újfajta kreativitásra ad lehetőséget, és ennek kiemelkedő példája az elektronikus zenei műfajok területe. Az új szubkultúrához tartozókat a szakirodalom „screenagerekként” nevezi meg. A *screenager* fogalom az elektronikus és digitális technológiákon felnövő generációkat jelöli, akiknek az új technológiák használata természetes közeget, a mindennapok valóságát jelenti.<sup>71</sup> A *screenager* szó a *screen* (képernyő), *teenager* (tizenéves), *screen-age* (képernyőkor) angol szavakból tevődik össze, de mivel nemcsak a tizenéveseket jellemzi az új „szubkultúra”, a hangsúly az új technológiák otthonos, magától értetődő használatára, és nem az életkorra helyeződik. Továbbá a screenagerek lényeges jellemzője a mintakövetésből mintaadóvá válás, az új technológiák otthonos

<sup>71</sup> A screenager szubkultúra rövid összefoglalását Horkai Anita (2002) munkájára alapoztam.

használata és folyamatos fejlesztése, kreatív használata, az új közösségi élmények,<sup>72</sup> a sajátos értékrendszer, valóságérzékelés és jövőkép. Az internethasználó fiatalok értékrendszerét az empirikus elemzés során külön tárgyalom.

A fiatalok zenei ízlésének elemzését 9 zenei műfaj-kategória felhasználásával végeztem el. A 19–29 éves internethasználók körében legelterjedtebb zenei műfaj a pop- és a rockzene. Ezt követi a tágan értelmezett elektronikus zene. A „józan ész” is azt sugallja, hogy az internethasználó fiatalok között is különbségek vannak a zenei ízlésben, az eredmények ezt alá is támasztják, ugyanis szignifikáns eltérések vannak a zenei műfajok kedveltségében iskolai szint szerint. A szakvégeztséggel rendelkező fiatalok alulreprezentáltak a komoly zenei műfajok (jazz, komolyzene, népzene) mindegyikében (10. táblázat). A kutatás ezen eredményei részben cáfolják, hogy az új technológiák használata egyértelműen egy adott zenei műfajhoz (elektronikus zene) köthető. Azonban figyelembe kell venni azt is, hogy amiként az üzleti szféra „felfedezte” az internetet egyre több rekreációs és marketingcélú tartalmat fejlesztve, úgy az elektronikus zenei műfajban is egyre populárisabb irányzatok jelentek meg, megcélózva a szélesebb fogyasztói rétegeket. Ezt a tendenciát sikerült megragadni a hallgatott zenei műfajok főkomponens-elemzéssel történő rendszerezése során.

A hallgatott zenei műfajokat főkomponens-elemzés segítségével három komponensbe sikerült rendezni. Az első főkomponensbe a rockzenei műfajok, a másodikba az elit (jazz, komolyzene, népzene) műfajok, a harmadikba a „populáris” műfajok sorolódtak. (11. táblázat).

---

<sup>72</sup> A fiatalok mintakövetőből mintaadóvá válását kiválóan tárgyalja Douglas Rushkoff (hivatkozva Z. Karvalics 2001), amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalok gondolkodásmódjában, tevékenységeikben, játékaikban az „emberként való létezés jövőállapotát sejthetjük meg”

**10. táblázat: Hallgatott zenei műfajok – százalékos megoszlások az internetet használók körében, iskolai szintek szerint**

	19–29 éves internetező fiatalok N = 956	Legfeljebb szakvégzettség vagy szakmunkásképző N = 224	Középiskola vagy középiskolai felsőfokú tanuló N = 366	Felsőfokú végzettségű vagy felsőfokú/posztgraduális képzésben részt vevő N = 360
Jazz**	37	30	35	<b>44</b>
Komolyzene**	35	25	31	<b>45</b>
Népzene**	24	21	20	<b>31</b>
Punk	19	20	20	19
Metál***	24	28	19	26
Rock**	64	61	59	<b>72</b>
Pop***	80	74	83	82
Lakodalmas zene** (lakodalmas rock)	33	<b>42</b>	33	27
Elektronikus zene (techno, trance stb.)**	49	<b>59</b>	51	42

Megjegyzések:

\* Az iskolai szint esetében 9 hiányzó érték van, N = 950

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

\*\*\* 0,050 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**11. táblázat: Zenehallgatás – főkomponens-elemzés eredménymátrixa**

	Főkomponensek		
	Rock	Elit műfaj	Populáris műfaj
	20,7%	19,4%	14,9%
Metál	<b>0,828</b>	0,062	0,061
Punk	<b>0,827</b>	0,028	0,081
Rock	<b>0,636</b>	0,211	-0,070
Komolyzene	0,007	<b>0,822</b>	0,050
Népzene	0,085	<b>0,741</b>	0,075
Jazz	0,207	<b>0,636</b>	-0,087
Lakodalmas zene	-0,039	0,082	<b>0,739</b>
Pop	-0,045	0,104	<b>0,649</b>
Elektronikus zene	0,200	-0,226	<b>0,592</b>
Sajátérték	1,86	1,74	1,34

Megjegyzések:

N = 959

Összes magyarázott hányad: 55%

### ***Szabadidő-eltöltés***

Az ifjúsági korszakváltás szabadidős scenáriójának megfelelően a rekreációs tevékenységek és az ezeken keresztül reprezentálható státusok egyre fontosabbá válnak. Ahogyan korábban már hivatkoztam rá, számos kutatás bizonyította, hogy a magyar fiatalok szelektív módon jelennek meg a kulturális mezőben, komoly különbségek figyelhetők meg a fiatalok szabadidő-eltöltésében. Jelen elemzés ezeket az eredményeket erősíti meg. Az internetezők szabadidős tevékenységei nagymértékben eltérnek a nem internetezőkétől. Ugyan ezen elemzésnek nem célja részletesen vizsgálni az új technológiát használó és nem használó fiatalok szabadidő-felhasználásának eltéréseit, de a szembetűnő különbségek okán röviden kitérek rájuk. Az internetet nem használó fiatalok a vizsgálatba bevont 14 szabadidős tevékenység közül 12-vel lényegesen ritkábban foglalkoznak, mint az internetet használó társaik. Ennek oka minden valószínűséggel az, hogy az internetet nem használó fiatalok rosszabb gazdasági pozíciójuk, alacsonyabb társadalmi státusuk miatt eleve kevesebb szabadidővel és kevesebb rekreációs célra felhasználható forrással rendelkeznek. Az internetezők és nem internetezők szabadidő-felhasználási szerkezete is eltér egymástól. Az internetet nem használók esetében a partizás és diszkóba járás gyakoribb tevékenység; az internetezők inkább filmklubokba, mozikba járnak (12. táblázat).

Az internetező fiatalok szabadidő-felhasználásának vizsgálata azon korábbi elképzeléseket erősíti meg, miszerint az internetet használók még egy ilyen speciális korosztály esetében sem tekinthetők homogén rétegnek. A rekreációs tevékenységek gyakorisági táblájából is következtethetünk arra, hogy az internetet használó fiatalok között markáns különbségek léteznek a szabadidő-felhasználásban. A szakvégzettséggel rendelkező vagy jelenleg szakmunkásképzésben részt vevő, internetet használó fiatalok alulreprezentáltak olyan szabadidős tevékenységekben, mint a sportolás, a mozizás, a könyvesboltok vagy könyvtárak, a színházak vagy múzeumok látogatása.

A szabadidő-eltöltésben megfigyelhető eltérések feltárására, rendszerezésére, akárcsak a fogyasztás és zenehallgatás esetében, főkomponens-elemzést használtam (13. táblázat). A túl alacsony sajátértékek miatt a végső főkomponens-elemzésbe csupán 12 szabadidős

tevékenységet vontam be. Az adatredukciós eljárásba az opera és a komolyzenei koncertek látogatását nem vettem bele.

Három főkomponenst sikerült többé-kevésbé egyértelmű módon elkülöníteni.

1. Az első főkomponens kialakulásában az olyan „magas” kultúrához köthető tevékenységek, mint a komolyzenei koncertek, színház, kiállítás, múzeumok, könyvesbolt látogatása játszottak szerepet, ezért *„magaskultúra-orientációnak”* neveztem el.
2. A második főkomponens létrejöttében a legnagyobb szerep a partik, diszkók, kávézók, kocsmák látogatásának, a mozizásnak és a könnyűzenei koncerteknek jutott, ezért e komponenst *„szórakozásorientációnak”* neveztem el.
3. A harmadik főkomponens az egészséges életmód, a fittség és a természetbarátság jegyében született meg, ezért *„természetbarát”* szabadidős tevékenységnek kereszteltem el. Az elemzés eredményei visszaigazolják azt a – felnőtt lakosság körében is megfigyelhető – tendenciát, mely szerint a jó fizikai kondíció, a szépség, a fittség egyre fontosabb egyéni és társadalmi értékke válik.

Három változó több főkomponens kialakulásában is szerepet játszott. Mivel olyan változóról van szó, amelyek a kérdezettek számára többféleképpen is értelmezhetőek voltak, úgy véltem, nem hagyhatók ki az elemzésből. A más műfajú filmklubok, mozik, vagy könnyűzenei koncertek látogatása egyaránt lehet jellemző a magas kultúrára fókuszáló és a szórakozásorientált személyekre. Az uszodába, strandra járás is – más-más konnotációkkal – egyaránt jellemezheti a szórakozásorientált és a fitnesz életmódot előtérbe helyezőket. E három változót úgy tekintettem, mint „híd”-változókat, amelyek összekötik az eltérő irányultságokat.

**12. táblázat: A szabadidő eltöltése – az adott szabadidős tevékenységbe legalább havonta bekapcsolódók százalékos megoszlása a 19–29 éves fiatalok, az internetet használók körében, iskolai szintek szerint**

	19–29 éves fiatalok	Legfeljebb szak- végzettség vagy szakmunkás- képző	Középiskola vagy középiskolai tanuló	Felsőfokú végzettségű vagy felsőfokú/ posztgraduáli s képzésben részt vevő	19–29 éves, internetet nem használó fiatalok
	N = 959	N = 224	N = 366	N = 360	N = 1042
Bevásárló- központ, plaza	68	71	69	66	50
Kávézó, kocsma	54	58	51	56	41
Sportolás, mozgás**	55	48	50	<b>64</b>	28
Filmklub, mozi**	42	32	43	<b>48</b>	20
Kirándulás a természetbe	39	35	38	43	25
Uszoda, strand	38	41	36	39	21
Parti, diszkó	35	37	37	32	27
Könyvesbolt**	32	15	25	<b>50</b>	8
Könyvtár**	27	8	21	<b>46</b>	7
Könnyűzenei koncertek	12	12	10	15	5
Színház**	9	2	7	<b>15</b>	3
Kiállítás, múzeum**	9	4	7	<b>15</b>	3
Komolyzenei koncertek	2	1	2	2	1
Opera	1	0	0	3	1

Megjegyzések:

\* Az iskolai szint esetében 9 hiányzó érték van, N = 950

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**13. táblázat: Szabadidő-eltöltés – főkomponens-elemzés eredménymátrixa**

	Főkomponensek		
	„Magaskultúra-orientáció”	„Szórakozás-orientáció”	„Természetbarát” orientáció
	22,0%	14,8%	13,6%
Komolyzenei koncertek	<b>0,787</b>	0,070	-0,041
Színház	<b>0,734</b>	0,154	0,196
Opera	<b>0,730</b>	0,076	-0,117
Kiállítás, múzeumok	<b>0,704</b>	0,025	0,322
Könyvesbolt	<b>0,637</b>	-0,075	0,294
Parti, diszkó	-0,102	<b>0,743</b>	0,001
Kávészó, kocsmá	-0,004	<b>0,687</b>	0,076
Filmklub, mozi	<b>0,354</b>	<b>0,516</b>	0,132
Könnyűzenei koncertek	<b>0,353</b>	<b>0,473</b>	0,192
Kirándulás	0,128	-0,124	<b>0,766</b>
Sportolás	0,090	0,246	<b>0,647</b>
Uszoda, strand	0,076	<b>0,390</b>	<b>0,573</b>
Sajátérték	2,88	1,78	1,63

*Megjegyzések:*

*N = 959*

*Összes magyarázott hányad: 52%*

### ***Az internetet használó fiatalok értékstruktúrája***

Az életstílus komplex meghatározása túllép azon a – viszonylag leegyszerűsítő – modellen, amely csupán a fogyasztás mennyiségi aspektusait tartja szem előtt. Az életstílus organikus definíciója az értékválasztásokat is figyelembe veszi. A 19–29 éves, internetet használó fiatalok életstílusainak meghatározásában az értékek struktúráját is vizsgálom.

Az értékpszociológia napjainkban az egyik legkomolyabban megalapozott, empirikus adatokat bőven felhasználó kutatási szakterület, amely különösképpen fókuszál a posztindusztrialitással együtt járó változásokra, a globalizációra. Az értékpszociológia klasszikus modelljeiben az értékek közösségi szinten, kötelező normaként értelmezhetők, és mint ilyenek nem ragadhatóak meg az egyén szintjén (Füstös–Szokolczai 1999). Azonban már a weberi értékpszociológiában megjelenik az elképzelés, mely szerint az értékek individuális és nem kollektív egységek, vagyis az egyéni életvezetéshez kapcsolódnak. Ez különösen érvényes azon átmeneti történelmi

időszakokban, amikor a korábbi bizonyosnak ítélt életvezetési minták megrendülnek, elbizonytalanodnak és problémássá válnak, ekkor nagyobb szerep jut az individuális választásoknak. Ahogyan a premodern társadalmi rendszerekből az ipari korbá váló átlépéskor is megrendültek a beidegződött társadalmi normák (értékek), úgy a napjainkban zajló posztindusztriális kor kialakulása, a globalizáció is a korábbi értékek válsága és az értékek struktúrájában történő változások mellett zajlik. A gazdasági fejlődéssel együtt járó kulturális változásokat kiválóan illusztrálja a World Value Survey, amely egyedülálló kezdeményezésként a világ különböző társadalmában megfigyelhető értékstruktúra-átalakulást ragadja meg. A modernizációs elméletek szerint, míg az ipari korban a hangsúly a hagyományos értékekről a szekuláris-racionális értékekre tevődött át, addig a posztindusztriális korbá váló átmenet során a hangsúly a bizalom, a tolerancia, a szubjektív jólét posztmaterialista értékeire tevődött át. A WVS adatait használva Inglehart és Baker arra a következtetésre jutott, hogy ez a feltételezés csak részben teljesül, az értékek változása útfüggő, azaz nagymértékben befolyásolják az adott társadalom kulturális hagyományai, öröksége. A globalizáció ugyan egyazon értékstruktúra kialakulása fele kényszeríti a különböző társadalmakat, de a WVS adatai mégis azt támasztják alá, hogy az eltérő kulturális örökségek más, párhuzamos értékstruktúrák kialakulását, így egyes társadalmakban a tradicionális, vallásos értékek fennmaradását eredményezik (Inglehart–Baker 2000).

Az értékrendszerekben megfigyelhető kontinuitásnak, illetve diszkontinuitásnak kiváló példáját szolgáltatják a kommunista örökségű társadalmak, köztük Magyarország is. Füstös és Szakolczai 1977–1998 között végzett magyarországi értékvizsgálatai különböző értékek stabilitását, más értékek szerepének csökkenését vagy növekedését mutatták ki. A szocialista rendszer bukásával a klasszikus szocialista értékek térvészteséhez a materiális, hedonista értékek erős és állandó növekedése társult (Füstös–Szakolczai i. m.).

A kilencvenes évek közepétől kezdődően az ifjúságszociológiai kutatások a fiatalok körében is regisztrálták a materialista értékrend középpontba helyeződését, amely nemcsak az anyagi javak megszerzését és az előmenetelt jelentette, hanem a fogyasztás, a fogyasztási státusz növekvő szerepét is (Gábor 2002). A „konzervatív” fordulatként is



értelmezett értékrendváltás nem jelenti egyértelműen a posztmaterialista (pontosabban önkifejező) értékek háttérbe szorulását a fiatalok körében, hanem sokkal inkább azt, hogy a változatos, kreatív élet, a szabadság iránti igény „nem kultúrakonform, hanem piackonform környezetben kezdett megjelenni”. A globalizáció terjedésével a fiatalok körében olyan tradicionális értékek, mint a nemzeti érzés, család, regionalizmus is egyre nagyobb szerepet kapnak, igaz ezek főként individuális útkeresésekként értelmezhetőek. Valójában a magyar fiatalok értékrendjének átalakulását leginkább ezzel a személyes útkereséssel, új értékrend keresésével ragadhatjuk meg, hiszen a magyar fiatalokra jellemző a tradicionális, immateriális vagy a materiális értékrend egyidejű követése. Az értékrend ilyenszerű bizonytalanságát számos kutatás empirikusan is bizonyította.

A diffúziós elmélet szerint az új technológiák terjedése a homofil kapcsolatokon keresztül történik, azaz egy újítás terjedését elősegíti, ha az kompatibilis az alkalmazók értékeivel, szükségleteivel, múltbéli tapasztalataival. Rogers hivatkozott elmélete szerint a technológiát korán alkalmazók nemcsak iskolázottabbak, magasabb társadalmi státusúak, társadalmilag mobilabbak, mint a később csatlakozók, hanem értékrendjük is eltérő, kevésbé ragaszkodnak a tradicionális értékekhez. A magyar fiatalok kommunikációs státusának vizsgálata is arra hívta fel a figyelmet, hogy az internetet használó fiatalok értékrendje részben eltér a technológiát nem használókéétól. A magasabb kommunikációs státussal rendelkező fiatalok inkább jellemezhetőek a posztmateriális értékekkel és az individualizálódást egyaránt kifejező speciális értékorientációval, amely a változatos, érdekes életet és a kreativitást helyezi előtérbe (Gábor–Kabai–Matiscsák 2003).

Jelen elemzésnek nem volt célja részletesen vizsgálni az új technológiák terjedését elősegítő értékek struktúráját, azonban a szembevető eltérések okán röviden kitérek az új technológiát alkalmazók és nem alkalmazók közötti értékrendbeli különbségekre.

A Perspektívakép kutatás is megerősíti, hogy a technológiahasználat és az értékrend között szoros összefüggés van: míg az internetet használó fiatalokra szignifikánsan nagyobb mértékben jellemzőek a posztmaterialista (önkifejező) és individualista értékek, addig az internetet nem használók körében nagyobb súllyal bírnak a materialista szemléletet megtestesítő gazdagság és anyagi javak értékei. Az új technológiákat

használó fiatalokra inkább jellemző a hedonista értékelv, valamint számukra fontosabb a posztmaterialista értékelvnek tekinthető környezetvédelem is (14. táblázat).

Az értékek rendszerében az internetet használó fiatalok között is különbségek figyelhetők meg. Az eredmények azt mutatják, hogy az egyazon technológiát használók között hasonló eltérések vannak, mint a teljes ifjúság körében: az iskolázottabb internetezők különböznek a szakmunkás és munkásfiataloktól, mégpedig abban, hogy az önkifejező, immateriális értékeket helyezik előtérbe. A felsőfokú végzettséggel rendelkező vagy felsőfokú képzésben részt vevő, internetet használó 19–29 évesek esetében nagyobb jelentőséggel bírnak az olyan posztmateriális és privát szférához köthető értékek, mint a békés, rendezett élet, a belső harmónia és a kreativitás. A szakvégzettséggel rendelkező vagy szakmunkásképzőbe járó fiatal internetezők ezzel szemben nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a gazdagságnak, az anyagi javak birtoklásának (15. táblázat). Az internetező fiatalok körében megfigyelhető, egyes értékeknek tulajdonított prioritások közötti eltérések arra hívják fel a figyelmet, hogy választásaik hátterében domináns értékstruktúrák találhatók.

A vizsgálatba bevont 21 értéket főkomponens-elemzés segítségével rendeztem. A nem megfelelő sajátértékek miatt a végső főkomponens-elemzésbe csupán 13 értéket vontam be, három markánsan elkülönülő értékstruktúrát ragadva meg.

1. Az első főkomponens kialakulásához vegyes értékek járultak hozzá a legnagyobb mértékben. E komponensben helyet kaptak olyan hagyományosnak tekinthető értékek mint a család, biztonság. Ugyanakkor az első főkomponenshez tartoznak a posztmaterialista értékeknek tekinthető igaz barátságok, és a belső harmónia is. Minden valószínűséggel e főkomponensben a korábbi magyarországi értékutatásokban regisztrált „privát szféra” értékeit, az emberi kapcsolatokat, érzelmeket és a személyiséghez való ragaszkodást kifejező irányultságot sikerült regisztrálni. Ebből kiindulva az első főkomponenst „*privát szférához köthető értékeknek*” neveztem el.

2. A második főkomponens kiválóan képezi le a fiatalok új értékrend utáni kutatását, kialakulásában egyaránt szerepet játszanak az olyan hagyományos értékek, mint a nemzeti érzés, a rend, a társadalom számára hasznos élet, valamint az individualista szemléletet tükröző siker, előrejutás, karrier, kreatív élet értékei. Ebből kiindulva, e vegyes értékeket tartalmazó főkomponenst „*az útkeresés értékei*”-nek neveztem el. Érdekes eredmény az, hogy a fiatal internethasználók körében ilyen markánsan jelenik meg az értékek pluralizálódása.
3. A harmadik főkomponens kialakulásához a legnagyobb mértékben az olyan hedonista, individualista, materialista értékek járultak hozzá, mint a bulizás, ismerkedés, az érdekes, változatos élet, a gazdagság, anyagi javak és a siker, előrejutás. A harmadik főkomponensre a „*hedonista-individualista*” értékek kifejezést használtam (16. táblázat).

**14. táblázat: Értékek fontossága, átlagértékek négyfokú skálán a 19–29 éves fiatalok körében, az internethasználat szerint**

	Nem használ internetet	Használ internetet	19–29 éves fiatalok
	N = 1030	N = 949	N = 1979
Békés, rendezett élet	3,7	3,8	3,7
Belső harmónia**	3,6	<b>3,7</b>	3,6
Biztonság	3,6	3,7	3,7
Bulizás**	2,3	<b>2,5</b>	2,4
Csajozás/pasizás**	2,1	<b>2,4</b>	2,3
Család	3,7	3,7	3,7
Érdekes, változatos élet**	2,9	<b>3,1</b>	3,0
Gazdagság, anyagi javak**	<b>3,3</b>	3,2	3,3
Gyerekek	3,4	3,2	3,3
Igaz barátságok**	3,4	<b>3,6</b>	3,5
Jó kondíció, egészség	3,5	3,6	3,5
Kevesebb kötöttség	2,9	3,0	2,9
Környezetvédelem**	3,1	<b>3,3</b>	3,2
Kreatív élet**	2,8	<b>3,2</b>	3,0
Nemzeti érzés, magyarságtudat	2,9	2,9	2,9
Rend	3,3	3,3	3,3
Siker, előrejutás, karrier**	3,1	<b>3,2</b>	3,2
Szépség	2,7	2,7	2,7
Szerelem, boldogság	3,6	3,6	3,6
A társadalom számára hasznos élet	2,9	2,9	2,9
Vallásos hit	2,2	2,1	2,1

*Megjegyzések:*

\* Az értékek fontosságának megítélésében 21 hiányzó eset van

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**15. táblázat: Értékek fontossága, átlagértékek négyfokú skálán az internetet használók körében, iskolai szintek szerint**

	19–29 éves internetező fiatalok	Legfeljebb szakvégzettség vagy szakmunkásképző	Középiskola vagy középiskolai tanuló	Felsőfokú végzettségű vagy felsőfokú/ posztgraduális képzésben részt vevő
	N = 959	N = 224	N = 366	N = 360
Békés, rendezett élet**	3,8	3,7	3,8	<b>3,8</b>
Belső harmónia**	3,7	3,6	3,7	<b>3,7</b>
Biztonság	3,7	3,7	3,7	3,7
Család**	3,7	3,6	3,7	3,7
Igaz barátságok	3,6	3,6	3,6	3,7
Szerelem, boldogság	3,6	3,6	3,6	3,7
Jó kondíció, egészség	3,6	3,5	3,5	3,6
Környezetvédelem	3,3	3,3	3,3	3,4
Rend	3,3	3,3	3,2	3,3
Siker, előrejutás, karrier	3,2	3,2	3,2	3,3
Gazdagság, anyagi javak**	3,2	<b>3,4</b>	3,2	3,2
Kreatív élet**	3,2	3,1	3,2	3,2
Gyerekek	3,2	3,0	3,2	3,2
Érdekes, változatos élet	3,1	3,1	3,1	3,2
Kevesebb kööttség	3,0	3,0	3,0	2,9
A társadalom számára hasznos élet	2,9	2,9	2,9	2,9
Nemzeti érzés, magyarságtudat	2,9	2,8	2,8	3,0
Szépség	2,7	2,7	2,8	2,7
Bulizás	2,5	2,6	2,6	2,5
Csajozás/pasizás	2,4	2,4	2,4	2,3
Vallásos hit	2,1	1,9	2,1	2,2

*Megjegyzések:*

\* Az iskolai szint esetében 9 hiányzó érték van, N = 950

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**16. táblázat: Az internetet használó fiatalok értékstruktúrája – főkomponens-elemzés eredménymátrixa**

	Főkomponensek		
	„Privát szférához köthető” - értékek	„Útkeresés”- értékek	„Hedonista- individualista” értékek
	20,1%	17,9%	16,1%
Békés, rendezett élet	<b>0,805</b>	0,105	-0,115
Belső harmónia	<b>0,792</b>	0,168	-0,026
Biztonság	<b>0,731</b>	0,177	0,029
Család	<b>0,666</b>	0,216	0,022
Igaz barátságok	<b>0,566</b>	0,154	0,167
Nemzeti érzés, magyarságtudat	0,079	<b>0,783</b>	0,040
Rend	0,221	<b>0,741</b>	-0,056
A társadalom számára hasznos élet	0,239	<b>0,680</b>	-0,018
Siker, előrejutás, karrier	0,110	<b>0,581</b>	<b>0,363</b>
Kreatív élet	0,223	<b>0,559</b>	0,193
Bulizás	-0,068	-0,078	<b>0,818</b>
Csajozás/pasizás	-0,168	-0,032	<b>0,780</b>
Érdekes, változatos élet	0,192	0,160	<b>0,657</b>
Gazdagság, anyagi javak	0,105	0,263	<b>0,577</b>
Sajátérték	2,82	2,51	2,26

*Megjegyzések:*

*N = 959*

*Összes magyarázott hányad: 54%*

### ***Életstílus-csoportok***

Az internetező fiatalok fogyasztásában, zenei ízlésében, szabadidő-eltöltésében és értékrendjében megfigyelhető különbségek alapján arra következtethetünk, hogy ezek az eltérések rendszerre állnak össze, kijelölve az életstílus-csoportok határait. Ebben az értelemben az életstílust olyan organikus egységként definiálom, amely teret enged az individuális választásoknak, de amely egyben a társadalmi háttér hatását is közvetíti. Az életstílus ugyanakkor olyan szélesen értelmezett fogalom, amelynek csak egyes részei ragadhatók meg kvantitatív módszerekkel.

E korlátokat figyelembe véve a korábbiakban bemutatott fogyasztási, zenei ízlésbeli, szabadidő-eltöltési és értékpreferenciákat jelző főkomponenseket, indexeket felhasználva alakzatfelismerő módszerekkel, klaszterelemzések segítségével

különböztettem meg az internetező 19–29 évesek életstílus-csoportjait. Az életstílus-csoportok kialakítása során az volt a célom, hogy egyszerűbb kategóriarendszer alkalmazásával tudjam magyarázni az internet használatában fellelhető különbségeket, figyelembe véve nem csupán a társadalmi-demográfiai háttérrel, hanem az individuális választásokat, döntéseket is.

Első lépésben hierarchikus klaszterelemzést<sup>73</sup> végeztem, amelynek célja az volt, hogy támpontot adjon a keresett csoportok számára vonatkozóan. A hierarchikus klaszterelemzés agglomerációs tábláját a „Melléklet” 7. ábrája tartalmazza. Az agglomerációs tábla alapján, az összevont klaszterek belső heterogenitását és a létrehozandó csoportok interpretálhatóságát véve figyelembe, K-means klaszterelemzés segítségével három életstílus-csoportot alakítottam ki. A K-Means klaszterelemzést négy, illetve öt klaszter keresésére is elvégeztem, azonban az így létrejövő életstílus-csoportok nem voltak egyértelműen interpretálhatók, ezért a hármas felosztás mellett döntöttem. A hármas felosztás eleve kisebb jelentőséget tulajdonít az egyéni választásoknak és nagyobb szerepet az egyéni, objektív életfeltételeknek, de a döntést indokolta az is, hogy a teljes minta 49%-át kitevő internetezők vélhetően nem jelentenek annyira heterogén réteget, mintha a teljes alapsokaságot vizsgálnánk.

A K-means klaszterelemzés segítségével egyértelműen elkülöníthető életstílus-csoportokat a végső klaszterközéppont-értékek alapján definiáltam (17. táblázat).

### **Életstílus-csoportok:**

1. A fiatalok *elit, intellektuális orientációjú* csoportjába azon internetezők tartoznak, akik szabadidő-eltöltésükben a magas kulturális tevékenységeket részesítik előnyben, fogyasztásuk nem látványos, elsősorban az otthoni élet területére koncentrálódik, az elitként definiált zenei műfajokat kedvelik. Az elit, intellektuális orientációjú felhasználókat egyszerre jellemzik a privát és útkereső értékek. Az internetező fiatalok 36%-a tartozik az első életstílus-csoportba.

---

<sup>73</sup> A hierarchikus klaszterelemzést a klaszterelemek távolságainak átlagát véve figyelembe (*between groups linkage* módszerrel) végeztem el. A klaszterek középpontja közötti távolságok mérése az euklideszi távolság négyzetével történt.

2. Az *individualista* fiatal internetezők csoportjába olyan személyek tartoznak, akik vélhetően életkorukból (is) adódóan nem rendelkeznek teljesen egyértelmű, kialakult preferenciákkal. Ezt jelzi az, hogy az e csoportba tartozók egyaránt kedvelik a rock, illetve populáris műfajú zenéket, hogy egyaránt jellemzi őket a privát szférához köthető és hedonista-individualista értékrend, hogy fogyasztási mintáik gyengén körvonalazottak. Szabadidő-felhasználásuk szórakozásorientált, de rájuk jellemző leginkább a „természetbarátként” elnevezett szabadidő-eltöltés is. Az összes internetet használó fiatal 43%-a tartozik a második csoportba.
3. A harmadik életstílus-csoportot leginkább a szórakozásorientált szabadidő-eltöltés és a látványos sikert demonstráló fogyasztás, hedonista-individualista értékrend, az ún. „plazakultúra” jellemzi, ezért e csoportot *látványos sikerorientált* életstílus-csoportnak neveztem el. Az internetező fiatalok 21%-a tartozik ide.

Az internetező fiatalok eltérő életstílusai eltérő társadalmi hatásokat közvetítenek, de a társadalmi háttérrel és egyéni választásokat is tükröző életstílusok közötti kapcsolat nem determinisztikus. Ezt támasztja alá az életstílus-csoportok társadalmi háttérének egyszerű, keresztmegoszlások általi jellemzése is (18. táblázat). Az eltérő életstílusok különböző korosztályokhoz, iskolai szintekhez köthetők: az elit, intellektuális orientációjú internetezők az idősebb, 25–29 éves korosztályból kerülnek ki, körükben az átlagosnál lényegesen magasabb a már felsőfokú végzettséggel rendelkezők és a kereső tevékenységet folytatók aránya. Magukat az átlagosnál nagyobb arányban vallják alsó középosztálybelieknek, és az átlagosnál magasabb arányban vannak közöttük budapestiek, illetve nők. A nők domináns jelenlétéből adódhat az is, hogy az első életstílus-csoportban felülreprezentáltak a gazdaságilag inaktívak, vélhetően a gyerekek nevelésével foglalkozó fiatal nők. A kismamák internetezési szokásainak vizsgálata külön kutatást érdemelne, hiszen e speciális életciklusban fontos információforrás, véleménycserélési lehetőség az internet, a külvilággal való fontos kapcsolódási pont, talán munkalehetőség is.



Ők azok, akik a legjobb gazdasági státussal rendelkeznek (a legtöbb felhasználható anyagi forrással bírnak, az átlagosnál kisebb arányban vannak közöttük, akik éppen hogy kijönnek jövedelmeikből). A legkevésbé sokoldalú internet-felhasználók.

Az individualista életstílusú csoport akárcsak a látványos siker-orientált csoport döntő többsége a 19–24 évesek közül kerül ki, vélhetően ők később kezdtek el internetezni. Az átlagosnál nagyobb arányban vannak közöttük a jelenleg is tanulmányaikat folytatók, a kisebb településeken, faluban vagy kisvárosban élők. A második életstílus-csoportba tartozók körében felülreprezentáltak a szakmunkás-, szakvégzettséggel rendelkező édesanyák gyerekei, csakúgy, mint a legszegényebb magyarországi régióban, az Észak-Alföldön élők. A látványos siker-orientált csoportba tartozók döntő többségben ugyancsak 19–24 évesek. E csoportban felülreprezentáltak a férfiak, a magukat munkásosztálybelieknek vallók és a Közép-Magyarországon élők. Az átlagosnál vagyonosabbak, de életkorukból adódóan saját, egyéni jövedelmük nem éri el az elit, intellektuális csoportba tartozó fiatalok jövedelmi szintjét.

**17. táblázat: Az internetet használó fiatalok életstílus-csoportjai – az egyes főkomponensek, indexek végső klaszterközéppontjai a különböző életstílus-csoportokban (K-Means klaszterelemzés)**

	Klaszterek		
	Elit, intellektuális csoport	Individualista csoport	Látványos siker- orientált csoport
<i>Százalékos megoszlás</i>	<i>36%</i>	<i>43%</i>	<i>21%</i>
Magaskultúra-orientáció	<b>0,518</b>	-0,251	<b>-0,449</b>
Szórakozásorientáció	<b>-0,516</b>	0,177	<b>0,565</b>
Természetbarát orientáció	0,039	<b>0,125</b>	-0,326
Privát szférához köthető értékek	0,283	<b>0,447</b>	-1,456
Az útkeresés értékei	<b>0,190</b>	0,024	-0,391
Hedonista-individualista értékek	-0,640	<b>0,447</b>	0,140
Látványos siker	-0,087	-0,113	<b>0,336</b>
Otthoni élet	<b>0,604</b>	-0,311	-0,395
Rock	-0,303	<b>0,257</b>	0,023
Elit műfaj	<b>0,732</b>	-0,392	-0,474
Populáris műfaj	-0,325	<b>0,264</b>	-0,061

*Megjegyzés:*

*K-Means klaszterelemzés*

*N = 889*

**18. táblázat: Az internetet használó fiatalok életstílus-csoportjainak társadalmi-demográfiai és kulturális jellemzői – százalékos megoszlások**

	Életstílus-csoportok			
	Elit, intellektuális	Individualista	Látványos siker- orientált	Teljes minta
<i>Százalékos megoszlás</i>	<i>36</i>	<i>43</i>	<i>21</i>	<i>100</i>
Korcsoport (%)**				
19–24 éves	39	71	74	60
25–29 éves	61	29	26	40
Legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg (%)**				
Legfeljebb 8 általános	1	7	9	5
Szaktunokásképző	16	25	27	22
Középiskola	52	55	58	55
Felsőfokú végzettség	31	12	7	18
A kérdezett neme (%)**				
nő	61	42	25	45
férfi	39	58	75	55
Jelenlegi aktivitás (%)**				
Tanul	22	38	38	32
Kereső tevékenységet folytat	65	53	52	57
Gazdaságilag inaktív	9	4	5	6
Munkanélküli	5	5	6	5
A rendelkezésre álló pénz mennyisége (átlag, Ft)**	87 197	60 938	64 366	71 155

	Életstílus-csoportok – folytatás az előző oldalról			
	Elit, intellektuális	Individualista	Látványos siker-orientált	Teljes minta
Az apa iskolai végzettsége (%)				
Legfeljebb 8 általános	9	9	8	8
Szakvégzettség	38	47	39	42
Érettségi	30	26	28	28
Felsőfokú végzettség	24	19	25	22
Az anya iskolai végzettsége (%)***				
Legfeljebb 8 általános	10	13	13	12
Szakvégzettség	25	<b>36</b>	27	30
Érettségi	42	35	36	38
Felsőfokú végzettség	23	16	24	20
Az apa foglalkozási státusa (%)				
Mezőgazdasági fizikai munkás	3	5	3	4
Segédmunkás, betanított munkás	10	10	10	10
Szaktmunkás	33	39	34	36
Középszintű szakemberek, irodai dolgozók, kisvállalkozók	33	29	34	31
Vezető állásúak, értelmiségiek	21	17	20	19
Az anya foglalkozási státusa (%)***				
Mezőgazdasági fizikai munkás	2	2	2	2
Segédmunkás, betanított munkás	15	20	18	18
Szaktmunkás	22	<b>27</b>	18	23
Középszintű szakemberek, irodai dolgozók, kisvállalkozók	40	37	39	39
Vezető állásúak, értelmiségiek	22	<i>14</i>	22	19
Likviditási gondjaik vannak (%)				
Nincs likviditási gondjuk	94	91	90	92
Likviditási gondjaik vannak	6	9	10	8
A család státusa – szubjektív mutató (%)***				
Alsó osztály	2	2	1	2
Munkásosztály	<i>12</i>	21	<b>23</b>	18
Alsó középosztály	<b>34</b>	27	25	29
Középosztály	46	48	44	46
Felső középosztály	6	4	7	5

Életstílus-csoportok – folytatás az előző oldalról				
	Elit, intellektuális	Individualista	Látványos siker- orientált	Teljes minta
A család gazdasági státusa – szubjektív mutató (%)***				
Rendszeresen vannak anyagi gondjaik	6	9	10	8
Éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből	22	30	30	27
Beosztással kijönnek a jövedelmeikből	<b>62</b>	52	47	55
Gondok nélkül élnek	10	9	13	10
A család vagyontárgyai (átlag)**				
	2,6	2,8	<b>3,1</b>	2,8
Otthoni internethasználat (%)				
Nem használja otthon	60	66	65	64
Otthon használja	40	34	35	36
Internethasználat intenzitása (átlag, óra/hét)				
	5,8	6,1	5,0	5,8
IKT hozzáférési index (átlag)				
	53	52	53	53
Az internet-felhasználás sokoldalúsága (átlag)**				
	3,7	4,1	3,9	3,9
Település típusa (%)**				
Falu	17	<b>25</b>	19	21
Város	20	<b>31</b>	29	27
Megyeszékhely	32	27	22	28
Budapest	<b>32</b>	17	30	25
Régió (%)**				
Közép-Magyarország	37	27	<b>41</b>	34
Közép-Dunántúl	9	10	9	10
Nyugat-Dunántúl	9	10	9	9
Dél-Dunántúl	8	8	10	9
Észak-Magyarország	10	12	13	11
Észak-Alföld	12	<b>17</b>	8	13
Dél-Alföld	15	16	11	15

Megjegyzések:

N = 899

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alul- vagy felülreprezentált)

\*\*\* 0,050 szinten szignifikáns (alul- vagy felülreprezentált)

### **VII.1.3. Az internethasználat különbségei – digitális egyenlőtlenségeket magyarázó modellek**

Az internet-felhasználás céljain keresztül megragadott tartalmi különbségek többváltozós elemzése választ adhat arra az elméleti kérdésre, hogy a terjedés későbbi fázisában milyen egyenlőtlenségek alakulnak ki az új technológiákkal kapcsolatban, hogy a használat jellegében tetten érhetőek-e a digitális egyenlőtlenségek. A célcsoport választása melletti döntés indoklásában kitértem a digitális generációval kapcsolatos optimista elképzelésekre, valamint ezek cáfolatára is. Az empirikus kutatás első hipotézise szerint egy magasabb elterjedtségi szint esetében sem tűnnek el az új technológiával kapcsolatos egyenlőtlenségek, hanem más szintekre tevődnek át: a használat jellegében mutatkoznak meg leginkább. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy egyes felhasználói motívumok magasabb anyagi-kulturális erőforrásokhoz köthetőek, mint mások. A digitális egyenlőtlenség, valamint a felerősítés modelljei egyaránt fontos szerepet tulajdonítanak az „online” tevékenységek vizsgálatában az „offline” tevékenységeknek, a hagyományos tömegkommunikációs eszközök vizsgálatának – ez indokolta, hogy az elemzésbe magyarázó változóként vonjam be az egyéni preferenciákat, választásokat szintetizáló életstílus-csoportokat is. Feltételezésem szerint az internethasználat válfajaiban megfigyelhető különbségeket az egyéni preferenciák, orientációk ugyanúgy meghatározzák, mint a társadalmi-demográfiai különbségek.

A hipotézisek tesztelésére *logisztikus regressziós elemzéseket* használtam.

A logisztikus regressziós elemzés jellegéből adódóan nem tudtam függő változóként bevonni a főkomponens-elemzés segítségével létrehozott felhasználói motívumokat. Helyette a főkomponensek kialakulásában legnagyobb súllyal bíró változót magyaráztam. Annak ellenére, hogy ily módon bizonyos szintű információvesztés következik be, úgy ítélt meg, hogy a logisztikus regressziós elemzés adhat a legbiztosabb módon választ a kérdéseimre. Az empirikus elemzés során lineáris és kategoriális regressziós modelleket egyaránt kipróbáltam, azonban számos megfontolás után úgy döntöttem, hogy vállalva a fent említett információvesztés kockázatát, a hipotézisek tesztelésére logisztikus regressziós modelleket használok.

A három felhasználói motívum „képviselésében” három függő változót magyaráztam: a rekreációs célú felhasználói motívumot a zeneletöltés, az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot a tanulással, munkával kapcsolatos információszerzés, az instrumentális felhasználói motívumot pedig a banki, hivatalos ügyek online intézése „képviselte”.

*A 19–29 éves magyar internetezők körében a felhasználás céljait magyarázó modellek szisztematikus digitális egyenlőtlenségeket jeleznek több dimenzió mentén.*

A logisztikus regressziós elemzések során csak azt regisztráltam, hogy a vizsgálatba bevont életstílus-változók a társadalmi-demográfiai, illetve családi helyzetet jelző változók kontrollja mellett is meghatározzák-e vagy sem a felhasználás jellegét. Mivel a kutatás célja elméleti magyarázatok ellenőrzése és nem egy jelenség előrejelzése volt, az elemzés során nem térek ki a szignifikáns hatással bíró változók magyarázó erejének összehasonlítására vagy a magyarázó modell erejének elemzésére,<sup>74</sup> csupán a hatások és irányuk regisztrálására.<sup>75</sup>

Az ebben a disszertációban bemutatott összes regressziós modell szignifikáns, ezt a speciális khi-négyzet próbával, a modell illeszkedését pedig a találatmátrix értékeinek és a Hosmer–Lemeshow illeszkedési statisztikának a figyelembevételével ellenőriztem. A logisztikus elemzések részletes eredményeit a CD-melléklet tartalmazza.

Az analízis eredményeit a B együttható (a hatás irányának jellemzésére), a Wald statisztikához tartozó szignifikanciaszint (a hatás regisztrálására) és az esélyhányados értékei segítségével mutatom be.

Hosszú távon elképzelhető, hogy az információszerző-erőforrásbővítő felhasználás meghatározza a megszerzett jövedelmet, hatással van a kulturális erőforrások növekedésére vagy akár az egyén életstílusára is. Azonban mivel az új technológiák viszonylag új keletűek, és a választott célcsoport is speciális, egyetlen esetben sem

---

<sup>74</sup> A logisztikus regressziós elemzésben is rendelkezésre áll olyan mutató (parciális R érték), amely a független változók relatív fontosságát jelzi, de mivel céltom csupán a hatások és irányuk regisztrálása volt, az eredmények bemutatása során nem térek ki erre.

<sup>75</sup> A magyarázómodellek magyarázó erejének mérésére gyakran használt determinációs együtthatóval kapcsolatos félreértelmezésekről Moksony Ferenc módszertani munkáját (1999) tekintettem irányadónak.

vizsgáltam a fordított oksági viszonyt, azaz a technológia eltérő használatának egyéni szintű kimeneteleit. Ily módon minden egyes feltételezés egyirányú oksági viszonyra vonatkozik.

A rekreációs és információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumok képviselőjében magyarázott zeneszám-letöltést, valamint a munkával, tanulással kapcsolatos információszerzést egyaránt meghatározzák a társadalmi-demográfiai determinációk és az életstílusbeli eltérések. Kivételt képez a harmadik felhasználói motívum, amely kevésbé körvonalazható, és amelyet csupán az iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás határoz meg.

A rekreációs motívum képviselőjében vizsgált zeneszám-letöltést a kérdezett neme, kora, a település típusa, a kibocsátó család gazdasági helyzete és a háztartás új technológiákkal való ellátottságát jelző IKT-index, valamint az egyéni választásokat szintetizáló életstílus-csoportok egymástól függetlenül egyaránt meghatározzák. Ez arra enged következtetni, hogy a rekreációs felhasználói motívum a fiatalok körében elsősorban életkorbeli és életstílusbeli sajátosság, inkább anyagi és nem annyira kulturális tényezők függvénye. A fiatal férfiak másfélszer nagyobb eséllyel tartoznak azok közé, akik zeneszámokat töltenek le az internetről, mint a fiatal nők. Ha azt tekintjük, hogy a különböző fájlok letöltése speciális tudást is igényel, úgy tetten érhető egy speciális, nemek szerinti egyenlőtlenség a felhasználói tudások terén. Az életkor hatása negatív, azaz minél idősebb az internet-felhasználó, annál kevésbé valószínű, hogy rekreációs célra használja a világhálót.

A rekreációs motívum a jobban szituált, kedvezőbb anyagi helyzettel rendelkező fiatalokra lényegesen jellemzőbb: minél magasabb a kibocsátó család új technológiákkal való ellátottságát mérő, szélessávú internetelérést is magába foglaló index, annál jellemzőbb, hogy a kérdezett fiatal zeneszámokat tölt le az internetről. A származási család anyagi helyzetének szubjektív mutatója (szubjektív jólét) is megerősíti a gazdasági aspektusok jelentőségét: azon fiatalok, akiknek a családjában anyagi gondokkal küszködnek, vagy jövedelmeikből éppen kijönnek, lényegesen kisebb valószínűséggel használják rekreációs célra az internetet, mint azon családok fiataljai, akiknek nincsenek anyagi gondjaik. A településtípus hatása is szignifikáns, azaz a

budapesti fiatalok körében a nem budapesti fiatalokhoz viszonyítva lényegesen romlik annak az esélye, hogy rekreációs célú felhasználót találjunk.

A fenti kontextusban vizsgált zeneletöltést szignifikánsan meghatározza az egyén életstílusa: ha a kérdezett a privát szféra és individualista-hedonista értékekkel, de alacsony fogyasztással jellemezhető individualista életstílus-csoportba tartozik, másfélszer nagyobb valószínűséggel használja zeneszámok letöltésére az internetet, mint a látványos siker-orientált életstílus-csoportba tartozók (19. táblázat).

Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói cél képviselőjében elemzett tanulással, munkával kapcsolatos információszerzés a leginkább körvonalazható felhasználói cél. Az előzetes várakozásoknak és a korábbi, felnőtt internetezők körében végzett elemzések eredményeinek megfelelően az információszerző-erőforrásbővítő motívumot legmarkánsabban a kulturális erőforrások határozzák meg. A 19–29 éves felhasználók körében az információszerző-erőforrásbővítő motívumot szignifikáns módon nem befolyásolja sem a kibocsátó család anyagi helyzete, sem a kérdezett egyéni szintű jövedelmei. Ezzel ellentétben úgy a kérdezett iskolai szintje, mint a kibocsátó család iskolázottsága érdemben befolyásolja e felhasználói cél jelenlétét. A már felsőfokú végzettséggel rendelkezők között hatszor nagyobb eséllyel, a középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok között háromszor nagyobb eséllyel találunk olyan internetezőket, akik erőforrás-bővítésre használják a netet, mint a maximum szakvégzettséggel rendelkezők körében.

A szabadidő-eltöltésben, fogyasztási preferenciákban és zenei ízlésben egyaránt határozottan elkülönülő elit-intellektuális orientációjú, útkereső értékekkel jellemezhető életstílus – kontroll alatt tartva is – szignifikánsan befolyásolja az információszerző-erőforrásbővítő használatot, kétszeresére növelve annak esélyét, hogy a kérdezett munkájával, tanulmányaival kapcsolatos információkat keressen a neten. A felsőfokú végzettséggel rendelkező anyák gyerekei kétszer nagyobb eséllyel találhatók meg az információszerző-erőforrásbővítő használók között, mint azok, akiknek az anyja legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezik (20. táblázat).



Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívum erős kulturális meghatározottsága arra enged következtetni, hogy e tudásorientált területen jelentkezik legmarkánsabban a digitális egyenlőtlenség, hozzáadódva a technológiákhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeihez, akár további társadalmi egyenlőtlenségeket generálva. Az e területen megfigyelhető kulturális egyenlőtlenség markáns voltát húzza alá, hogy a kibocsátó család iskolázottsága és az elit-intellektuális életstílus más változóktól függetlenül is hatást gyakorol. Az adatok azt jelzik, hogy az e területhez köthető „lemaradás” rövid távon nem behozható.

Az információszerző-erőforrásbővítő motívum ilyen szintű kulturális meghatározottsága kétségesse tesz számos, a digitális egyenlőtlenség felszámolására hozott kormányzati intézkedést. Amennyiben a kevesebb kulturális erőforrással rendelkező fiatalok lényegesen kisebb eséllyel használják erőforrásaik bővítésére az új technológiákat, úgy vitathatóvá válik körükben az online, munkaerőpiacra való belépést elősegítő kezdeményezések hatékonysága is. A digitális egyenlőtlenségeket felszámolni igyekvő kormányzati politikákat valószínűsíthetően más szociális, oktatási politikákkal kellene integrálni ahhoz, hogy a digitális szakadék és a digitális egyenlőtlenség minimalizálható legyen.

A harmadik, instrumentális felhasználói motívum, akárcsak az információszerző-erőforrásbővítő, magasabb kulturális erőforrásokhoz köthető. A már felsőfokú végzettséggel rendelkezők hatszor, a középiskolai végzettséggel rendelkezők háromszor nagyobb valószínűséggel használják banki vagy hivatalos ügyek intézésére a netet, mint a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők. A gazdasági aktivitás is hatással van e felhasználói motívumra: a kereső tevékenységet folytatók nagyobb eséllyel intézik ezen ügyeiket az interneten (21. táblázat), mint az inaktív, de internetet használó fiatalok.

#### **VII.1.4. Következtetések az első kutatási kérdéshez kapcsolódó hipotéziseket illetően**

Az első kutatási kérdés tekintetében egy általános és öt specifikus hipotézist állítottam fel.

A digitális egyenlőtlenség modellel kapcsolatban megfogalmazott *első általános hipotézist*, mely szerint az új kommunikációs technológiákkal kapcsolatos egyenlőtlenségek magasabb penetrációs és használati szint esetén a használat jellegében érhető tetten, a jelen empirikus elemzés során is *igazoltnak tekinthetjük*. A speciális kutatási célcsoport melletti döntést az indokolta, hogy a fiatalok körében lényegesen magasabb az új technológiák penetrációs és használati szintje, mint a teljes felnőtt lakosságnál. Következésképpen körükben lehetőség adódott a használatban fellelhető különbségek differenciált elemzésére.

A fiataloknál egyértelműen elkülöníthető három markáns felhasználói motívum (*I. hipotézis*), amely mindegyike eltérő gazdasági-kulturális erőforrásokhoz és társadalmi-demográfiai adottságokhoz volt köthető.

*Az I. 1. specifikus hipotézist részben igazoltnak tekinthetjük*, hiszen az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot meghatározzák a felhasználó és a származási család kulturális erőforrásai. Nem igazolódott be az a feltételezés, mely szerint a magasabb anyagi erőforrásokkal rendelkező felhasználók nagyobb valószínűséggel használják információszerzési célra, erőforrás-bővítésre az internetet. Meglehet, hogy ez annak köszönhető, hogy a magyarázómodellbe csupán az e motívum kialakulásában legnagyobb súllyal bíró munkával, tanulással kapcsolatos információszerzési célt építettem be. További elemzések szükségesek annak megállapítására, hogy a legértékesebbnek tekintett felhasználói motívumot a kulturális erőforrásokon túl hogyan határozzák meg az anyagi feltételek.

*Az I. 2. specifikus hipotézist az elemzés eredményei megcáfolták*: a rekreációs motívum képviselőiben magyarázott zeneletöltés az új technológiákkal jobban ellátott háztartásban élő, szubjektív jólétüket kedvezőbben megítélő fiatalokra nagyobb

valószínűséggel jellemző. Sem az egyéni, sem a származási család – iskolai végzettséggel mért – kulturális erőforrásai nem befolyásolják érdemben a rekreációs felhasználói motívum képviselésében magyarázott zeneletöltést.

Az *I. 3. specifikus hipotézist*, mely szerint a szórakozásorientált felhasználói stílus életkori sajátosság, *az adatok egyértelműen bizonyítják*. Ugyan nemcsak az életkortól függ, hogy a 19–29 éves fiatalok rekreációs célra használják-e vagy sem az internetet, a kor hatása szignifikánsan negatív. E viszonylag szűk korosztályon belül is, minél idősebb az új technológiát használó fiatal, annál kevésbé valószínű, hogy szórakozási célú felhasználó.

Az *elemzés eredményei az I. 4. specifikus hipotézist részben alátámasztották, részben cáfolták*. A fiatalok körében nem sikerült bizonyítani azt a feltételezést, mely szerint az értékesebb, információszerző-erőforrásbővítő felhasználói cél tekintetében előnyben vannak a fővárosi származásúak. Ezzel ellentétben bizonyítást nyert az a feltételezés, mely szerint a fejlettebb térségben élők, a budapestiek lényegesen kisebb valószínűséggel használják rekreációs célokra az internetet, mint a vidéki fiatalok.

Mivel az empirikus elemzés során három jellegzetes életstílus-csoportot sikerült elkülöníteni, és szignifikáns hatásukat regisztrálni két felhasználói típus magyarázatában, *az ötödik (I. 5.) specifikus hipotézist is igazoltnak tekintem*. A különböző életstílusú fiatal felhasználók, függetlenül attól, hogy milyen anyagi-kulturális erőforrásokkal vagy családi háttérrel rendelkeznek, eltérő technológiahasználattal jellemezhetők. Az individualista életstílus-csoportba tartozó fiatalok lényegesen nagyobb valószínűséggel használják az internetet rekreációs célra, mint a látványos siker-orientált életstílus-csoportba tartozók. A társadalmi-demográfiai, valamint kulturális-anyagi változók bevonásával kontroll alatt tartott elit, intellektuális életstílus szignifikáns módon meghatározza az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot. A felhasználói célokban tetten érhető digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatban nem fogalmaztam meg feltételezéseket a nemek közötti eltérésekre vonatkozóan. A kutatási eredmények alapján megfigyelhető digitális egyenlőtlenség a fiatal nők és férfiak között is. A fiatal férfiak nagyobb valószínűséggel használják rekreációs célokra az internetet, mint a fiatal nők.

**19. táblázat: A rekreációs felhasználói motívumot magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye**

	Zeneszámok letöltése (a „rekreációs” főkomponens képviselésében)		
	B	Szignifikancia- szint	Esélyhányados
Elit, intellektuális életstílus-csoport	-0,215	0,421	0,807
Individualista életstílus-csoport	0,442	<b>0,049</b>	1,557
Kor	-0,111	<b>0,002</b>	0,895
Nem	-0,925	<b>0,000</b>	0,396
Szakképzettség	0,609	0,137	1,838
Középiskola	0,099	0,799	1,104
Felsőfokú végzettség	-0,031	0,947	0,969
Tanul	0,124	0,707	1,132
Kereső tevékenységet folytat	-0,165	0,607	0,848
Budapest	-0,480	<b>0,033</b>	0,619
Anya – érettségi	0,192	0,358	1,212
Anya – felsőfokú végzettség	0,195	0,446	1,215
A család vagyoni helyzete	-0,076	0,119	0,927
A rendelkezésre álló felhasználható pénz	0,000	0,072	1,000
A család anyagi státuszának szubjektív megítélése		<b>0,018</b>	
Rendszeresen vannak anyagi gondjaik	-0,953	<b>0,033</b>	0,386
Éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből	-0,859	<b>0,010</b>	0,424
Beosztással kijönnek a jövedelmeikből	-0,305	0,285	0,737
IKT-index	0,012	<b>0,009</b>	1,012
Konstans	2,382	0,016	10,829
Cox&Snell R2	0,126		
Nagelkerke R2	0,182		

Megjegyzések:

N = 878

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb 8 osztály, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az anya iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakképzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti, a család anyagi helyzetének megítélésében a „gondok nélkül élnek” kategóriák voltak. A család vagyoni helyzete, az egyéni szintű felhasználható jövedelmek, az IKT-index magas mérési szintű változók.

**20. táblázat: Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye**

	Tanulással, munkával kapcsolatos információszerzés (az „információszerző-erőforrásbővítő” főkomponens képviselőjében)		
	B	Szignifikancia- szint	Esélyhányados
Elit, intellektuális életstílus-csoport	0,707	<b>0,006</b>	2,028
Individualista életstílus-csoport	0,284	0,204	1,328
Kor	-0,019	0,581	0,982
Nem	0,208	0,256	1,232
Szakvégzettség	0,148	0,696	1,160
Középiskola	1,035	<b>0,004</b>	2,815
Felsőfokú végzettség	1,759	<b>0,000</b>	5,807
Tanul	0,932	<b>0,003</b>	2,539
Kereső tevékenységet folytat	0,050	0,859	1,052
Budapest	-0,167	0,419	0,846
Anya – érettségi	-0,154	0,428	0,857
Anya – felsőfokú végzettség	0,813	<b>0,004</b>	2,255
A család vagyoni helyzete	0,048	0,320	1,050
A rendelkezésre álló felhasználható pénz	0,000	0,311	1,000
A család anyagi státusának szubjektív megítélése		0,701	
Rendszeresen vannak anyagi gondjaik	-0,102	0,807	0,903
Éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből	0,042	0,902	1,043
Beosztással kijönnek a jövedelmeikből	0,196	0,532	1,217
IKT-index	0,005	0,238	1,005
Konstans	-1,003	0,287	0,367
Cox&Snell R2	0,160		
Nagelkerke R2	0,223		

Megjegyzések:

N = 878

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb 8 osztály, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az anya iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti, a család anyagi helyzetének megítélésében a „gondok nélkül élnek” kategóriák voltak. A család vagyoni helyzete, az egyéni szintű felhasználható jövedelmek, az IKT hozzáférési index magas mérési szintű változók.

**21. táblázat: Az instrumentális felhasználói motívumot magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye**

	Banki, hivatalos ügyek online intézése (az „instrumentális” főkomponens képviselésében)		
	B	Szignifikancia- szint	Esélyhányados
Elit, intellektuális életstílus-csoport	0,367	0,344	1,443
Individualista életstílus-csoport	0,397	0,294	1,488
Kor	0,061	0,217	1,063
Nem	0,139	0,581	1,149
Középiskola	1,211	<b>0,005</b>	3,355
Felsőfokú végzettség	1,742	<b>0,000</b>	5,710
Tanul	0,795	0,172	2,215
Kereső tevékenységet folytat	1,037	<b>0,050</b>	2,820
Budapest	-0,152	0,579	0,859
Anya – érettségi	0,133	0,639	1,142
Anya – felsőfokú végzettség	0,189	0,578	1,208
A család vagyoni helyzete	-0,041	0,525	0,960
A rendelkezésre álló felhasználható pénz	0,000	0,178	1,000
A család anyagi státuszának szubjektív megítélése		0,586	
Rendszeresen vannak anyagi gondjaik	-0,097	0,872	0,908
Éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből	-0,443	0,341	0,642
Beosztással kijönnek a jövedelmeikből	0,024	0,949	1,024
IKT-index	0,008	0,199	1,008
Konstans	-6,662	0,000	0,001
Cox&Snell R2	0,079		
Nagelkerke R2	0,153		

Megjegyzések:

N=878

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb szakvégzettség, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az anya iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti, a család anyagi helyzetének megítélésében a „gondok nélkül élnek” kategóriák voltak. A család vagyoni helyzete, az egyéni szintű felhasználható jövedelmek, az IKT hozzáférési index magas mérési szintű változók.

### **VII.1.5. Digitális egyenlőtlenségek a felhasználás céljaiban – tudástípusok változóval kiegészített magyarázómodellek**

A tudástípusok és az internethasználat válfajai közötti összefüggések vizsgálatát több megfontolás is indokolta. Az egyik a tudás/készségek kiemelt szerepe az információs-tudástársadalom fogalmának meghatározásában. A másik megfontolás a digitális egyenlőtlenséggel kapcsolatos: az új technológiák használatának különbségeit az eltérő tudásstílusok (is) magyarázzák. Amennyiben helyes ez az elképzelés, úgy a digitális egyenlőtlenségek tartósaknak bizonyulnak, melyek nem egykönnyen számolhatóak fel. Az első kutatási kérdés megválaszolása során empirikusan is sikerült alátámasztani azt, hogy az egyén offline tevékenységei, értékrendszere, fogyasztási jellegzetességei, a társadalmi-demográfiai tényezőktől függetlenül hatnak az internethasználatára.

A magyar szociológiában gazdag hagyománnyal rendelkező kulturális-interakciós rétegződésmélet feltevéseinek – hogy a tudati-kulturális jelenségeket és a gazdasági társadalmi helyzeteket meghatározó tényezők nem mindig esnek egybe – előtérbe helyezése érdemben járulhat hozzá az új technológiák eltérő használata során kialakuló egyenlőtlenségek magyarázatához. A tudástípusok társadalmon belüli eloszlásával kapcsolatos kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a történelmileg kialakult oktatási rendszerek determinálják a különböző tudások társadalmi relevanciáját.

A tudástípusok és az internethasználat módozatai közötti összefüggésekre fókuszáló elemzés során kísérletet teszek a fiatal internethasználók által relevánsnak tartott tudások rendszerezésére; a különböző társadalmi-demográfiai háttérrel rendelkezők körében a releváns tudások eltéréseinek feltérképezésére, valamint választ adok arra a kérdésre is, hogy az internethasználat válfajait meghatározzák-e vagy sem az eltérő relevanciájú tudástípusok.

A kulturális-interakciós rétegződésmodell által definiált tudásstílusokat ebben a kutatásban nem tudom reprodukálni, a rendelkezésre álló adatbázisok ezt nem teszik lehetővé. A komplex, több mint 100 változót alkalmazó kulturális-interakciós rétegződésmodell tudásstílusai helyett a 19–29 éves internetezők által relevánsnak tartott

tudástípusokat/készségeket, illetve a közéleti hírek fogyasztását strukturálva próbálom megragadni az eltérő tudástípusokat/irányultságokat. Ez a fajta rendszerezés közelebb áll a Ferge Zsuzsa vagy Fritz Machlup által kialakított, egyszerűbb tipológiához. A tudás meghatározásában Machlup iránymutatásait követtem, a tudás szubjektív értelmezéséből indultam ki, abból hogy a „tudó” számára mi definiálódik tudásnak.

Az egyszerűbb tipológia kialakításához 10, a fiatalok életében fontos tudás/készség/adottság értékelését használtam fel. A vizsgált tudások/készségek fontosságának megítélésében lényeges eltérések figyelhetők meg a 19–29 éves fiatalok iskolai szintjét tekintve. Két kivételtől eltekintve az összes tesztelt tudásfajtát statisztikailag szignifikánsan fontosabbnak gondolták a felsőfokú végzettséggel rendelkező vagy felsőfokú tanulmányaikat folytató fiatal internetezők, mint a szakvégzettséggel rendelkezők vagy szakmunkásképzőbe járók. Az egyszerű megoszlások tehát visszaigazolják az oktatási intézmények tudásújratermelő szerepét, a kettős jellegű (felülről építkező elit iskolák és alulról építkező népiskolák hagyományait folytató) magyar iskolarendszer hatását. A középiskolai szinten élesen elváló kettős jelleget az adatok is alátámasztják: míg a szakvégzettséggel rendelkező vagy szakmunkásképzőbe járó fiatalok 8 tudásfajta fontosságának megítélésben alulreprezentáltak, addig ez a középiskolai végzettséggel rendelkezők vagy középiskolai tanulmányaikat folytatók körében egy esetben mondható csak el (22. táblázat).

Ferge és Machlup tipológiáit tartva szem előtt, a 19–29 éves, internetet használó fiatalok által relevánsak gondolt tudásfajták rendszerezésére főkomponens-elemzést használtam. Ennek során három tudástípust sikerült többé-kevésbé egyértelmű módon elkülöníteni. Mivel egy speciális réteg körében zajlott a vizsgálat, a kiindulópontnak tartott tipológiák érvényessége csak korlátozott mértékben teljesült.

1. Az „*intellektuális, szimbolikus*” tudástípusnak elnevezett első főkomponens a Ferge-féle „ünnepnap” tudástípushoz, illetve a Machlup-féle intellektuális tudástípushoz köthető. Kialakulásában jelentős szerepet játszik a tudás szimbolikus reprezentálását jelző diploma, az állandó tanulás-önképzés, a világnyelvek ismerete és az általános műveltség. Az állandó tanulás, önképzés lényeges elem: a tudástársadalom elméleteiben nagy hangsúly helyeződik az



élethosszig tartó tanulásra (*life-long learning*), amely egy újfajta munkaerő-piaci követelménnyel, a rugalmassággal is kapcsolatos. Ilyen irányú elemzések a munkaerő-piaci rugalmatlanságok kiküszöbölésében nagy jelentőséget adnak nemcsak az állandó tanulásnak-önképzésnek, hanem az atipikus foglalkoztatási formáknak, amelyek az új kommunikációs technológiák intenzív közvetítésével zajlanak. Így amennyiben sikerül kimutatni, hogy az „intellektuális, szimbolikus” tudástípus hatással van az internethasználat jellegére, úgy közvetett következtetések fogalmazhatóak meg a munkaerő-piaci esélyekkel kapcsolatban is.

2. A második főkomponens lényegében a Ferge Zsuzsa tipológiájában „*magas szintű szaktudásként*” jelölt tudásszettet fedí le, és nagymértékben rokonítható a Machulp-féle praktikus tudással, azzal a megszorítással, hogy speciális praktikus tudásokat, szaktudásokat ölel fel. A második főkomponens kialakulásában a politikai kapcsolatok, a pénzügyi ismeretek és a magas szintű számítógépes, informatikai ismeretek játszottak szerepet.
3. A harmadik főkomponens kialakulásához ugyancsak praktikus tudások, szaktudások járultak hozzá, azonban ezek vagy általános szakmai ismeretek voltak, vagy a nagyon elterjedt autóvezetői ismeret. Ennek következtében a harmadik, tudásfajtákat rendszerező főkomponenst „*alacsonyabb szintű szaktudás*”-nak neveztem el (23. táblázat).

Egy változó, a szakmai-üzleti kapcsolatok fontosságának megítélése két főkomponens kialakulásában is szerepet játszott. Mivel úgy véltem, hogy a fiatalok körében kiemelt jelentősége van a megfelelő szakmai-üzleti kapcsolatoknak, e változót „hídnak” tekintettem, amely a két különböző szintű szaktudást köti össze.

A kulturális-interakciós rétegződéselmélet feltételezése szerint az eltérő tudásstílusok részben a hasonló érdeklődés, időtöltés, nézetek alapján is megragadhatóak. Éppen ezért a relevánsnak ítélt tudásfajták mellett a közéleti érdeklődés típusait, a közéleti hírek fogyasztását rendszerezve (is) próbálom megragadni az eltérő tudástípusokat/irányultságokat.

A relevánsnak tartott tudásokat/készségeket többfajta közéleti hírtípus fogyasztásával egészítettem ki. Négy hír (belpolitikai, külpolitikai, EU-val kapcsolatos, gazdasági hírek) iránti érdeklődés alapján a személyek jellemzésére egy közéleti hírek fogyasztását mérő indexet alakítottam ki főkomponens-elemzéssel. Az első és egyetlen rotálatlan főkomponens sajátértéke 2,58. Kialakulásában a legnagyobb szerep a belpolitikai és külpolitikai híreknek jutott (24. táblázat).

**22. táblázat: Tudások, készségek fontossága, átlagértékek négyfokú skálán az internetet használók körében, iskolai szintek szerint**

	19–29 éves internetező fiatalok	Legfeljebb szakvégzettség vagy szakmunkásképző	Középiskola vagy középiskolai tanuló	Felsőfokú végzettségű, vagy felsőfokú/poszt- graduális képzésben részt vevő
	N = 959	N = 224	N = 366	N = 360
Diploma**	2,8	1,8	2,7	3,5
Állandó tanulás- önképzés**	3,2	2,8	3,1	3,5
Világnyelvek ismerete**	3,2	2,7	3,1	3,5
Általános műveltség**	3,4	3,2	3,4	3,6
Politikai kapcsolatok***	2,1	1,9	2,1	2,2
Pénzügyi ismeretek**	2,9	2,6	2,9	2,9
Számítógépes, informatikai ismeretek**	3,0	2,7	3,0	3,1
Szakmai ismeretek***	3,5	3,5	3,4	3,6
Autóvezetői jogosítvány	3,3	3,4	3,3	3,3
Szakmai/üzleti kapcsolatok	3,1	3,0	3,1	3,1

Megjegyzések:

\* Az iskolai szint esetében 9 hiányzó érték van, N=950

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

\*\*\* 0,050 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**23. táblázat: Releváns tudástípusok az internetet használó fiatalok körében, a főkomponens-elemzés eredménye**

	<b>Főkomponensek</b>		
	Intellektuális, szimbolikus tudás	Magas szintű szaktudás	Alacsonyabb szintű szaktudás
	25,6%	20,0%	16,1%
Diploma	<b>0,813</b>	0,245	-0,105
Állandó tanulás-önképzés	<b>0,802</b>	0,153	0,168
Világnyelvek ismerete	<b>0,750</b>	0,233	0,124
Általános műveltség	<b>0,726</b>	-0,023	0,357
Politikai kapcsolatok	0,094	<b>0,776</b>	0,014
Pénzügyi ismeretek	0,155	<b>0,757</b>	0,259
Számítógépes ismeretek	0,300	<b>0,640</b>	0,204
Szakmai ismeretek	0,185	0,023	<b>0,835</b>
Autóvezetői jogosítvány	0,054	0,223	<b>0,570</b>
Szakmai/üzleti kapcsolatok	0,114	<b>0,484</b>	<b>0,548</b>
Sajátérték	2,58	2,00	1,61

*Megjegyzések:*

*N = 959*

*Összes magyarázott hányad: 62%*

**24. táblázat: Közéleti hírek iránti érdeklődés indexe az internetet használó fiatalok körében, a főkomponens-elemzés eredménye**

	<b>Rotálatlan főkomponens</b>
	Közéleti hírek iránti érdeklődés
	74,8%
Belpolitikai hírek	0,901
Külpolitikai hírek	0,896
EU-val kapcsolatos hírek	0,834
Gazdasági hírek	0,826
Sajátérték	2,58

*Megjegyzések:*

*N = 959*

### ***Tudástípusok és az internethasználat különbségei***

A korábbiakhoz hasonlóan a tudástípusok és az internethasználat különbségeinek magyarázatában logisztikus regressziós modelleket használtam. Az életstílussal kiegészített modellektől eltérően ez esetben a tudástípusokat szintetizáló főkomponenseket korrelálatlan indexeknek tekintettem, és így építettem be őket az elemzésbe. A közéleti hírtípusok iránti érdeklődést összesítő rotálatlan főkomponens esetében ugyanezt az eljárást követtem. A modellekbe magyarázó változókként a korábbi modellekben alkalmazott változókat építettem be, ezáltal kontroll alatt tartva a tudástípusokat jelző indexeket.

A tudástípusok egyike tartalmazza magát a számítógépes tudást is, ezáltal pedig a magyarázómodellel kapcsolatban felmerülhet egy fontos kérdés: hogyan magyarázható egy jelenség olyan tényezőkkel, amelyek tartalmazzák magának a jelenségnek az egyik meghatározó elemét? Ezt a látszólagos ellentmondást az oldja fel, hogy a magyarázandó változók a használaton belüli eltérések, és nem a hozzáférés vagy a digitális írástudás indikátorai.

A tudástípusokat, illetve a közéleti hírek fogyasztását szintetizáló indexeknek a rekreációs felhasználói motívum magyarázómodelljébe való beépítése során a kibocsátó család szubjektív gazdasági státusát jelző változó elveszítette magyarázóerejét. Mivel a háztartás IKT-indexe még mindig meghatározza azt, hogy a kérdezett tölt-e le zeneszámokat az internetről vagy sem, mégsem vethető el azt a korábban bizonyított eredmény, hogy a rekreációs motívum kedvezőbb anyagi helyzethez kötődik. Ahogyan az életstílust beépítő magyarázómodellek esetében, a kevésbé értékesnek nevezett rekreációs felhasználói motívumot szignifikánsan befolyásolja a kérdezett neme, kora, a település típusa. A regressziós elemzés során bizonyítást nyert az a feltételezés, mely szerint az internet használatában megfigyelhető különbségek eltérő tudástípusokhoz köthetők: az intellektuális, szimbolikus tudást relevánsnak gondoló fiatalok – függetlenül attól, hogy milyen korosztályhoz tartoznak, milyen iskolai végzettséggel vagy milyen családi háttérrel rendelkeznek – kevésbé valószínű, hogy rekreációs célokra használják az internetet (25. táblázat).

Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívum regressziós modellje is alátámasztja a tudástípusok hatásával kapcsolatban megfogalmazott feltételezéseket. A tudástípusokat, illetve a közéleti hírek fogyasztását szintetizáló indexeket beépítve az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívum elemzésébe azt találtam, hogy minél inkább releváns az intellektuális-szimbolikus tudás a kérdezettek körében, annál valószínűbb, hogy erőforrásaik bővítésére használják a világhálót. Ugyanez mondható el a közéleti információk iránti érdeklődésről. Ez utóbbi is, más társadalmi-demográfiai változóktól függetlenül, szignifikáns hatással van az információszerző-erőforrásbővítő felhasználásra: minél magasabb a 19–29 éves fiatalok körében a közéleti hírek iránti érdeklődés, annál valószínűbb, hogy munkájukhoz, tanulmányaikhoz keresnek információkat a világhálón.

Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívum erős kulturális meghatározottsága továbbra is fennmaradt: a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatal internetezők három és félszer nagyobb eséllyel használják információkeresési célra az internetet, mint a legalacsonyabb iskolai végzettségűek; illetve a család iskolázottsága is meghatározó: a felsőfokú végzettséggel rendelkező anyák gyerekei 1,7-szer nagyobb eséllyel találhatók meg az erőforrás-bővítő felhasználók között, mint az alacsonyabb iskolázottságú családokból származók. A tudástípusokat figyelembe vevő modellben már nem találtam szignifikáns hatást a kérdezettek gazdasági aktivitását tekintve, azaz a hasonló tudásstílussal rendelkező tanulók és inaktív fiatalok között nincs lényeges eltérés az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot tekintve (26. táblázat).

Az instrumentális felhasználói motívum képviselőitében vizsgált banki, hivatalos ügyek online intézésére felírt regressziós modell lényegében nem változott: egyértelműen magasabb kulturális erőforrásokhoz köthető, a felsőfokú végzettségűek ötször nagyobb, az érettségizettek háromszor nagyobb eséllyel intézik banki, hivatalos ügyeiket a neten keresztül, mint a legfeljebb szakképzéssel rendelkező fiatalok. A kereső tevékenységet folytatók, valószínűsíthetően a hozzáférés helyéből fakadóan is, három és félszer nagyobb eséllyel tartoznak a harmadik felhasználói csoportba, mint az inaktív 19–29 éves fiatal netezők. A kulturális erőforrások meghatározó voltát erősíti az az

eredmény, mely szerint a közéleti érdeklődés pozitív hatással van az instrumentális felhasználói motívumra (27. táblázat).

#### **VII.1.6. Következtetések a második kutatási kérdéshez kapcsolódó hipotéziseket illetően**

A második kutatási kérdéssel kapcsolatban egy általános és három specifikus hipotézist fogalmaztam meg.

*A releváns tudástípusok megítélése a 19–29 éves internetezők körében a feltételezett módon alakult (II. hipotézis).* Bár nem sikerült teljes mértékben reprodukálni sem a Ferge Zsuzsa, sem a Machlup által kialakított tudástipológiát, az internetezők körében három markáns, relevánsnak tartott tudástípust sikerült elkülöníteni, melyek részben átfedik a két hivatkozott szerző osztályozását.

*Az „ünnepnapi” vagy intellektuális tudással kapcsolatos specifikus hipotézist (II. 1.) megerősítették az adatok.* Az intellektuális, szimbolikus tudás, függetlenül attól, hogy a kérdezett milyen korcsoportba tartozik, milyen kulturális-anyagi erőforrásokkal rendelkezik, nagyobb valószínűséggel köthető az információszerző-erőforrásbővítő motívumhoz, mint más tudástípusok. Az adatok egy további jellegzetességet is feltártak, amelyet a hipotézisek szintjén nem fogalmaztam meg: az intellektuális-szimbolikus tudás meglete negatívan befolyásolja a rekreációs felhasználást.

*Az eredmények a II. 2. specifikus hipotézist, mely szerint a praktikus tudás, szaktudás és az új technológia használata között összefüggések mutathatóak ki, megcáfolták.* Sem a rekreációs, sem az információszerző-erőforrásbővítő és az instrumentális felhasználói motívumot sem határozzák meg szignifikáns módon a praktikus tudástípusok.

*A II. 3. specifikus hipotézist az adatok alátámasztják:* a közéleti érdeklődés érdemben befolyásolja az információszerző-erőforrásbővítő motívumot, és az instrumentális felhasználást is meghatározza.

**25. táblázat: A rekreációs felhasználói motívumot magyarázó, tudásstílusokkal kiegészített modell – a logisztikus regressziós elemzések eredménye**

	Zeneszámok letöltése (a „rekreációs” főkomponens képviselőjében)		
	B	Szignifikancia- szint	Esélyhányados
Intellektuális, szimbolikus tudás	-0,297	<b>0,004</b>	0,743
Magas szintű szaktudás	0,029	0,753	1,029
Alacsonyabb szintű szaktudás	-0,029	0,737	0,971
Közéleti hírek iránti érdeklődés indexe	-0,001	0,989	0,999
Kor	-0,136	<b>0,000</b>	0,872
Nem	-0,869	<b>0,000</b>	0,419
Szakképzettség	0,702	0,088	2,018
Középiskola	0,416	0,299	1,515
Felsőfokú végzettség	0,378	0,430	1,459
Tanul	0,304	0,353	1,355
Kereső tevékenységet folytat	-0,083	0,787	0,920
Budapest	-0,573	<b>0,009</b>	0,564
Anya – érettségi	0,210	0,309	1,234
Anya – felsőfokú végzettség	0,213	0,399	1,238
A család vagyoni helyzete	-0,069	0,146	0,934
A rendelkezésre álló felhasználható pénz	0,000	0,221	1,000
A család anyagi státuszának szubjektív megítélése			0,087
Rendszeresen vannak anyagi gondjaik	-0,744	0,097	0,475
Éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből	-0,617	0,057	0,540
Beosztással kijönnek a jövedelmeikből	-0,167	0,545	0,846
IKT-index	0,013	<b>0,004</b>	1,013
Konstans	2,542	0,010	12,699
Cox&Snell R <sup>2</sup>	0,120		
Nagelkerke R <sup>2</sup>	0,173		

Megjegyzések:

N = 899

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb 8 osztály, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az anya iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakképzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti, a család anyagi helyzetének megítélésében a „gondok nélkül élnek” kategóriák voltak. A család vagyoni helyzete, az egyéni szintű felhasználható jövedelmek, az IKT-index magas mérési szintű változók. A tudástípusokat szintetizáló főkomponenseket indexként, folytonos változóként kezelve építettem be a modellbe.

**26. táblázat: Az információszerző-erőforrásbővítő felhasználói motívumot magyarázó, tudásstílusokkal kiegészített modell – a logisztikus regressziós elemzések eredménye**

	Tanulással, munkával kapcsolatos információszerzés (az „információszerző-erőforrásbővítő” főkomponens képviselésében)		
	B	Szignifikancia- szint	Esélyhányados
Intellektuális, szimbolikus tudás	0,463	<b>0,000</b>	1,589
Magas szintű szaktudás	0,045	0,620	1,046
Alacsonyabb szintű szaktudás	0,062	0,479	1,064
Közéleti hírek iránti érdeklődés indexe	0,204	<b>0,036</b>	1,226
Kor	-0,026	0,436	0,974
Nem	0,272	0,141	1,312
Szakképzettség	0,085	0,823	1,089
Középiskola	0,676	0,068	1,966
Felsőfokú végzettség	1,267	<b>0,005</b>	3,550
Tanul	0,544	0,094	1,723
Kereső tevékenységet folytat	0,024	0,932	1,024
Budapest	-0,002	0,992	0,998
Anya – érettségi	-0,232	0,235	0,793
Anya – felsőfokú végzettség	0,566	<b>0,045</b>	1,762
A család vagyoni helyzete	0,048	0,319	1,050
A rendelkezésre álló felhasználható pénz	0,000	0,402	1,000
A család anyagi státuszának szubjektív megítélése		0,482	
Rendszeresen vannak anyagi gondjaik	-0,392	0,362	0,676
Éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből	-0,180	0,609	0,835
Beosztással kijönnek a jövedelmeikből	0,043	0,893	1,044
IKT-index	0,005	0,303	1,005
Konstans	0,166	0,862	1,181
Cox&Snell R2	0,183		
Nagelkerke R2	0,257		

Megjegyzések:

N = 899

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb 8 osztály, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az anya iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakképzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti, a család anyagi helyzetének megítélésében a „gondok nélkül élnek” kategóriák voltak. A család vagyoni helyzete, az egyéni szintű felhasználható jövedelmek, az IKT-index magas mérési szintű változók. A tudástípusokat szintetizáló főkomponenseket indexként, folytonos változóként kezelve építettem be a modellbe.



**27. táblázat: Az instrumentális felhasználói motívumot magyarázó, tudásstílusokkal kiegészített modell – a logisztikus regressziós elemzések eredménye**

	<b>Banki, hivatalos ügyek online intézése (az „instrumentális” főkomponens képviselésében)</b>		
	<b>B</b>	<b>Szignifikancia- szint</b>	<b>Esélyhányados</b>
Intellektuális, szimbolikus tudás	-0,043	0,764	0,958
Magas szintű szaktudás	0,085	0,498	1,088
Alacsonyabb szintű szaktudás	-0,011	0,928	0,989
Közéleti hírek iránti érdeklődés indexe	0,294	<b>0,040</b>	1,342
Kor	0,059	0,229	1,060
Nem	0,141	0,568	1,151
Középiskola	1,124	<b>0,010</b>	3,077
Felsőfokú végzettség	1,697	<b>0,000</b>	5,457
Tanul	0,834	0,168	2,302
Kereső tevékenységet folytat	1,247	<b>0,024</b>	3,480
Budapest	-0,096	0,714	0,908
Anya – érettségi	0,147	0,602	1,158
Anya – felsőfokú végzettség	0,286	0,391	1,330
A család vagyoni helyzete	-0,053	0,399	0,949
A rendelkezésre álló felhasználható pénz	0,000	0,610	1,000
A család anyagi státusa (szubjektív jólét)		0,393	
Rendszeresen vannak anyagi gondjaik	-0,273	0,648	0,761
Éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből	-0,658	0,153	0,518
Beosztással kijönnek jövedelmeikből	-0,094	0,792	0,911
IKT-index	0,006	0,331	1,006
Konstans	-6,013	0,000	0,002
Cox&Snell R2	0,090		
Nagelkerke R2	0,172		

*Megjegyzések:*

*N = 899*

*A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb 8 osztály, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az anya iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti, a család anyagi helyzetének megítélésében a „gondok nélkül élnek” kategóriák voltak. A család vagyoni helyzete, az egyéni szintű felhasználható jövedelmek, az IKT-index magas mérési szintű változók. A tudástípusokat szintetizáló főkomponenseket indexként, folytonos változóként kezelve építettem be a modellbe.*

## **VII.2. DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK – AZ INTERNET-FELHASZNÁLÓI TUDÁST TEKINTVE**

A DiMaggio és szerzőtársai által javasolt digitális egyenlőtlenség fogalom lényeges eleme a használathoz nélkülözhetetlen tudás. A következő kutatási kérdésben az internet-felhasználói tudás társadalmi-demográfiai meghatározottságait vizsgálom.

A SIBIS útmutatásai alapján a digitális írástudást legalább négy területhez köthető képességek magabiztosságán keresztül lehet operacionalizálni. A négy terület a következő: a kommunikációs képességek magabiztossága, a szoftverek keresésének és installálásának képessége, az információkeresési és használati képesség és a digitális szolgáltatások használatának képessége. Ez utóbbi magába foglalja az interneten fellelhető információk megtalálásának magabiztosságát és az online információk szavahihetőségének meghatározását is.

Mivel a rendelkezésre álló adatbázis nem teszi lehetővé a digitális írástudás árnyaltabb megragadását, ezért az elkövetkezőkben az internetes felhasználói tudás szubjektív megítéléséből indulok ki. A kutatási kérdés megválaszolására a WIP 2003 eredményeit használtam. Az internetes tudás meghatározottságainak vizsgálatába 371 19–29 éves, internetet használó fiatalot vontam be. A kérdezettek egy négyfokú skálán határozták meg internet-felhasználói tudásukat.

Az internet-felhasználói tudásban lényeges eltérések vannak a különböző iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok között: a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők felülreprezentáltak azon válaszadók között, akik felhasználói tudásukat gyengének minősítik. Értelemszerűen a már felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok szignifikánsan nagyobb arányban válaszolták azt, hogy internet-felhasználói tudásuk kiváló (28. táblázat).

Annak vizsgálatára, hogy a digitális írástudásban megfigyelhető eltérések szisztematikusak-e, rendszerré állnak-e össze, a korábbi kutatási kérdések megválaszolása során is alkalmazott logisztikus regressziós elemzést használtam. A logisztikus regressziós elemzésbe független változóként az internetes tudást mérő

dichotóm változót vontam be, különbséget téve azok között, akik saját internetes tudásukat kiválónak vagy jónak ítélték meg, illetve azok között, akik úgy gondolták, hogy internetes tudásuk nem rossz vagy kifejezetten gyenge.

*A többváltozós elemzés megerősítette azt a feltételezést, hogy az internet-felhasználói tudásban tetten érhetők a digitális egyenlőtlenségek.*

A logisztikus regressziós elemzés eredményei azt mutatják, hogy az internetes tudást a kérdezett kora, iskolai végzettsége, a település típusa, a kibocsátó család anyagi helyzete, új technológiákkal való ellátottsága egyaránt meghatározza. Meglepő módon az eredmények azt jelzik, hogy még egy ilyen fiatal célcsoportban is az idősebb internetezők kevésbé magabiztosak az internet használatában: minél idősebb a kérdezett, annál kevésbé valószínű, hogy internetes tudását jónak vagy kiválónak ítéli meg.

A jó vagy kiváló internet-felhasználói tudás a jobban szituált, kedvezőbb anyagi helyzettel rendelkező fiatalokra lényegesen jellemzőbb: minél magasabb a kibocsátó család új technológiákkal való ellátottságát mérő index, annál jellemzőbb, hogy digitális tudásuk magabiztosabb. A településtípus hatása is szignifikáns, azaz a budapesti fiatalok a nem budapesti fiatalokhoz viszonyítva kétszer nagyobb eséllyel találhatók meg a jó vagy kiváló internet-felhasználói tudással rendelkezők körében.

Az előzetes várakozásoknak megfelelően az internetes tudás magas kulturális erőforrásokhoz köthető: a már felsőfokú végzettséggel rendelkezők között négyszer nagyobb eséllyel, a középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok között kétszer nagyobb eséllyel találunk olyan internetezőket, akik saját internet-felhasználói tudásukat jónak vagy kiválónak értékelték (29. táblázat).

Az internet-felhasználói tudás anyagi-kulturális és területi meghatározottsága a fiatalok körében újra megerősíti azt a feltételezést, mely szerint az új technológiákkal kapcsolatos egyenlőtlenségek egy magasabb elterjedtségi szinten sem tűnnek el, a használat céljaiban, hatékonyságában továbbra is tetten érthetők.

**28. táblázat: Internetes tudás – átlagértékek négyfokú skálán az internetet használók körében, iskolai szintek szerint**

**	19–29 éves internetező fiatalok	Legfeljebb szakvégzettség	Középiskola	Felsőfokú végzettség
	N = 371	N = 78	N = 221	N = 73
Gyenge	10	<b>34</b>	4	3
Nem rossz	30	24	<b>34</b>	22
Jó	44	28	48	47
Kiváló	16	14	13	<b>29</b>
Jó + kiváló tudás	61	43	62	<b>76</b>

Megjegyzések:

\* az iskolai szint esetében 7 hiányzó érték van, N=364

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**29. táblázat: Az internet-felhasználói tudást magyarázó modell – a logisztikus regressziós elemzés eredménye**

	Internetes tudás (kiváló vagy jó)		
	B	Szignifikancia- szint	Esélyhányados
A kérdezett neme	0,430	0,130	1,537
A kérdezett kora	-0,139	<b>0,013</b>	0,871
Középiskola	0,844	<b>0,023</b>	2,325
Felsőfokú végzettség	1,539	<b>0,001</b>	4,658
Tanuló	0,708	0,168	2,030
Kereső tevékenységet folytat	0,477	0,331	1,612
Egy főre jutó háztartási jövedelem	0,025	0,816	1,026
Budapest	0,781	<b>0,019</b>	2,183
IKT hozzáférési index	0,020	<b>0,008</b>	1,021
Apa – érettségizett	-0,023	0,946	0,977
Apa – felsőfokú végzettségű	0,164	0,681	1,178
Konstans	0,261	0,848	1,299
Cox&Snell R2	0,170		
Nagelkerke R2	0,229		

Megjegyzések:

N = 279

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb szakvégzettség, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az apa iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti. Az egy főre jutó háztartási jövedelem, az IKT hozzáférési index magas mérési szintű változók. A magyarázott változó dichotóm: 1 – jó vagy kiváló; 0 – nem rossz vagy gyenge a kérdezett internetes tudása.

### **VII.3. AZ INFORMÁCIÓSZERZÉS ELTÉRŐ SZERKEZETÉBEN TETTEN ÉRHTŐ DIGITÁLIS EGYENLTENSÉGEK**

Az információs technológiák és a társadalom közötti viszony DiMaggio és szerzőtársai által javasolt újraértelmezéséből kiindulva, az empirikus elemzés utolsó részében a felhasználás minőségét jelző változók vizsgálatát egészítem ki.

Az új technológiák és a társadalom közötti együttfejlődési (*co-evolutionary*) modell megfogalmazása során DiMaggio és szerzőtársai azt javasolják, hogy a kutatási napirendet érdemes kiegészíteni nemcsak a digitális egyenlőtlenségek szélesebb körű értelmezésével, hanem annak vizsgálatával is, hogy az új technológiák használatában fellelhető egyenlőtlenségek hogyan viszonyulnak más médiumok hasonló céllal történő használatában fellelhető egyenlőtlenségekhez. A digitális egyenlőtlenségek kibővített modellje előtérbe helyezi a technológiahasználat egyéni szintű kimeneteleinek regisztrálását, és az egyes társadalmi csoportok esetében a megtérülési arányok felmérését is. A speciális ifjúsági célcsoport és az új technológiák elterjedtségének viszonylag alacsony volta miatt jelen értekezésben nem vállalkozhatok az egyéni szintű kimenetek, pozitív vagy negatív hatások regisztrálására. E kérdésre érdemes a technológiai diffúzió egy későbbi fázisában visszatérni.

Az új információs technológiákkal és más médiumokkal kapcsolatos egyenlőtlenségek összehasonlítására a WIP 2003 adatai egy speciális vizsgálatot tettek lehetővé. A WIP 2003 kutatásban részt vevők ötfokú skálán ítélték meg, hogy mennyire fontosak számukra az internet, a könyvek, a televízió, a rádió, a napilapok, a folyóiratok, a magazinok, a helyi klubok, társadalmi szervezetek, illetve a barátok, családtagok mint információforrások. Jelen értekezésben három információforrás, az internet, a televízió, valamint a folyóiratok, magazinok megítélésében fellelhető különbségeket hasonlítom össze. A különböző médiumok mint információforrások eltérő szerepet játszanak a 19–29 éves fiatalok tájékozódásában. Ezt támasztja alá az az eredmény, mely szerint az információforrások fontosságának megítélésében lényeges különbségek figyelhetők meg a fiatalok között iskolai szint szerint. Míg a televízió információszerzésben betöltött szerepében nem találtam lényeges eltérést, addig az internet és a folyóiratok más-más

jelentőséggel bírnak a különböző iskolai szinttel rendelkező fiatalok körében. A felsőfokú végzettséggel már rendelkező fiatalok az internetet lényegesen fontosabbnak ítélték meg, mint a legfeljebb szakvégzettséggel vagy középiskolai végzettséggel rendelkezők. A felsőfokú végzettséggel rendelkező 19–29 éves internetezők a folyóiratoknak is nagyobb fontosságot tulajdonítottak, igaz e tekintetben csupán a középiskolai végzettségűektől különböznek. A szakvégzettséggel rendelkezők számára lényegében ugyanolyan fontos információforrást jelentenek a folyóiratok és magazinok, mint a felsőfokú végzettségűek számára. Ennek oka minden valószínűséggel az, hogy az adatfelvétel során nem tettek különbséget az eltérő profilú lapok között. Feltehetően más jellegű folyóiratokat, magazinokat lapoznak a szakvégzettségűek és a magasabb iskolai szinttel rendelkező kérdezettek (30. táblázat).

A fontos információforrások megítélésének összehasonlítására logisztikus regressziós modelleket alkalmaztam. A függő változó minden esetben a nagyon fontosnak, illetve fontosnak ítélt médium volt. Magyarázó változóként a 19–29 évesek társadalmi-demográfiai meghatározottságait, illetve a kibocsátó családra vonatkozó háttérváltozókat használtam.

A többváltozós elemzések a különböző információforrások értékelésében jelentős anyagi-kulturális eltéréseket jeleztek.

Míg a televízió vagy a folyóiratok, magazinok információszerzésben betöltött szerepét kevésbé markánsan határozzák meg a vizsgálatba bevont társadalmi-demográfiai változók, addig az internet ilyen szerepének megítélésében lényeges, szisztematikus, rendszerre összeálló eltérések figyelhetők meg.

Akárcsak az információszerző-erőforrásbővítő használatot vagy a felhasználói tudást, az internet információszerzésben betöltött szerepének megítélését is szignifikáns módon meghatározzák az anyagi-kulturális erőforrások, mégpedig a korábban már jelzett módon. Minél magasabb anyagi-kulturális státussal rendelkezik a kérdezett, annál valószínűbb, hogy nagyon fontosnak vagy fontosnak ítéli meg az internet információszerzésben betöltött szerepét. A felsőfokú végzettséggel már rendelkező 19–29 éves felhasználók négyszer nagyobb eséllyel tartoznak az internet fontosságát

hangsúlyozó csoportba, mint a szakvégzettséggel rendelkezők. A tanulmányaikat jelenleg is folytatókat négyszer nagyobb eséllyel találjuk meg itt, mint az inaktív felhasználókat. Az internet mint fontos információforrás megítélését meghatározza a kibocsátó család iskolai végzettsége is: a felsőfokú végzettséggel rendelkező apák gyerekei háromszor, a középfokú végzettséggel rendelkező apák gyerekei két és félszer nagyobb eséllyel tartoznak az új technológiát fontos információforrásnak tekintők közé, mint a szakvégzettségű apák utódai.

Az internet információszerzésben betöltött szerepének megítélését az anyagi helyzet is meghatározza: minél magasabb a kérdezett háztartásának IKT hozzáférési indexe, minél magasabb az egy főre jutó háztartási jövedelem, annál valószínűbb, hogy fontos információforrásnak ítéli meg az internetet (31. táblázat).

A televíziót leginkább a nők, e korosztályon belül is az idősebbek, a szakvégzettséggel rendelkezők, a budapestiek, illetve a kisebb anyagi erőforrásokkal rendelkezők gondolták fontos információforrásnak. Az IKT hozzáférési index hatása pozitív, azaz minél inkább rendelkezik a kérdezett új technológiákkal, annál valószínűbb, hogy fontos információforrásnak ítéli meg a televíziót. E látszólagos ellentmondás azzal magyarázható, hogy az IKT hozzáférési index a digitális- és kábeltelevíziózáshoz szükséges technológiákat is magába foglalja (32. táblázat).

A folyóiratokat, magazinokat a magasabb iskolai végzettséggel, a kevesebb anyagi erőforrással rendelkezők, valamint a vidéki fiatalok tekintették fontosabb információforrásnak (33. táblázat).

A vizsgált három információforrás társadalmi meghatározottságaiban megfigyelhető lényeges eltérések a digitális egyenlőtlenség jelenségét bizonyítják.

### **VII.3.1. Következtetések a harmadik és negyedik kutatási kérdés hipotéziseivel kapcsolatban**

A harmadik és negyedik kutatási kérdés tekintetében két-két specifikus hipotézist fogalmaztam meg.

*A III. 1. és III. 2. specifikus hipotéziseket bizonyítottnak tekinthetjük*, hiszen az internet-felhasználói tudást a kérdezett kulturális erőforrásai, a háztartásának az IKT-ellátottságot mérő indexe, illetve a település jellege is szignifikánsan meghatározza.

A kutatási kérdések, hipotézisek megfogalmazása során nem éltem feltételezésekkel az internetes tudás és az életkor közötti összefüggésekkel kapcsolatban. A kutatás eredményei azt támasztják alá, hogy még egy ilyen viszonylag szűk korosztályon belül is az idősebb felhasználók hátrányban vannak, internet-felhasználói tudásuk kevésbé magabiztos.

*Bizonyítást nyert az az elképzelés is (IV. 1. és IV. 2.),* mely szerint érdemes a digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos kutatásokat kiegészíteni a különböző médiumok hasonló célú felhasználásában megfigyelhető eltérések összehasonlításával. Az online, elektronikus és hagyományos médiumok mint információszerzési források eltérő szereppel bírnak a különböző felhasználók körében. A több kulturális-anyagi erőforrással rendelkező fiatalok nagyobb valószínűséggel szerzik információikat a világhálóról; az alacsonyabb iskolai végzettségű, hátrányosabb helyzetű fiatalok nagyobb valószínűséggel ítélik meg fontos információforrásnak az elektronikus médiumokat. Mindez alól részben kivételt képez az írott sajtó.



**30. táblázat: Internet, televízió és folyóiratok, magazinok mint információforrások fontossága, átlagértékek ötfokú skálán és százalékos megoszlások az internetet használók körében iskolai szintek szerint**

	Fontos vagy nagyon fontos (%)	19–29 éves internetező fiatalok	Legfeljebb szakvégzettség	Középiskola	Felsőfokú végzettségű
	N = 371	N = 371	N = 78	N = 221	N = 73
Internet	63	3,8	3,4	3,9	<b>4,2</b>
Televízió	71	3,9	4,0	3,9	3,8
Folyóiratok	33	3,0	3,2	2,9	<b>3,3</b>

Megjegyzések:

\* Az iskolai szint esetében 7 hiányzó érték van, N = 364

\*\* 0,001 szinten szignifikáns (alulreprezentált = kurzív, felülreprezentált = félkövér)

**31. táblázat: Az internet mint fontos információforrás – a logisztikus regressziós elemzés eredménye**

	Az internet mint fontos információforrás		
	B	Szignifikancia- szint	Esélyhányados
A kérdezett neme	0,399	0,190	1,490
A kérdezett kora	0,072	0,220	1,075
Középiskola	0,669	0,079	1,952
Felsőfokú végzettség	1,300	<b>0,009</b>	3,670
Tanuló	1,418	<b>0,011</b>	4,127
Kereső tevékenységet folytat	0,226	0,665	1,253
Budapesti	-0,224	0,550	0,800
Egy főre jutó háztartásjövedelem	0,247	<b>0,039</b>	1,281
Apa – érettségizett	0,951	<b>0,009</b>	2,588
Apa – felsőfokú végzettségű	1,108	<b>0,012</b>	3,029
IKT hozzáférési index	0,026	<b>0,001</b>	1,026
Konstans	-5,734	0,000	0,003
Cox&Snell R2	0,267		
Nagelkerke R2	0,363		

Megjegyzések:

N = 279

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb szakvégzettség, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az apa iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti. Az egy főre jutó háztartási jövedelem, az IKT hozzáférési index magas mérési szintű vagy annak tekinthető változók. A magyarázott változó dichotóm: 1 – fontos vagy nagyon fontos, 0 – kevésbé fontos az adott információforrás.

**32. táblázat: A televízió mint fontos információforrás – a logisztikus regressziós elemzés eredménye**

	A televízió mint fontos információforrás		
	B	Szignifikancia-szint	Esélyhányados
A kérdezett neme	-0,775	<b>0,009</b>	0,461
A kérdezett kora	0,129	<b>0,037</b>	1,138
Középiskola	-0,389	0,327	0,677
Felsőfokú végzettség	-1,018	<b>0,040</b>	0,361
Tanuló	0,098	0,856	1,103
Kereső tevékenységet folytat	0,759	0,146	2,135
Budapesti	1,041	<b>0,006</b>	2,832
Egy főre jutó háztartásjövedelem	-0,390	<b>0,002</b>	0,677
Apa – érettségizett	-0,529	0,152	0,589
Apa – felsőfokú végzettségű	-0,407	0,311	0,666
IKT hozzáférési index	0,024	<b>0,004</b>	1,024
Konstans	-2,086	0,154	0,124
Cox&Snell R2	0,136		
Nagelkerke R2	0,196		

Megjegyzések:

N = 279

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb szakvégzettség, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az apa iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti. Az egy főre jutó háztartási jövedelem, az IKT hozzáférési index magas mérési szintű vagy annak tekinthető változók. A magyarázott változó dichotóm: 1 – fontos vagy nagyon fontos, 0 – kevésbé fontos az adott információforrás.

**33. táblázat: A folyóiratok, magazinok mint fontos információforrások – a logisztikus regressziós elemzés eredménye**

	A folyóiratok, magazinok mint fontos információforrások		
	B	Szignifikancia-szint	Esélyhányados
A kérdezett neme	0,178	0,525	1,195
A kérdezett kora	0,103	0,060	1,108
Középiskola	0,221	0,570	1,247
Felsőfokú végzettség	0,983	<b>0,037</b>	2,673
Tanuló	0,047	0,926	1,048
Kereső tevékenységet folytat	0,104	0,825	1,109
Budapesti	-0,912	<b>0,012</b>	0,402
Egy főre jutó háztartásjövedelem	-0,298	<b>0,010</b>	0,742
Apa – érettségizett	0,246	0,476	1,279
Apa – felsőfokú végzettségű	0,012	0,977	1,012
IKT hozzáférési index	0,002	0,775	1,002
Konstans	-2,808	0,039	0,060
Cox&Snell R2	0,094		
Nagelkerke R2	0,132		

Megjegyzések:

N = 279

A logisztikus regresszióban használt viszonyítási kategóriák: az iskolai végzettség esetében a legfeljebb szakvégzettség, a gazdasági aktivitás esetében az inaktív, az apa iskolai végzettsége esetében a legfeljebb szakvégzettséggel rendelkezők, a településtípus esetében a nem budapesti. Az egy főre jutó háztartási jövedelem, az IKT hozzáférési index magas mérési szintű vagy annak tekinthető változók. A magyarázott változó dichotóm: 1 – fontos vagy nagyon fontos, 0 – kevésbé fontos az adott információforrás.

## VIII. ÖSSZEGZÉS

Empirikus elemzéseken alapuló értekezésemben négy, az új kommunikációs technológiákkal kapcsolatos kérdéskört vizsgáltam meg. Az információs és tudástársadalmak kialakulására vonatkozó elméletek és ezek kritikáinak bemutatása után a digitális szakadék és a digitális egyenlőtlenségek fogalmak közti különbségekre, az új technológiák terjedésével kapcsolatos elméleti elképzelésekre fókuszáltam. A tágabb kiindulópontot az információs vagy tudástársadalommal kapcsolatos szkepszis képezte; az a feltételezés, mely szerint az információs társadalom csupán egy újabb – a politikai, gazdasági és tudományos szféra által táplált – mítosz, kialakulása nem jár (radikális) társadalmi változásokkal.

Az értekezésben az eddigi kutatási eredmények és az eltérő – néhol ellentmondásos – elméleti elképzelések áttekintése után a digitális egyenlőtlenség modelljét és kiegészített kutatási napirendjét tekintettem relevánsnak. A digitális egyenlőtlenség modelljének legnagyobb horderejű hozadéka, véleményem szerint, az új technológiák és társadalmi változás közötti viszony újrafogalmazása. A digitális egyenlőtlenség elképzelése szerint az új technológiák és társadalom közötti viszony elsősorban nem oksági, hanem együttfejlődő (*co-evolutionary*), egymást kölcsönösen alakító. Ezen elképzeléshez kapcsolódva elfogadtam azt is, hogy az új technológiák, elsősorban az internet, nem a korábbi kommunikációs technológiákhoz, hanem olyan más közjavakhoz és közszolgáltatásokhoz hasonlítanak, mint az oktatási rendszer. Mivel az „oktatás” fogalma is változóban van, egyre inkább olyan formális, intézményesített folyamattá válik, amely nem korlátozódik a hagyományos oktatási intézményekre, plauzibilisnek tartom az internet társadalmi szerepére vonatkozó – némelyeknek talán túlzásnak tűnő – teóriát. A kevés mikroszintű empirikus bizonyíték ellenére is, az értekezésben elfogadtam a digitális egyenlőtlenség modelljét, amely azt feltételezi, hogy az új technológiák, de főként az internet, pozitív kimenetelűek, azaz lehetőséget teremtenek az oktatáshoz való egyenlőbb hozzáférésre, a humán erőforrás erősítésére, esélyt adnak a jobb munkalehetőségekhez való hozzájutásra, a munkaerő-piaci helyzet erősítésére, az

egészségesebb életmódra, a kormányzatba való hatékonyabb beleszólásra és a társadalmi tőke növelésére.

A digitális szakadékkal és egyenlőtlenségekkel kapcsolatos elemzések szerint a hozzáférés és használat egyenlőtlenségeit kulturális-kognitív tényezők is meghatározzák. Ez indokolta azt, hogy az új technológiákkal, digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos magyarázómodellekbe beemeljek két integráló, kulturális-kognitív fogalmat, az életstílust és a tudástípust. Az egyéni választásoknak, preferenciáknak teret engedő életstílus és tudástípus fogalmak használatát továbbá egy általánosabb jelenség, az információs (posztindusztriális) társadalomban bekövetkező individualizáció is indokolta. Ennek megfelelően elfogadottnak tekintettem azt a feltételezést, mely szerint a posztindusztriális társadalmakban bekövetkező individualizáció során az egyének életvezetésében háttérbe szorul a társadalmi meghatározottság, és előtérbe kerül az egyéni döntés, ezáltal pedig pluralizálódnak az életstílusok. A hagyományos társadalmi rétegződési struktúrák eróziója, a közös akciókat, közös moralitást feltételező közösségek széthullása során egyre nagyobb szerep jut az egyéni választásnak, az egyéni értékrendnek, életstílusnak, és ez különösképpen érvényes a fiatalok körében. Az új kommunikációs technológiákkal kapcsolatban megfogalmazódik egy erőteljes elvárás a társulási hajlam teljes eróziójának megállítására. A szakirodalom az internetet olyan technológiaként (is) tekinti, amelynek segítségével, használatával új közösségi formák jöhetnek létre. Az új közösségi formák kialakulásában a csoporttagságok nem társadalmi-demográfiai meghatározottságok alapján, hanem az egyéni választásokon, értékrenden, életstíluson keresztül valósulnak meg. Ezért sem volt érdektelen megvizsgálni azt, hogy a (pluralizálódott) életstílusok milyen mértékben magyarázzák a fiatalok technológiahasználatában fellelhető különbségeket.

A tudástípusok elemzésbe való beemelését az indokolta, hogy az információs társadalommal kapcsolatos összes elképzelés kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a tudás felértékelődésének, megváltozott szerepének. Ugyan az empirikus elemzés során a tudás megnövekedett szerepére vonatkozóan nem fogalmaztam meg feltételezéseket, a tudástípusok és internethasználat kapcsolatára vonatkozó eredmények számos érdekes következtetésre adnak lehetőséget. A tudástípusok digitális egyenlőtlenségeket

magyarázó modellekbe való bevonása során a magyar szociológiában gazdag hagyományokkal rendelkező kulturális-interakciós rétegződésmodellt tekintettem kiindulópontnak.

Mivel a digitális egyenlőtlenségek modellje az új technológiák terjedésének egy későbbi fázisára, telítettségi szakaszára fogalmazódott meg, az empirikus elemzésekbe egy speciális célcsoportot, a fiatalokat vontam be. Továbbá az ifjúsági vizsgálat melletti döntést indokolja az is, hogy e célcsoport ún. kettős kötésben van. A fiatalok egyfelől az új technológiák élenjáró használói és fejlesztői, másfelől őket érintik a leginkább az új technológiák által közvetített globalizációs folyamatok kedvezőtlen hatásai. Az ifjúsági célcsoport választása mellett szóltak azok a korábbi kutatási eredmények, melyek szerint az „internetgeneráció”, a „cyberkid” fogalmak csupán mítoszok, hogy a fiatalok között is egyenlőtlen a szélesen értelmezett technológiákhoz való hozzáférés.

A digitális egyenlőtlenség modellből kiindulva, négy kutatási kérdéshez kapcsolódóan két általános és tizenkét specifikus hipotézist fogalmaztam meg.

A kutatási kérdések megválaszolására, a tesztelt hipotézisek ellenőrzésére két, egymástól független adatfelvétel adatait használtam fel: a WIP 2003 és a *19–29 évesek perspektívaképe* című kutatásokat. Mivel a 19–29 éves fiatalok körében végzett nagymintás adatfelvétel elsődleges célja nem az új technológiákkal kapcsolatos kérdések vizsgálata volt, ezért ahol szükségesnek tartottam, kiemeltem az adatfelvétel jellegéből adódó korlátokat. Mindkét adatfelvétel reprezentatív a 19–29 éves magyar internethasználókra.

Az egyes kutatási kérdésekkel kapcsolatos eredmények összegzésekor bővebben kitértem a vizsgált hipotézisekre. A záró részben egy összefoglaló táblát mutatok be a hipotézisek igazolásával kapcsolatban, és az empirikus elemzés során bizonyítást nyert feltételezésekre térek csak ki bővebben.

**34. táblázat: Összefoglaló táblázat a hipotézisekkel kapcsolatos következtetésekről**

<i>Értelmezési keret</i>	<i>Kutatási kérdés</i>	<i>Kutatási kérdéshez kapcsolódó hipotézis</i>	<i>Következtetés a hipotézissel kapcsolatban</i>
A felhasználás céljaiban tetten érhető digitális egyenlőtlenségek	I. Technológiahasználatában fellelhető különbségek (relatív egyenlőtlenségek) meghatározottságai	<b>I.</b>	Igazolt
		<b>I. 1.</b>	Részből igazolt
		<b>I. 2.</b>	Cáfolt
		<b>I. 3.</b>	Igazolt
		<b>I. 4.</b>	Részből igazolt, részből cáfolt
		<b>I. 5.</b>	Igazolt
	II. Tudásstílusok az információs társadalomban	<b>II.</b>	Igazolt
		<b>II. 1.</b>	Igazolt
		<b>II. 2.</b>	Cáfolt
		<b>II. 3.</b>	Igazolt
A digitális egyenlőtlenségek új kutatási agendája	III. Internetes tudásban tetten érhető digitális egyenlőtlenségek	<b>III. 1.</b>	Igazolt
		<b>III. 2.</b>	Igazolt
	IV. Az információszerzés eltérő szerkezetében tetten érhető különbségek	<b>IV. 1.</b>	Igazolt
		<b>IV. 2.</b>	Részből igazolt

A két független adatbázis segítségével végzett elemzések *megegyeztetették a digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos általános hipotéziseket*, ugyanis a fiatalok körében markáns, szisztematikus különbségek figyelhetők meg a felhasználói tudásban, a felhasználói célokban, illetve az információszerzés struktúrájában egyaránt.

Az internet mint technológia-együttes fejlődése, alakulása a fiatalok internethasználati szokásaiban is visszatükröződik. Ugyan a fiatalok körében (is) a legerőteljesebben az internet informatív (kapcsolattartás, információszerzés) alkalmazásai jelennek meg, de a rekreációs célú felhasználásnak lényegesen nagyobb szerep jut, mint a felnőtt lakosság körében. Ez azonban nem tekinthető csupán életkori sajátosságnak, hiszen az intézményi környezet hatása is tetten érhető: a fiatalok, akik korukból adódóan később váltak internet-felhasználóvá, a használat kezdetétől fogva hozzáférhettek a szórakozási célú, kereskedelmi, médiatartalmakat integráló alkalmazásokhoz, azokhoz otthonosan,

magától értetődőbb módon viszonyulhattak. A fiatalok internethasználatában nem csupán a technológiai környezet (alkalmazások) változásai tükröződnek, de megfigyelhető az a tendencia is, amely szerint a fiatalok egyre nagyobb hányada fordul el a közélettől, politikától, vonul vissza a magánszférába.

A nemzetközi szakirodalomnak és a magyarországi kutatási eredményeknek megfelelően, strukturális elemzés segítségével a fiatalok körében három markáns felhasználói típus határozható meg: a rekreációs, az információszerző-erőforrásbővítő és az instrumentális felhasználói motívum. Az élesen elkülöníthető felhasználói motívumok megerősítik a korábbi empirikus eredményeket, és többek között arra utalnak, hogy az internethasználói tipológiákban tetten érhetők az információs társadalommal kapcsolatos elméleti elképzelések. A „tudástársadalom”-teória az információszerző-erőforrásbővítő motívumhoz, az ifjúságszociológiában markánsan megjelenő „szabadidő-szenárió” és a magánszféra felértékelődését, valamint az életstílusok diverzifikálódását feltételező individualizációs elméletek a rekreációs motívumhoz köthetők.

Az empirikus elemzés eredményei a fiatalok körében is megerősítették azt, hogy *mindenekelőtt a klasszikus, információszerző-erőforrásbővítő internetalkalmazás esetében figyelhető meg markánsan a digitális egyenlőtlenség jelensége.* Az a legvalószínűbb, hogy e tudásorientált felhasználói területen további egyenlőtlenségek jelennek meg, amelyek a hozzáférés egyenlőtlenségeihez adódnak hozzá. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy e felhasználói motívum egyértelműen és jellegzetesen a magasabb kulturális erőforrásokhoz köthető, valamint hogy nem csupán az egyén iskolai szintje, de a család iskolázottsága is meghatározza. Az instrumentális felhasználói motívum, amely egyelőre a legkevésbé jellemzi a fiatalokat és a felnőtt internethasználókat, akárcsak az információszerző-erőforrásbővítő cél is, magasabb képzettséghez köthető.

Feltételezéseimmel ellentétben a szélessávú internetelérést feltételező rekreációs célú felhasználás magasabb anyagi erőforrásokhoz kapcsolódik, és elsősorban a fiatal férfiakra jellemző életkori sajátosság. A felhasználói motívumokban megfigyelhető nemek közötti különbségeket már számos empirikus kutatás regisztrálta a felnőtt internethasználók körében. További elemzések szükségesek a felhasználói



motívumokban fellelhető nemek szerinti eltérések regisztrálására, annak bizonyítására, hogy a fiatal nők inkább a „komoly”, informatív tartalmak iránt érdeklődnek.

A rekreációs célú felhasználásban területi egyenlőtlenség is megfigyelhető: a budapesti fiatalok kevésbé valószínű, hogy rekreációs célokra használják a világhálót.

Az újszerű empirikus elemzés, az életstílus és tudástípus magyarázó változók alkalmazása a felhasználói célokban megfigyelhető eltérések magyarázatában további adalékokkal szolgált az erőteljes digitális egyenlőtlenség aláhúzásában. Az életstílus-csoportok kialakítása során négy komplex tényező – a fogyasztási struktúra, a szabadidő-eltöltés, a zenehallgatás és az értékek világa – vizsgálatából indultam ki. Többváltozós elemzések (faktoranalízisek és klaszterelemzések) segítségével az internetet használó magyar fiatalok körében három életstílus-csoportot sikerült elkülöníteni:

- a „magas” kulturális tevékenységeket előnyben részesítő, elitként definiált zenei műfajokat kedvelő, nem látványos fogyasztással és a privát szférához köthető, illetve ún. „útkereső” értékekkel jellemezhető elit, intellektuális orientációjú életstílus-csoportot;
- a kevésbé körvonalazható szabadidő-felhasználással, nem egyértelmű fogyasztási preferenciákkal és értékrendszerrel rendelkező individualista életstílus-csoportot;
- és a szórakozásorientált, látványos sikert demonstráló fogyasztással, hedonista-individualista értékrenddel jellemezhető látványos siker-orientált életstílus-csoportot.

A kutatás eredményei szerint az internetező fiatalok eltérő életstílusai más-más társadalmi hatásokat közvetítenek, de a társadalmi háttér és az egyéni választásokat is tükröző életstílusok közötti kapcsolat nem determinisztikus.

Az értékrendszer vizsgálata önálló (az életstílus-csoportoktól független) következtetésekre is lehetőséget adott. Egyfelől bizonyítást nyert az a rogersi elképzelés, mely szerint a technológiahasználat (az egyén használja-e vagy sem) és az egyéni

értékrendszer között szoros összefüggés van. Míg az internetező fiatalokra szignifikánsan nagyobb mértékben jellemzőek a posztmaterialista és individualista-hedonista értékek, addig az internetet nem használók körében nagyobb súllyal bír a materialista érték. Másodsorban az értékek rendszerét tekintve az internethasználók közül is jelentős különbségek figyelhetők meg: az iskolázottabb internetezők különböznek a szakmunkás és munkásfiataloktól, mégpedig abban, hogy a posztmaterialista értékeket helyezik előtérbe. Harmadszor figyelemreméltó, hogy az internetet használó fiatalok körében megjelenik egy jelentős „útkereső” értékorientáció, amely egyszerre tartalmaz tradicionális és individualista szemléletet tükröző értékeket.

Ferge Zsuzsa és Machlup tudástipológiáiból kiindulva három tudástípust sikerült elkülöníteni: az intellektuális, szimbolikus tudást, a magas szintű szaktudást, illetve az alacsonyabb szintű szaktudást. Az internethasználat eltérő jellegének magyarázatában a relevánsnak ítélt tudástípusok mellett a közéleti érdeklődést szintetizáló mutatót is alkalmaztam.

A kutatás eredményei alátámasztották azon általánosabb feltételezést, mely szerint az életstílus és tudástípus meghatározza a technológiahasználat jellegét, ugyanis az elit, intellektuális életstílusjegyekkel, valamint az intellektuális, szimbolikus tudással rendelkező, azt relevánsnak gondoló fiatalok nagyobb eséllyel válnak információszerző-erőforrásbővítő felhasználókká. Az életstílus és tudástípus változók hatása akkor is meghatározó maradt, ha a kérdezetre és a származási családra vonatkozó változókkal kontrolláltam. Ez újra arra enged következtetni, hogy a leginkább tudásorientált felhasználói területen megjelenő digitális egyenlőtlenség rövid távon nem csökkenthető, mivel olyan viszonylag lassan változó tényezők is meghatározzák, mint az életstílus, tudástípus.

Az életstílus változó elemzésbe való bevonása termékenynek bizonyult, hiszen azt is sikerült regisztrálni, hogy a rekreációs célú felhasználás egy, az individualista-hedonista értékeket előtérbe helyező életstílusú csoporthoz köthető inkább. Mivel a rekreációs célú internet-felhasználási lehetőségek újabb keletűek, és a szélessávú alkalmazások, valamint az üzleti szféra egyre erőteljesebb internetes jelenlétéhez kapcsolódnak, további egyenlőtlenségekkel kapcsolatos előrejelzések is megfogalmazhatóak. Mivel az

internetes alkalmazások fejlődése meghatározza, hogy a különböző korosztályokhoz tartozó felhasználók, a különböző időpontokban csatlakozók milyen online tevékenységeket részesítenek előnyben, előfordulhat, hogy az újonnan bekapcsolódó internetezők már dominánsan használják szórakozási céllal az új technológiát. Ezáltal a fiatalabbak vagy a később csatlakozók felhasználói profilja várhatóan a rekreációs mintákat fogja követni.

Az internet-felhasználásban tetten érhető életstílussal magyarázható különbségek arra is felhívják a figyelmet, hogy a fiatalok körében az internetkultúra térhódítása nem feltétlenül jelenti a magas- és fogyasztói kultúra együttélését, legalábbis az internethasználók egy markáns, döntően rekreációs tartalmakat fogyasztó csoportja esetében.

*Az internet-felhasználói tudásra* vonatkozó elemzés is megerősítette a digitális egyenlőtlenséggel kapcsolatos elképzeléseket. Az internetes tudást a kérdezett iskolai végzettsége, a település típusa, a származási család anyagi helyzete, új technológiákkal való ellátottsága szignifikánsan meghatározza. Meglepő módon még egy viszonylag ilyen szűk korcsoportban is kimutatható, hogy az idősebb felhasználók internetes tudása kevésbé magabiztos.

Az empirikus elemzés egyik legérdekesebb eredménye *az információszerzési struktúrákban* fellelhető egyenlőtlenségek regisztrálása volt. A DiMaggio és szerzőtársai által megfogalmazott, digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos kutatási napirendből kiindulva azt is vizsgáltam, hogy milyen eltérések figyelhetők meg az online, elektronikus, illetve írott médiumok mint információforrások fontosságának megítélésében. Az eredmények nem várt mértékben erősítették meg a digitális egyenlőtlenség meglétének feltételezését: az új információs technológia fontosabb információforrás a magasabb anyagi-kulturális státussal rendelkező, magasabb iskolázottságú családból származók számára. Ezzel ellentétben a televízió az alacsonyabb jövedelmű, alacsonyabb iskolai végzettségű fiatalok számára bír lényegesen nagyobb relevanciával. Valamelyest meglepő módon még e viszonylag szűk korosztály körében is relevánsabb információforrás a televízió az idősebb felhasználók számára. További elemzések szükségesek annak meghatározására, hogy milyen különbségek

figyelhetők meg az internet és más médiumok ugyanazon típusú felhasználásával (pl. munkaerő-piaci információk, álláskeresés, karriertervezés, oktatási anyagok használata) kapcsolatban.

Az új technológia használatában, a felhasználói tudásban és az információszerzés struktúrájában megfigyelhető markáns anyagi-kulturális meghatározottság kérdésessé tesz számos, a digitális egyenlőtlenség felszámolására hozott kormányzati intézkedést. Amennyiben a kevesebb kulturális és anyagi erőforrással rendelkező fiatalok lényegesen kisebb eséllyel használják információszerzési-erőforrásbővítő céllal és lényegesen kevésbé hatékonyan az új technológiákat, kérdésessé válik körükben az online, munkaerőpiacra való belépést elősegítő, az online ügyintézkést lehetővé tevő kezdeményezések, az oktatási célú tartalmak fejlesztésének eredményessége is.

A fiatalok körében megfigyelt digitális egyenlőtlenségek az új technológiák terjedésének későbbi diffúziós szakaszában minden valószínűséggel markánsabban jelennek meg a teljes lakosság körében. Ebből adódóan is a digitális egyenlőtlenségek, digitális szakadék felszámolását célzó civil és kormányzati intézkedések kialakításánál integratív szempontokat kellene szem előtt tartani, összhangot teremtve más szociális, oktatási és kulturális politikákkal. Vélhetően az internetet dominánsan rekreációs célokra használó fiatalok számára eltérő (oktatási, információszerzési stb.) tartalmak fejlesztésének támogatása szükséges, annak érdekében, hogy akár a rekreatív felhasználáson keresztül is megerősíthessék tudásukat.

Az értekezés a *Digitális egyenlőtlenségek: mítosz vagy valóság?* címet viseli. E kérdés megválaszolásával több hónapot töltöttem el, ahhoz hogy a digitális egyenlőtlenségeket valósnak találjam. Bár az új információs technológiák egyéni vagy csoportszintű kimeneteleire vonatkozóan egyelőre kevés empirikus bizonyíték áll rendelkezésünkre, és az általuk generált radikális változások sem következtek be, a digitális egyenlőtlenségek mégsem a mítoszok területéhez tartoznak, valósak, sőt minden valószínűséggel újfajta társadalmi exkluzivitás irányába mutatnak.

## IX. IRODALOMJEGYZÉK

- Agre Paul [2002]: Real Time Politics: The Internet and the Political Process. *The Information Society*, 18 [5], 311–331.
- Alain Tourain [1988]: *Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Alvarez I. – Kilbourn B. [2002]: Az információs társadalommal foglalkozó irodalom feltérképezése: témák, nézőpontok, tömetaforák. *Információs társadalom*, 2002. II. [3], 39–56.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [1991]: *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: MKI–ELTE.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [1992]: Kapcsolathálózati minták, tudásstílusok és gondolkodásmódok az egyetemi hallgatók körében. *Társadalom és felsőoktatás*, II. kötet, Hivatalos ifjúságkép, az ifjúság társadalomképe. Budapest, 169–203.
- Angelusz Róbert [2000]: Az új kommunikációs technikák és a nyilvánosság. In *A láthatóság görbe tükrői, Társadalomoptikai tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 59–75.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert [2004]: Túl az egyötödön – A tudás vagy az élménytársadalom felé? *Jel-Kép* [2], 3–32.
- Angelusz Róbert – Fábián Zoltán – Tardos Róbert [2005]: Digitális egyenlőtlenségek és az info-kommunikációs eszközhasználat válfajai. *Társadalmi Riport* 2004. Budapest: TÁRKI.
- Attewell P. – Battle J. [1999]: Home computers and school performance. *The Information Society* 15, 1–10.

- Bartus Tamás [2001]: *Social Capital and Earnings Inequalities The Role of Informal Job Search in Hungary*. ICS/UU/KUN.
- Bernstein, Basil [1972]: *Social Class, Language and Socialization* In Pier Paolo Giglioli [ed.]: *Language and social context: Selected Readings*. London: Penguin.
- Bell, Daniel [1973]: *The Coming of the Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Bell, Daniel [2003]: Az információs társadalom társas keretrendszere. In Kondor Zsuzsanna és Fábri György [szerk.] *Az információs társadalom és a kommunikáció-technológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég.
- Brint, Steven G. [1998]: *Schools and Societies*. Pine Forge Press.
- Calhoun, Craig [1998]: Community without propinquity revisited: Communication technology and the transformation of urban public sphere. *Sociological Inquiry*, 68 [3], 373–397, <http://www.ssrc.org/programs/calhoun/articles.page>
- Callinicos, Alex [1990]: *Against Postmodernism: A Marxist Critique*. Cambridge: Polity Press.
- Castells, Manuel [1996]: *The Information Age – Economy, Society and Culture*. 1. kötet: *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel [1997]: *The Information Age – Economy, Society and Culture*. 2. kötet: *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel [1998]: *The Information Age – Economy, Society and Culture*. 3. kötet: *End of Millennium*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel [2002]: *The Internet Galaxy. Reflections on Internet. Business and Society*. Oxford University Press.
- Czakó Erzsébet [2003]: Hová tűnt a csoda? Az „új gazdaság” néhány tanulsága a vállalati szféra számára. *Információs Társadalom*, III. évfolyam, 1, 111–122.

- Csépe Valéria [2002]: Gyermekek a mobilinformációs társadalomban. Kognitív előnyök és hátrányok In Nyíri Kristóf [szerk.]: *Mobilközösség – mobilmegismerés*, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 167–178.
- Csepeli György – Prazsák Gergő [2003a]: Magyar Mátrix. *Kritika*, 2003. október, 10–12., 2003. november, 22–24.
- Csepeli György – Prazsák Gergő [2003b]: Paradigmaváltás a szociológiában. *Kultúra és közösség*, III/VII., IV. szám, 41–45.
- Csicseri M. – Gerhardt E. – Lőrincz L. – Porubcsánszki K. – Szolnoki P.[2003]: *A politikai részvétel és a társadalmi érdekképviselet új formái az internet korában*. IHM-kiadvány.
- Dányi Endre – Altorjai Szilvia [2003]: A kritikus tömeg és a kritikusok tömege. Az e-demokrata attitűd vizsgálata Magyarországon. *Médiakutató*, 2003. ősz, 80–100.
- Dessewffy T. – Fábián Z. [2001a]: *A digitális jövő térképe*, Budapest: ITTK–TÁRKI.
- Dessewffy Tibor – Galács Anna [2004]: Elnapolt forradalom. In Dessewffy Tibor – Z. Karvalics László [szerk.]: *Internet.hu II.*. Budapest: Gondolat, 17–46.
- Dessewffy Tibor [2001b]: Az információs társadalom lehetőségei Magyarországon. Budapest: WIP–ITTK.
- Dessewffy Tibor [2002]: *Mindennap új varázslat*.  
[http://dessewffytibor.szoc.elte.hu/it/mindennap\\_uj\\_varazslat.doc](http://dessewffytibor.szoc.elte.hu/it/mindennap_uj_varazslat.doc)
- Dessewffy Tibor [2004]: *Egyes hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatos IT-politikák vizsgálata*. IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok, Integrációs és Fejlesztési Munkacsoport, 2004/2/7.
- Dessewffy Tibor – Z. Karvalics László [2002]: Az Új Törvénykönyv. *Kritika*, 2002. január, 3–6.

- DiMaggio, Paul and Hargittai, Eszter [2002]: *From the „Digital Divide” to „Digital Inequality”: Studying Internet Use as Penetration Increases*. Working Paper Series 15, Center for Arts and Cultural Policy Studies.
- DiMaggio–Hargittai–Celeste–Shafer [2004]: From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality In Katheryn Neckerman [szerk.]: *Social Inequality*. New York: Russell Sage Foundation.
- Drucker Peter [1969]: *The Age of Discontinuity*. London: Heineman.
- Dunbar Robin [2002]: Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak? In Nyíri Kristóf [szerk.]: *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 55–66.
- Fábián Zoltán [2002]: Digitális írástudás: a számítógép és internethasználat elterjedtségének társadalmi jellemzői Magyarországon. *Társadalmi Riport 2002*, 152–161.
- Fábián Zoltán – Rét Zsófia [2004a]: Az info-kommunikációs eszközök a háztartásokban. In Szívós Péter – Tóth István György [szerk.]: *Stabilizálódó társadalomszerkezet*. Budapest: TÁRKI Monitor Jelentések 2003.
- Fábián Zoltán [2004b]: *A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: „Digital Gap” Magyarországon*. IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok, Integrációs és Információs Társadalom Szakmai Munkacsoport, 2004 2 (6.a).
- Facer, Keri – Furlong, Ruth [2001]: Beyond the Myth of the „Cyberkid”: Young People at the Margins of the Information Revolution. *Journal of Youth Studies*, Vol. 4, No. 4, 451–469.
- Faragó Péter [2002]: A tudástársadalom mítosza. *Jel-Kép*, 4, 49–65.
- Farkas János [2002]: *Információs vagy tudástársadalom*. Információs társadalom szakkönyvtár. Infonia Szakkönyvek, Budapest: Infonia-Aula.



- Ferge Zsuzsa [1980]: Az iskola, a pedagógusok és a társadalom. In *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 121–135.
- Ferge Zsuzsa [1984]: Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Futó Péter – Kovács Ákos – Pálinkó Éva [2003]: Információs társadalom és humán erőforrás fejlesztés – a magyar közpolitikák szembesítése egy közép-európai felmérés eredményével. In Lengyel György [szerk.]: *Információs technológia és életminőség. Az információs technológia terjedése*. Budapest: BKÁE, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 41-66.
- Füstös László – Szakolczai Árpád [1999]: Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977–1998). *Szociológiai Szemle*, 1999/3, 54–72.
- Gábor Kálmán – Kabai Imre – Matiscsák Attila [2003]: *Információs társadalom és az ifjúság*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Gábor Kálmán [1998]: Társadalmi egyenlőtlenségek, a fiatalok esélyei. *Korunk*, június, 12–19.
- Gábor Kálmán [1992]: A középiskolát végzettek középosztályosodása. In Gábor Kálmán [szerk.]: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, 99–117.
- Galasi Péter – Tímár János – Varga Júlia [2001]: Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon. In Semjén András [szerk.] *Oktatás és munkaerőpiaci érvényesülés*. Budapest: MTA Közgazdasági Kutatóközpont, 73–90.
- Gaszó Ferenc – Gaszó Tibor – Laki László [1998]: *Fiatalok a munkaerőpiacon*. Budapest: Okker Kiadó.
- Gaszó Ferenc – Laki László [2001]: *Esélyek és orientációk. Fiatalok az ezredfordulón*. Budapest: Okker Kiadó.

- Gazsó Ferenc – Laki László [2004]: *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Goldthorpe, John [2002]: Globalization and social class. *West European Politics* Vol 25. Nr3, July 2002, 1–28.
- Goolsbee, Austan – Klenow, Peter I. [2002]: Evidence on Learning and Network Externalities in the Diffusion of Home Computers. *Journal of Law and Economics*, Vol XLV, [2] 314–344.
- Györgyi Zoltán – Török Balázs [2000]: A fiatalok munkaerő-piaci helyzetének javítása és az Internet. OFA.
- Galasi Péter [2004]: Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomások? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002. *Budapesti Munkagazdasági Füzetek* 2004/3, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont.
- Hargittai, Eszter [2002]: Second Level Digital Divide: Difference in People Online Skills. *First Monday* 7 (4). [http://www.firstmonday.dk/issues/issue7\\_4/hargittai/](http://www.firstmonday.dk/issues/issue7_4/hargittai/)
- Hargittai, Eszter [2003]: *The Digital Divide and what to do about it*. <http://www.eszter.com/papers/c04-digitaldivide.html>
- Hoffman, D. L. – Novak, T. P. [1998]: Bridging the Racial Divide on the Internet. *Science*, 280 (April 17), 390–391.
- Horkai Anita [2002]: Screenagerek. Kvalitatív kutatás a középiskolások körében. *Educatio* 2002 – tavasz, 153–158.
- Inglehart R. – Baker W [2000]: Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, Vol 65/February, 19–51.
- Jameson, F. [1992]: *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, London: Verso.

- Jánky Béla [2003]: A vállalati stratégiák átalakulása és az információ-technológia fejlődése. In Lengyel György [szerk.]: *Információs technológia és életminőség. Az információs technológia terjedése*. Budapest: BKÁE, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 26–50.
- Joas, Hans [2004]: The Changing Role of the Social Sciences: An Action-Theoretical Perspective. *International Sociology*, Sage 3, 301–315.
- Juhász Lilla [2005]: Internet, kapitalizmus és új baloldal. *A Hét*, 2005. 3/26.
- Keegan Eamon, Mary [2004]: Digital Divide in Computer Access and Use Between Poor and Non-Poor Youth. *Journal of Sociology and Social Welfare*, June 2004, Vol. XXXI (2) 91–112.
- Kopasz Marianna [2002]: Households, works and flexibility, Country Contextual Report, HWF-program keretén belül, kutatásvezető: Claire Wallace, <http://www.hwf.at/>
- Kovács K. – Krajcsi A. – Pléh Cs. [2002]: Mobilhasználat, időgazdálkodás és extraverzió. In Nyíri Kristóf [szerk.]: *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 179–200.
- Krueger A. B. [1993]: How computers have changed the wage structure: Evidence from micro data. *Quarterly Journal of Economics*, 108, 33–60.
- Kumar, Krishan [1995]: From Post-Industrial to Post-Modern Society. New Theories of the Contemporary World. Oxford: Blacwell.
- Kolosi Tamás – Róbert Péter [2004]: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának főbb folyamatai a rendszerváltás óta, idősoros, illetve longitudinális nézőpontból. In Szivós Péter – Tóth István György [szerk.]: *Stabilizálódó társadalomszerkezet*. Budapest: TÁRKI, 10–22.
- Lakatos László [2001]: Mi a baj a szociológiával, és hogyan nem kéne rajta segíteni? *Szociológiai Szemle*, 3, 78–109.

- Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla [szerk.] [2001]: *Ifjúság 2000 – Gyorsjelentés*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Losonczy Ágnes [1977]: *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Lengyel György – Lőrincz László – Siklós Viktória – Füleki Dániel [2003]: Hidak a digitális szakadék fölött. *Jel-Kép*, 3, 25–45.
- Lengyel György [2003]: Az információs technológia terjedésének társadalmi hatásairól. *Kultúra és közösség*, III. folyam, VII. évfolyam IV., 47–53.
- Lengyel György [szerk.] [2002]: Információs technológia és szolgáltató közigazgatás. Kutatási eredmények. 1–4. kötet, Budapest: BKÁE.
- Lengyel György [szerk.] [2003]: *Információs technológia és életminőség. Kutatási eredmények*. 1–4. kötet, Budapest: BKÁE.
- Lengyel György – Eranusz Eliza – Füleki Dániel – Lőrincz László – Siklós Viktória [2004]: A cserénfai kísérlet. Beszámoló egy aprófaluban lebonyolított számítógép- és internettelepítés tapasztalatairól. *Jel-Kép*, 2, 79–96.
- Lin, Nan [2000]: *Social Capital*. New York: Cambridge University Press.
- Lyon, David [1988]: *The Information Society: Issues and Illusions*. Cambridge: Polity Press.
- Lyon, David [1994]: *The Electronic Eye: The rise of Surveillance Society*. Cambridge: Polity Press.
- Lyon, David [2001]: Terrorism and Surveillance: Security, Freedom, and Justice after September 11. 2001. *Privacy Lecture Series*, [http://privacy.openflows.org/lyon\\_paper.html](http://privacy.openflows.org/lyon_paper.html)
- Machlup, Fritz [1962]: *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton Univ. Press.

- Machlup, Fritz [1984]: *Knowledge: Its Creation, Distribution, and Economic Significance*. Princeton University Press, Vol I–III.
- Mead, Margaret [1978]: *Culture and Commitment: The New Relationships Between the Generations in the 1970s*. New York: Columbia UP.
- Medgyesi Márton [2002]: *Mire használjuk az internetet?* TÁRKI, <http://www.tarki.hu/common/imago/2002/tarki20021216.html>
- Medgyesi Márton [2002]: *Households, works and flexibility. Critical Review of Literature*. HWF-program keretén belül, kutatásvezető: Claire Wallace, <http://www.hwf.at/>
- Molnár Szilárd [2002]: A digitális megosztottság értelmezési kerete. *Információs Társadalom*, 2002. II. évfolyam (4), 82–101.
- Molnár Szilárd [2003]: Társadalmi tőke és információs társadalom. Egyedül kuglizni, egyedül szörfözni? *Szociológiai Szemle*, 2003/3, 112–121.
- Molnár Szilárd [2004]: Öt tétel a digitális megosztottságról. *Egyenlítő*, II/1., 81–83.
- Nagy Beáta [2003]: Kirekesztés vagy befogadás? A nemek és generációk jellegzetességei az információs technológiák használatában és megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 3, 51–71.
- Nagy Réka [2001]: *Reflexív modernizáció és a társadalom újrainventálása. Új társadalmi alakulatok és identitások létrejötte Ulrich Beck „kockázattársadalmában”*. Kézirat.
- Nagy Réka [2000]: Az új információs technológiák és vállalatok Magyarországon. In *Bizalom, tulajdon, nyereség. A Vállalati Panelvizsgálat elemzése – gazdasági szereplők és magatartások*. Budapest: BKÁE, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 89-101.

- Nagy Réka [2003]: Információs és kommunikációs technológiák használata a magyar vállalatok körében. In Lengyel György [szerk.]: Információs technológia és életminőség III. Budapest: BKÁE, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 5–23.
- Nagy Réka [2002]: Információs és kommunikációs technológiák használata – a jövedelem és a társadalmi helyzet függvényében. In Lengyel György [szerk.]: *Információs technológia és szolgáltató közigazgatás – Kutatási eredmények (Kaposvári kistérség) II.* Információs technológia és helyi társadalom. Budapest: BKÁE, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 37-52.
- Némedi Dénes [2000]: A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 10 (2), 3–16.
- Némedi Dénes [2001]: A társadalom mint kritikai kategória. In *Útközben. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből, Somlai Péter 60. születésnapjára*. Budapest: Új Mandátum, 9–22.
- Nie, N – Erbring, L. [2002]: *SIQSS Internet Study* <http://www.stanford.edu/group/siqss>
- Norris, Pippa [1999]: “Who Surfs? New Technology, Old Voters and Virtual Democracy.” In Elaine Ciulla, Kasmarek and Joseph S. Nye [Eds.]: *democracy.com? Governance in Networked World*. Hollis, NH, Hollis Publisher.
- Norris, Pippa [2001]: Digital Divide, Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide. Cambridge: University Press.
- Nyíri Kristóf [2002]: Bevezetés. Az információs társadalomtól a tudásközösségekig. In Nyíri Kristóf [szerk.]: *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 7–17.
- Nyíri Kristóf [1999]: *Castells: The Information Age*. Könyvismertetés. *Replika*, 36.
- Palócz Éva [2001]: *A pályakezdők iránti vállalati kereslet és a velük való elégedettség egy vállalati felmérés tükrében*. Nemzeti Szakképzési Intézet, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Gazdaság- és vállalkozáselemzési Kht.

- Pintér Róbert – Z. Karvalics László [2003]: Módszerek, mérések megközelítések In Z. Karvalics László – Dessewffy Tibor [szerk.]: *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe*. Budapest: Infonia–Aula, 79–95.
- Polonyi Gábor [2001]: *IKT Hozzáférési és Használati Indexek: Módszertani vizsgálat*. Virtuális-tér Figyelő Rendszer – Információs Társadalom Monitoring Tanulmányok (1), Budapest: TÁRKI.
- Polónyi István – Tímár János [2001]: *Tudásgyár vagy papírgyár?* Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Porat, Marc [1977]: *The Information Economy: Sources and Methods for Measuring the Primary Information Sector*. WDC, U.S. Department of Commerce.
- Resnick, Paul [2002]: *Beyond Bowling Together: Socitechnical Capital*. In Carroll, John M. [ed.]: *HCI in the New Millenium*, Addison-Wesley.
- Rét Zsófia [2002]: *Az internet terjedésének gazdasági és kulturális gátjairól*. ITHAKA, <http://www.ithaka.hu/Letoltheto>
- Rét Zsófia [2004]: *Az info-kommunikációs eszközök elterjedtsége: az eszközhasználati indexek módszertana és alkalmazása az információs társadalom monitoringjában*. IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok, Budapest.
- Rigler András [2001]: *Az információs társadalom érdeklődés hiányában elmarad*. ITTK, [http://www.ittk.hu/web/docs/wip\\_rigler\\_infoelmarad.pdf](http://www.ittk.hu/web/docs/wip_rigler_infoelmarad.pdf)
- Rogers, Everett M. [1995]: *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Roszak, Theodore [1990]: *Az információ kultusza*, Budapest: Európa.
- Sabel, Charles [1989]: *Flexible Specialisation and The Re-emergence of Regional Economies*. In P. Hirst [ed.]: *Revisiting Industrial Decline*. Oxford: Berg.

- Sándor Klára [2002]: A nyelvi arisztokratizmus alkonya. In Nyíri Kristóf [szerk.]: *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 67–78.
- Schön D. A – B. Sanyal – W. J. Mitchell [1999]: *High Technology and Low Income Communities*. MIT Press, Massachusetts Institute of Technology.
- Sebők János [2005]: Lazán a plazán. Ifjúság és politika. *Figyelő* 27, 24–26.
- Sik Endre [2002]: Kapcsolatérzékeny útfüggőség. Magyar Korrupció? In Kovács János Mátyás [szerk.]: *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon*. Sik Kiadó, 345–381.
- Sik Endre [2004]: Mérhetetlen(ül fontos) tőkék. In Szívós Péter – Tóth István György [szerk.]: *Stabilizálódó társadalomszerkezet*. Budapest: TÁRKI Monitor Jelentések 2003.
- Silverstone, R [1994]: *The Future Imperfect: Media, Information and the Millenium*, PICT Policy Research Paper, NO27, PICT.
- Spooner, Tom and Lee Rainey [2000]: *African-American and the Internet*. Washington, D.C.: Pew Internet and American Life Project.
- Stadler, Felix [1998]: The Network Paradigm: Social Formations in the Age of Information. *The Information Society*, 14 (1).
- Strover S. [1999]: *Rural Internet Collectivity*. Columbia: Rural Policy Research Institute.
- Sükösd Miklós – Dányi Endre [2002]: M-politika akcióban. SMS és e-mail a 2002-es magyarországi választási kampányban. In Nyíri Kristóf [szerk.]: *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézete, 273–294.
- Szalai Júlia [2002]: A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 4, 34–50.



- Szalavetz Andrea [2002a]: „Új gazdaság” és gazdasági növekedés Magyarországon. *Külgazdaság* (45. évf.), 9, 31–45.
- Szalavetz Andrea [2002b]: Az informatikai szektor és a felzárkózó gazdaságok. *Közgazdasági Szemle*, (49. évf.), 9, 794–804.
- Tapscott, Don [2001]: *Digitális gyermekkor. Az internetgeneráció felemelkedése*. Budapest: Kossuth Kiadó – Informatikai érdekegyeztető fórum.
- Tardos Róbert [1995]: Kapcsolathálózati megközelítés: új paradigma? *Szociológiai Szemle*, 1995, 4, 29–37.
- Tardos Róbert [2002]: Az internet terjedése és használata Magyarországon 1997–2001. *Jel-Kép*, 1, 7–22.
- Tót Éva [1998]: Az iskolarendszeren kívüli képzés. *Educatio*, 1/104–116.
- Tót Éva [2001]: A számítógép mint a tanárok kommunikációs eszköze. *Új Pedagógiai Szemle*, július–augusztus, 123–136.
- Tölgyesi János [2001]: A számítógép és az internet használata 2001-ben. Adalékok a digitális írni-olvasni tudás témájához. *Jel-Kép*, 165–187.
- Tölgyesi János [2002]: Internet és mobilitás: néhány koncepció. *Jel-Kép*, 4, 33–49.
- Török Bálint [2001]: A diákok számítógép-használati szokásai – internetezés és elektronikus levelezés. *Új Pedagógiai Szemle*, 2001. július–augusztus, 105–122.
- Valente, Thomas, W. [1995]: *Network Models of the Diffusion of Innovations*. Cresskill, New Jersey, Hampton Pr. Inc.
- Varga Barbara [2002]: A szociológia millenniumi „partitúrája”. Néhány gondolat Manuel Castells társadalomszerveződési modelljéről. *Szociológiai Szemle*, 1, 134–148.

- Wallace, Claire: [1998]: Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé? *Korunk*, június, 5–11.
- Wallerstein, Immanuel [2004]: The Actor in the Social Sciences. *International Sociology*, Sage, 3, 315–321.
- Warschauer, M. [2002]: Reconceptualizing the Digital Divide. *First Monday* [7] [http://www.firstmonday.org/issues/issue7\\_7/warschauer/index.html](http://www.firstmonday.org/issues/issue7_7/warschauer/index.html)
- Webster, Frank [1995]: *Theories of the Information Society*. London: Routledge.
- Webster, Frank [2003]: Making Sense of the Information Age: Sociology and Cultural Studies. *Kultúra és közösség*, 4, 15–24.
- Wellman – Anabel Quan-Haase – Jeffrey Boase – Wenhong Chen [2001]: *Examining the Internet in Everyday Life*. Centre for Urban and Community Studies, University of Toronto, <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/>
- Wellman, B. – Anabel Quan-Haase – J. C. Witte – K. Hampton [2002c]: Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az internet a társadalmi tőkét? *Információs Társadalom*, I [1], 5–25.
- Wellman, B. – Anabel Quan-Haase [2002a]: How does the Internet Affect Social Capital, Centre for Urban and Community Studies, University of Toronto <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/>
- Wellman, B. – C. Haythornthwaite [eds.] [2002b]: *The Internet in Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wellmann, B. [1997]: An Electronic Group is Virtually a Social Network. In Sara Kiesler [ed.]: *Culture of the Internet*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum, 179–205.

- Wilson, E. J [2000]: *Closing the Digital Divide: An Initial Review. Briefing the President.* Washington: The Internet Policy Institute.  
<http://www.internetpolicy.org/briefing/ErnestWilson0700.html>
- Z. Karvalics László [2002]: *Az információs társadalom keresése.* Budapest: Infonia Szakkönyvek, Infonia–Aula.
- Z. Karvalics László – Molnár Szilárd [2004]: Az információs társadalom találkozik az ifjúságpolitikával. *Új Ifjúsági Szemle*, tavasz, 90–96.
- Z. Karvalics László [2001]: *Mire tanít minket a digitális nemzedék?* [www.inco.hu](http://www.inco.hu)
- Zinnecker, Jürgen [1992]: A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához). In Gábor Kálmán [szerk.]: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* Szeged, 5–27.
- Utasi Ágnes [1999]: Középosztályi életvitel és életstílusok. Az ügyvédek mintája. In Utasi Ágnes [szerk.]: *Az ügyvédek hivatásrendje.* Budapest: Új Mandátum, 15–121.
- Utasi Ágnes [1982]: Életstílusok. Az életstílus-fogalom megjelenése a szociológiában In *Elméletek és hipotézisek. Rétegződés-modell vizsgálat I.* Budapest: Társadalomtudományi Intézet, 249–268.
- Utasi Ágnes [1984]: *Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák.* Budapest: Társadalomtudományi Intézet.

## IX.1. INTÉZETI FORRÁSOK

- A fiatalok értékrendje és pártszimpátiái – Beszélgetés Gábor Kálmán ifjúságkutatóval.*  
 Az interjút Pogonyi Lajos készítette. *Kritika* 2002, 4, 22–24.
- Kód Vélemény- és Piackutató Intézet [2000]: *Az új generáció és a média – vizsgálat a középiskolások körében.*

Benton Foundation [1998]: *Losing Ground Bit by Bit: Low Income Communities in the Information Age*. Washington DC: Benton Foundation and National Urban League.

ESRC: *Thematic Priorities, 2000 Revisited in Operating Plan 2003–2004*.  
<http://www.esrc.ac.uk>

Gallup Europe [2002]: *Flash EB 135, Internet and the public at large*.

GKI – Webigen [2002]: *Jelentés a hazai internet-gazdaságról*.

Commission of the European Communities [2002]: *Information Society Job – Exploiting the Information Society as contribution to managing change and enhancing quality in employment*, Brussels, SEC (307).

Magyar Gallup Intézet [2002]: *Pedagógusok a digitális információs tudásszerzés szükségességéről és új módjairól*.

Német–Magyar Kereskedelmi és Iparkamara [2001]: *Bérezési tanulmány 2000/2001. Német részesedésű magyarországi vállalatok. Dolgozók és vezető munkatársak*. 2. kiadás. Kienbaum, Management Consultants GmbH. (Giuseppe Costa – Frank Fietscner).

Telkes Tanácsadó Részvénytársaság – Informatikai és Hírközlési Minisztérium – Ariosz Kft. [2005]: *Nemzeti Szélessávú Stratégia*  
[http://www.ihm.gov.hu/data/69498/nszs2005\\_rp5\\_aktualizalt\\_strategia\\_v3\\_9.pdf](http://www.ihm.gov.hu/data/69498/nszs2005_rp5_aktualizalt_strategia_v3_9.pdf)

NTIA [National Telecommunications and Information Administration] [1995]: *Falling Through the Net: A Survey of „Have Nots” in Rural and Urban America*. Washington DC: US Department of Commerce, July.

NTIA [1998]: *Falling Through the Net II: New Data on Digital Divide*. Washington DC: US Department of Commerce, July.

NTIA [2000]: *Falling Through the Net: Toward Digital Inclusion*. Washington DC: US Department of Commerce, October.

SIBIS *New eEurope Indicator Handbook*, Bonn 2003

SIBIS *Pocket Book 2002–2003*. Empirica, Bonn 2003.

## **IX.2. MÓDSZERTANI SZAKIRODALOM**

Babbie, Earl [1996]: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.

Moksony Ferenc [1999]: *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris Kiadó.

Székelyi Mária – Barna Ildikó [2002]: *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Budapest: Typotex.

## X. MELLÉKLETEK

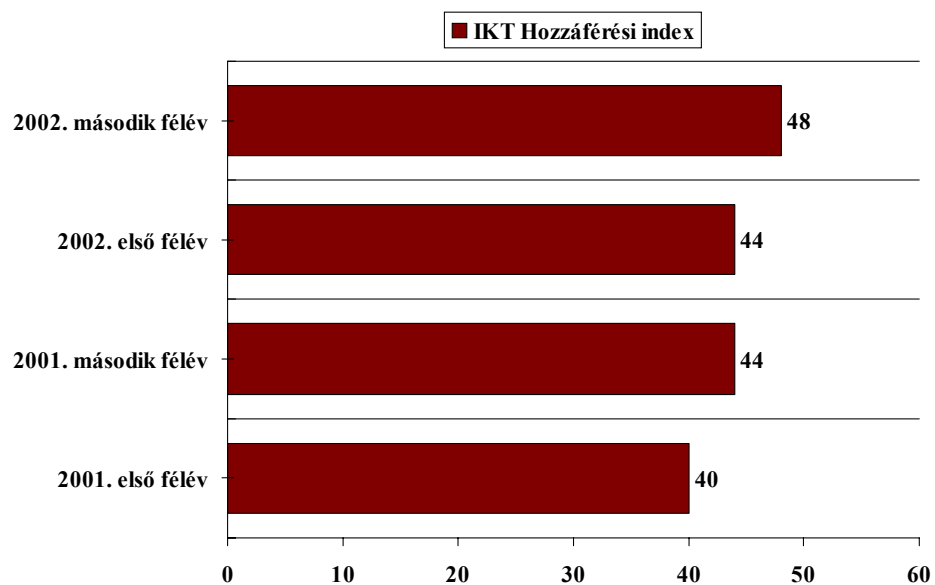
**35. táblázat: A magyar közoktatási intézmények infrastrukturális ellátottsága**

Indikátor	Magyarország, 2003	A 10 új EU- tagország átlaga, 2003	A 15 régi EU- tagország átlaga, 2001
100 elemi iskolás tanulóra jutó számítógép	6	4,3	7,7
100 középiskolás tanulóra jutó számítógép	14,4	6,6	11,6
100 felsőfokú tanintézetben tanuló diákra jutó számítógép	20,5	11,1	n.a.
100 elemi iskolás tanulóra jutó, internetkapcsolattal rendelkező számítógép	2,4	2,8	2,8
100 középiskolás tanulóra jutó, internetkapcsolattal rendelkező számítógép	10,7	5,8	5,8
100 felsőfokú tanintézetben tanuló diákra jutó, internetkapcsolattal rendelkező számítógép	18,9	12,4	n.a.

*Forrás: Nemzeti Szélessávú Stratégia, 2005*

**1.ábra: Az IKT hozzáférési index változása (2001–2002)**

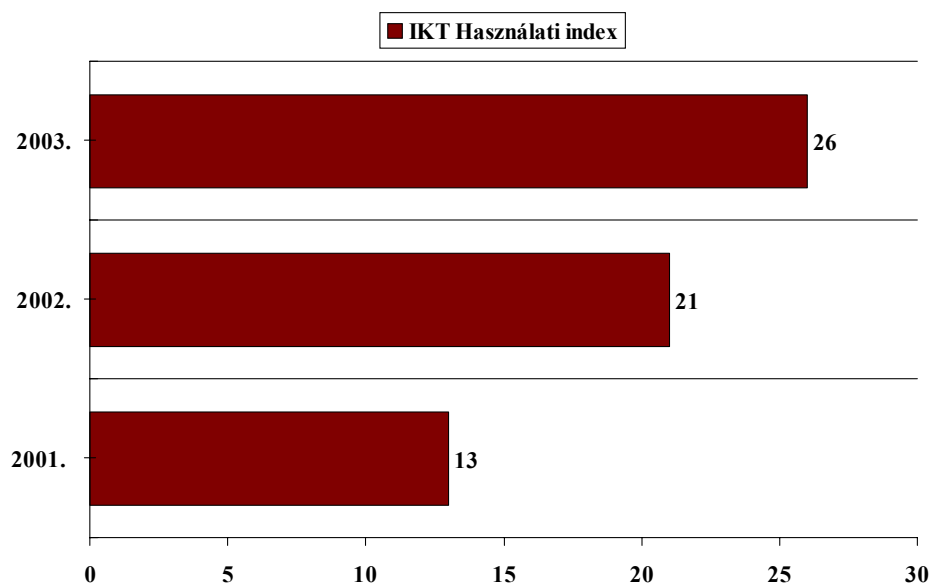
---



---

*Forrás: Fábíán Zoltán: A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: „Digital Gap” Magyarországon, 2004*

**2.ábra: Az IKT használati index változása (2001–2003)**



*Forrás: Fábíán Zoltán: A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: „Digital Gap” Magyarországon, 2004*

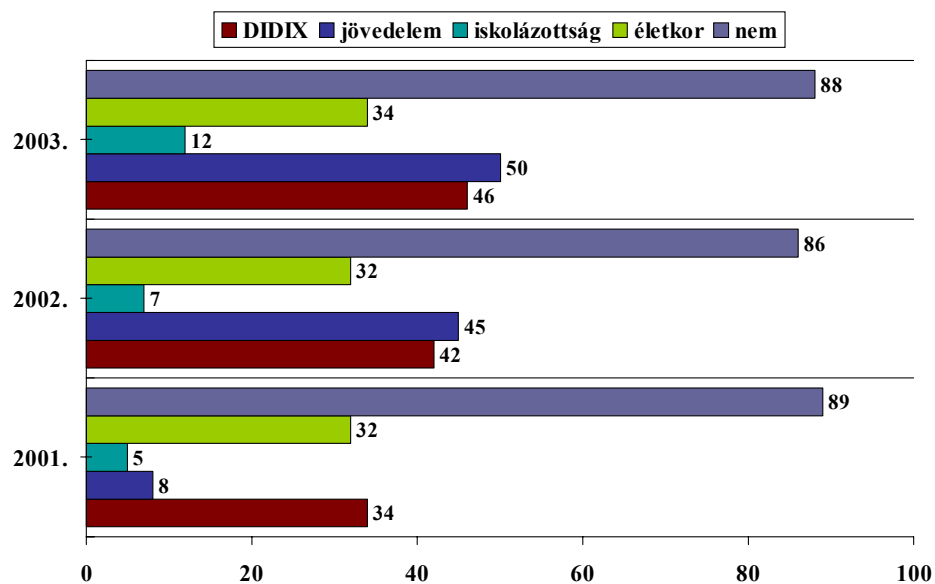
**36. táblázat: A digitális szakadék indexe (DDIX) rizikócsoportonként az Európai Unióban, Kelet-Európában és Magyarországon**

	A 15 régi EU- tagország, 2002	A 10 új EU- tagország, 2003	Magyarország, 2003
Nők	89	91	86
50 év felettiek	54	41	27
Legfeljebb általános iskolai végzettségűek	34	8	16
Alsó jövedelmi kvartilisba tartozók	41	33	19
DDIX együtt	55	43	37

*Forrás: Lengyel György: Digitális szakadék, életminőség, helyi társadalom*

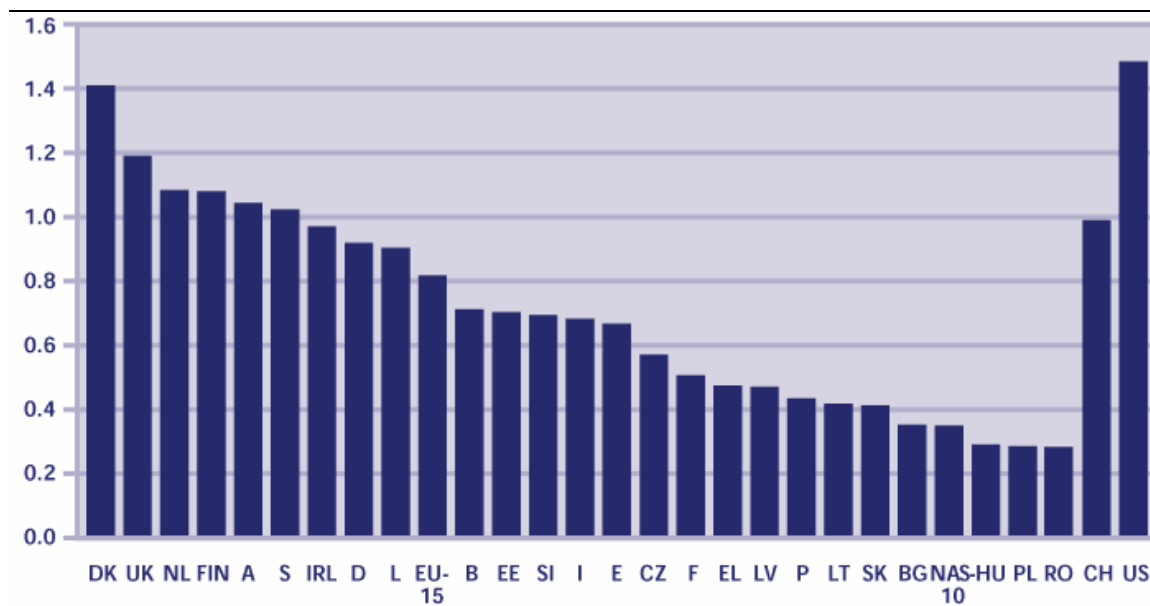


**3.ábra: A digitális egyenlőtlenségi index és egyes összetevői Magyarországon, 2001–2003**



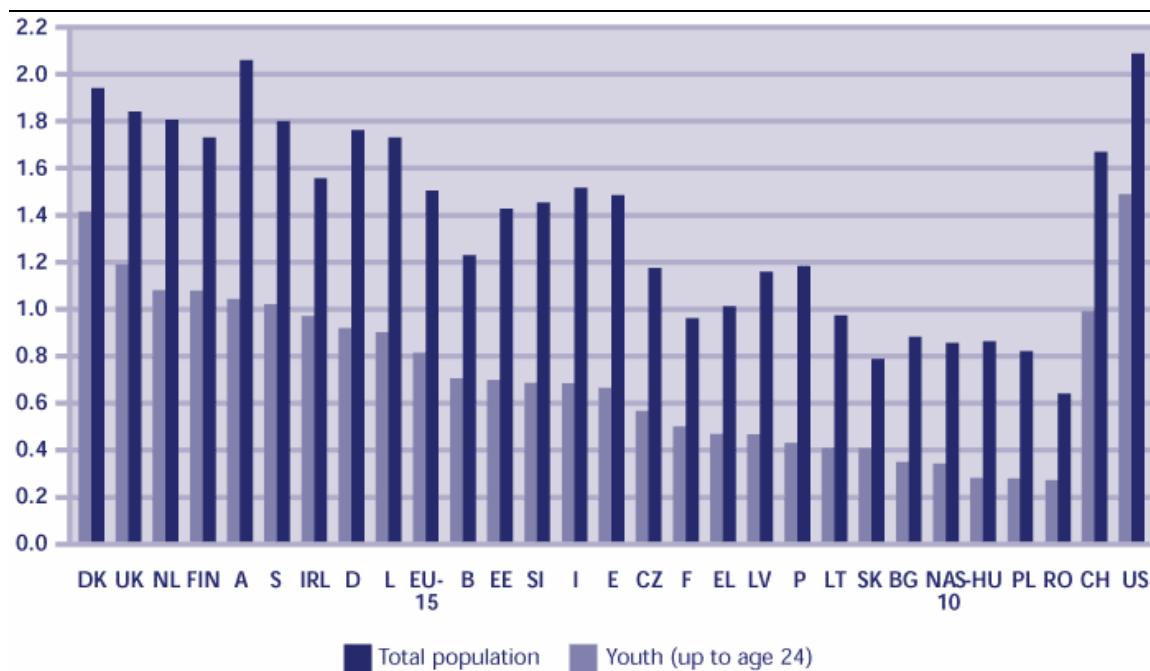
*Forrás: Fábíán Zoltán: A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: „Digital Gap” Magyarországon, 2004*

**4.ábra: A digitális írástudás indexe (COQS) a teljes lakosságra vetítve az európai országokban**



*Forrás: SIBIS GPS 2002, SIBIS GPS-NAS 2003*

**5.ábra: A digitális írástudás indexe (COQS) a fiatalok körében**



*Forrás: SIBIS GPS 2002, SIBIS GPS-NAS 2003*

**37. táblázat: A magyar háztartások IKT-eszközökkel való ellátottsága, százalékos megoszlások, 2001–2003**

	2001	2002	2003
Otthoni PC	22	26	31
Otthoni internet	6	8	12
Vezetékes telefon	74	74	72
Mobiltelefon	48	62	69
Videomagnó	51	54	56
Kábeltelevízió	51	53	53
Műholdvevő	18	17	13

*Forrás: WIP 2001–2003*

**38. táblázat: Internetellátottság és internethasználat a magyar lakosság és a magyar háztartások körében, százalékos megoszlások, 2004**

	2004. december
Internethasználat	
Azon 14 éves vagy idősebb személyek aránya, akik valamilyen rendszerességgel használnak bárhol internetet	28,4
Azon 18 éves vagy idősebb személyek aránya, akik valamilyen rendszerességgel használnak bárhol internetet	26,0
Azon háztartások aránya, ahol van olyan személy, aki használ valamilyen rendszerességgel bárhol internetet	36,1
Internetellátottság	
Azon háztartások aránya, ahol otthon használnak internetet	17,2
Azon háztartások aránya, amelyek szélessávú otthoni internet-előfizetéssel rendelkeznek (az otthoni internethasználókön belül)	47,8

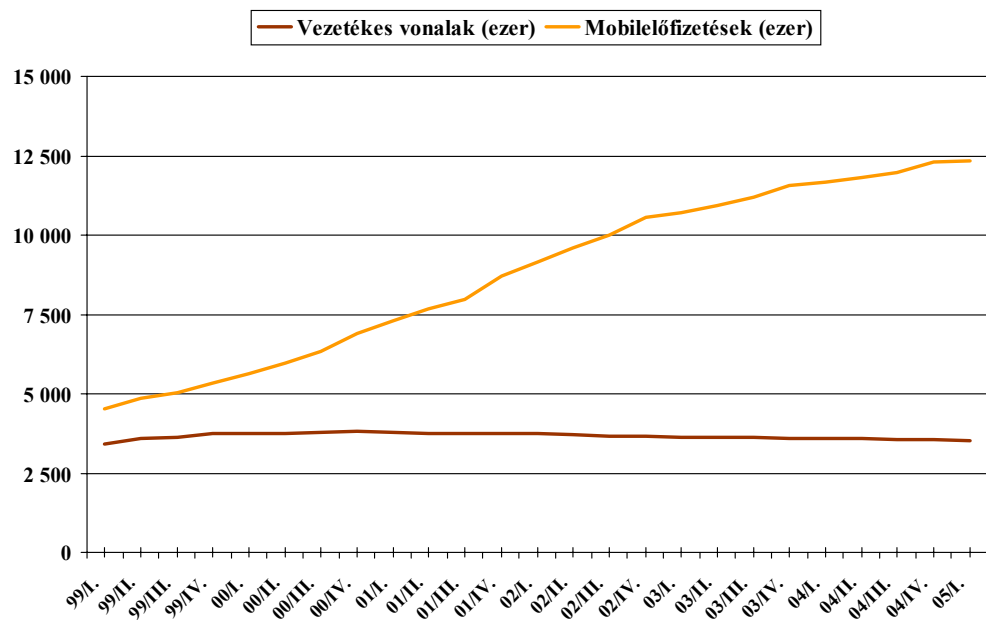
*Forrás: Nemzeti Szélessávú Stratégia, 2005*

**39. táblázat: Az internethasználók százalékos megoszlása társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, 2003**

	<b>Internethasználó</b>	<b>Nem internetezik</b>
<b>Teljes minta</b>	<b>22</b>	<b>78</b>
<i>Nem</i>		
Férfi	25	75
Nő	19	81
<i>Életkor</i>		
18–25	57	43
26–35	34	66
36–45	20	80
46–55	15	85
55 évesnél idősebb	4	96
<i>Iskolai végzettség</i>		
Alapfokú	3	97
Szakmunkásképző	11	89
Középfokú	40	60
Felsőfokú	89	41
<i>Foglalkozás</i>		
Önálló	38	62
Vezető	47	53
Szellemi alkalmazott	60	40
Fizikai alkalmazott	12	88
Nyugdíjas	3	97
Tanuló	88	12
Egyéb eltartott	16	84
<i>Településtípus</i>		
Budapest	34	66
Megyeszékhely	30	70
Város	18	82
Község	13	87
<i>Egy főre jutó háztartásjövedelem</i>		
Legalsó jövedelmi ötöd	12	88
2	18	82
3	17	83
4	21	79
Legfelső jövedelmi ötöd	37	63

*Forrás: IT Gyorsjelentés 2003, TÁRKI*

**6.ábra: Mobiltelefon-előfizetések és vezetékes előfizetések alakulása 1999–2005 között**



*Forrás: Nemzeti Hírközlési Hatóság, 2005*

**40. táblázat: PC-ellátottság a fiatalok (19–29 évesek) körében – társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, százalékos megoszlások, 2002**

	Nincs PC	Van PC
<b>Teljes minta</b>	<b>57</b>	<b>42</b>
<i>Nem</i>		
Férfi	55	45
Nő	60	40
<i>Életkor</i>		
19–24	53	47
25–29	63	37
<i>Iskolai szint</i>		
Alapfokú	70	30
Szaktanulmányok	76	24
Középfokú	41	59
Felsőfokú	30	70
<i>Jelenlegi aktivitás</i>		
Tanuló	34	66
Kereső tevékenységet folytat	59	41
Inaktív	75	25
<i>Településtípus</i>		
Budapest	45	55
Megyeszékhely	49	51
Város	62	38
Község	69	31
<i>Anyai iskolai végzettsége</i>		
Alapfokú	82	18
Szaktanulmányok	62	38
Középfokú	43	57
Felsőfokú	21	79
<i>Apa iskolai végzettsége</i>		
Alapfokú	83	17
Szaktanulmányok	62	38
Középfokú	44	56
Felsőfokú	22	78
<i>Régió</i>		
Közép-Magyarország	54	46
Közép-Dunántúl	66	34
Nyugat-Dunántúl	52	48
Dél-Dunántúl	61	39
Észak-Magyarország	58	42
Észak-Alföld	62	38
Dél-Alföld	55	45

*Forrás: 19–29 évesek perspektívaképe, MEH, 2002, N = 2002; a kérdezettnek vagy családjának van PC-je*

**41. táblázat: Internethasználat a fiatalok (19–29 évesek) körében – társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, százalékos megoszlások, 2002**

	Nem használja az internetet	Használja az internetet
<b>Teljes minta</b>	<b>52</b>	<b>49</b>
<i>Nem</i>		
Férfi	48	52
Nő	56	44
<i>Életkor</i>		
19–24	45	55
25–29	60	40
<i>Iskolai szint</i>		
Alapfokú	66	34
Szakmunkásképző	75	25
Középfokú	31	69
Felsőfokú	21	79
<i>Jelenlegi aktivitás</i>		
Tanuló	22	78
Kereső tevékenységet folytat	54	46
Inaktív	75	25
<i>Településtípus</i>		
Budapest	34	66
Megyeszékhely	41	59
Város	58	42
Község	67	33
<i>Anyai iskolai végzettsége</i>		
Alapfokú	79	21
Szakmunkásképző	56	44
Középfokú	38	62
Felsőfokú	14	86
<i>Apa iskolai végzettsége</i>		
Alapfokú	78	22
Szakmunkásképző	57	43
Középfokú	35	65
Felsőfokú	14	86
<i>Régió</i>		
Közép-Magyarország	46	54
Közép-Dunántúl	61	39
Nyugat-Dunántúl	49	51
Dél-Dunántúl	54	46
Észak-Magyarország	56	44
Észak-Alföld	59	41
Dél-Alföld	48	52

*Forrás: 19–29 évesek perspektívaképe, MEH, 2002 Megjegyzés: bárhol használja az internetet, N = 2000*

**42. táblázat: Internethasználat céljai a 19–29 éves, internetet használó fiatalok körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint százalékos megoszlások, 2002**

	E-mail	Játék	Napi hírek, tájékoztató	Információ-szerzés	Szoftverek letöltése	Zeneszámok letöltése	Játékok/filmek letöltése	Chat	Banki, hivatalos ügyek intézése	Online vásárlás
<b>Teljes minta</b>	<b>73</b>	<b>50</b>	<b>57</b>	<b>68</b>	<b>28</b>	<b>26</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>13</b>	<b>5</b>
<i>A kérdezett neme</i>										
Férfi	70	57	56	64	37	35	45	39	11	7
Nő	77	42	59	74	17	16	25	32	15	3
<i>Munkaerő-piaci státusz</i>										
Tanul	74	53	54	81	32	32	42	46	8	6
Kereső	75	49	61	62	27	25	33	31	17	5
tevékenységet folytat										
Inaktív										
<i>Korcsoport</i>										
19–24 éves	72	55	53	70	28	31	40	44	9	5
25–29 éves	75	44	63	66	27	19	29	25	19	5
<i>Település típusa</i>										
Budapest	92	45	58	68	29	21	34	41	20	5
Megyeszékhely	70	56	60	72	29	29	35	35	12	8
Város	69	46	56	68	27	24	35	34	10	3
Község	60	53	53	65	25	33	41	34	9	4
<i>Régió</i>										
Közép-Magyarország	92	45	59	67	27	21	32	39	17	4
Közép-Dunántúl	57	44	44	60	19	22	30	32	7	7
Nyugat-Dunántúl	68	60	53	76	29	26	39	40	10	5
Dél-Dunántúl	67	64	52	64	26	26	37	42	11	8
Észak-Magyarország	58	47	58	72	31	34	38	31	10	6
Észak-Alföld	58	48	62	71	30	33	42	38	12	7
Dél-Alföld	71	58	61	68	30	32	39	29	11	4



**43. táblázat: Az internet-felhasználás tartalmi vonatkozásai, százalékos megoszlások az internetet használók körében**

	19–29 éves internethasználók	A 29 évesnél idősebb magyar internethasználók
	N = 364	N = 423
E-mail	78	77
Szórakozás (játékok, zenehallgatás)	73	51
Személyes ügyeivel kapcsolatos információk keresése	72	67
Termékekkel és szolgáltatásokkal kapcsolatos információk keresése	68	65
Tanulmányaival kapcsolatos információk keresése	65	26
Online újságok olvasása	59	50
Chat, csevegés	56	25
Munkájával kapcsolatos információk keresése	48	82
Fórumok, körlevelek, hírcsoportok	46	39
Egészségügyi, gyógyászati információk keresése	36	45
Bankügyletek, átutalások tranzakciók	9	14
Közüintézményekkel való kapcsolatba lépés	44	52

*Forrás: WIP 2003*

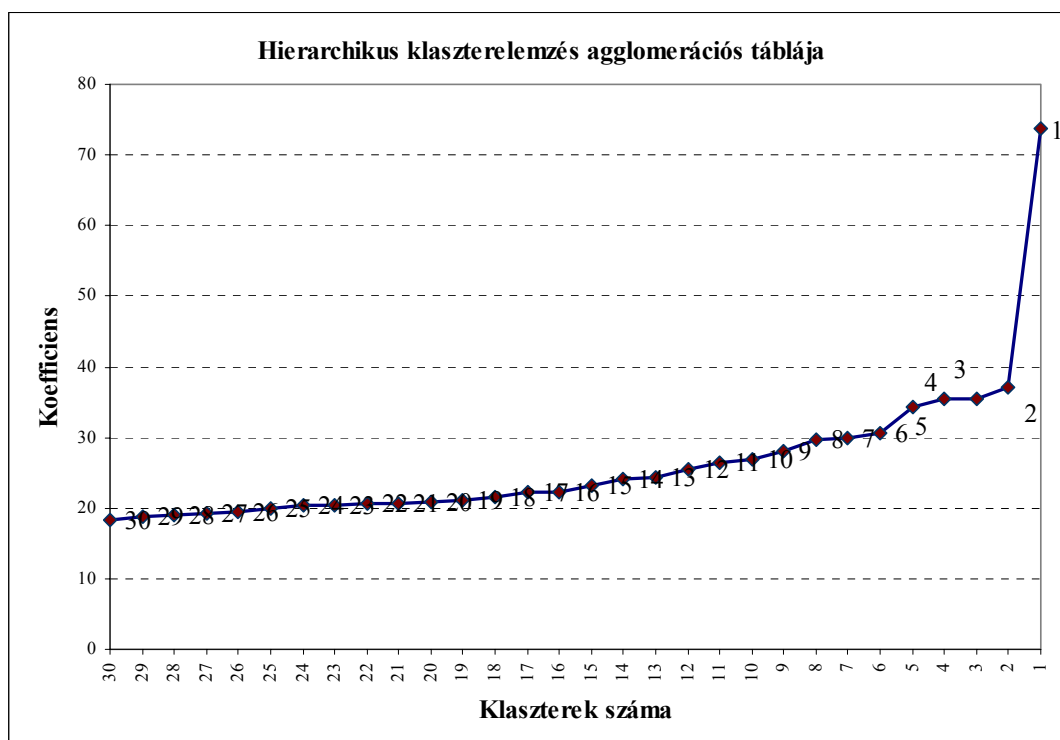
**44. táblázat: Az internethasználat felhasználói motívumai – az eredeti változók közötti Spearman-féle korrelációs együtthatók mátrixának segítségével végzett főkomponens-elemzés eredménymátrixa**

	„Rekreációs” motívum	Főkomponensek „Információszerző- erőforrásbővítő”, információorientált motívum	„Instrumentális” motívum
	23,2%	17,5%	12,9%
Zeneszámok letöltése	<b>0,869</b>	-0,093	0,033
Játékok/filmek letöltése	<b>0,841</b>	-0,011	-0,042
Szoftverek letöltése	<b>0,664</b>	0,192	0,256
Információk/tanulás/munka	-0,006	<b>0,685</b>	0,093
E-mail	-0,012	<b>0,663</b>	0,022
Napi hírek/tájékozódás	0,071	<b>0,623</b>	0,204
Banki, illetve hivatalos ügyek intézése	0,044	0,198	<b>0,748</b>
Chatelés	<b>0,348</b>	<b>0,402</b>	-0,507
Online vásárlás	0,247	0,179	<b>0,479</b>
Sajátérték	2,09	1,54	1,01

19–29 évesek perspektívaképe, MEH, 2002

N = 959

**7.ábra: Az életstílus-csoportok számának megállapítása – a hierarchikus klaszterelemzés eredménye**



19–29 évesek perspektívaképe, MEH, 2002

**45. táblázat: Tudások, készségek relevanciája a 19–29 éves internethasználók körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, ötfokú skálán mért átlagok – I.**

	Állandó tanulás	Általános műveltség	Autóvezetői jogosítvány	Diploma	Idegennyelv- tudás
<i>A kérdezett neme</i>					
Nő	3,3	3,5	3,2	3,1	3,3
Férfi	3,1	3,4	3,4	2,6	3,1
<i>Korcsoport</i>					
19–24 éves	3,2	3,4	3,3	2,9	3,2
25–29 éves	3,2	3,4	3,3	2,8	3,1
<i>Gazdasági aktivitás</i>					
Tanuló	3,5	3,5	3,3	3,3	3,4
Aktív	3,1	3,4	3,3	2,6	3,1
Inaktív	3,1	3,4	3,1	2,7	3,0
<i>Település típusa</i>					
Budapest	3,2	3,4	3,2	2,8	3,2
Megyeszékhely	3,1	3,5	3,2	2,9	3,1
Kisebb város	3,3	3,4	3,4	2,9	3,2
Község, tanya	3,2	3,5	3,3	2,7	3,1
<i>Az anya iskolai végzettsége</i>					
8 osztály	3,0	3,3	3,4	2,3	2,9
Szakvégzettség	3,1	3,4	3,2	2,5	3,0
Érettségizett	3,3	3,5	3,3	3,0	3,3
Felsőfokú végzettség	3,4	3,6	3,3	3,3	3,4
<i>Az apa iskolai végzettsége</i>					
8 osztály	3,1	3,3	3,4	2,2	2,9
Szakvégzettség	3,1	3,4	3,2	2,7	3,0
Érettségizett	3,3	3,5	3,3	2,9	3,2
Felsőfokú végzettség	3,3	3,5	3,3	3,2	3,4

19–29 évesek perspektívaképe, MEH, 2002

**46. táblázat: Tudások, készségek relevanciája a 19–29 éves internethasználók körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, ötfokú skálán mért átlagok – II.**

	Számítógépes ismeretek	Pénzügyi ismeretek	Politikai kapcsolatok	Szakmai kapcsolatok	Szakmai ismeretek
<i>A kérdezett neme</i>					
Nő	2,9	2,8	2,0	3,0	3,4
Férfi	3,0	2,9	2,1	3,2	3,5
<i>Korcsoport</i>					
19–24 éves	3,0	2,9	2,1	3,1	3,5
25–29 éves	3,0	2,8	2,0	3,1	3,5
<i>Gazdasági aktivitás</i>					
Tanuló	3,1	3,0	2,2	3,2	3,5
Aktív	2,9	2,8	2,0	3,1	3,5
Inaktív	2,8	2,8	2,0	2,9	3,4
<i>Település típusa</i>					
Budapest	2,9	2,8	2,1	3,1	3,5
Megyeszékhely	2,9	2,8	2,0	3,0	3,6
Kisebb város	3,0	3,0	2,2	3,2	3,5
Község, tanya	2,9	2,9	2,0	3,1	3,4
<i>Az anya iskolai végzettsége</i>					
8 osztály	2,8	2,8	1,9	3,1	3,4
Szakvégzettség	2,8	2,8	1,9	3,0	3,5
Érettségizett	3,0	2,9	2,2	3,2	3,5
Felsőfokú végzettség	3,1	2,8	2,2	3,1	3,5
<i>Az apa iskolai végzettsége</i>					
8 osztály	2,9	2,8	1,9	3,0	3,4
Szakvégzettség	2,9	2,9	2,0	3,1	3,5
Érettségizett	3,0	2,9	2,2	3,2	3,5
Felsőfokú végzettség	3,0	2,9	2,1	3,1	3,6

19–29 évesek perspektívaképe, MEH, 2002

**47. táblázat: Internetes tudás a 19–29 éves, internethasználó fiatalok körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, négyfokú skálán mért átlagok**

	Internetes tudás 2003
<b>Teljes minta</b>	<b>2,7</b>
<i>A kérdezett neme</i>	
Nő	2,6
Férfi	2,8
<i>Korcsoport</i>	
19–24	2,7
25–29	2,6
<i>Gazdasági aktivitás</i>	
Alkalmazott	2,7
Önálló, vállalkozó	2,3
Alkalmi munkákból él	2,6
Munkanélküli	2,6
Szülési szabadságon van	2,3
Nappali tagozaton tanul	2,8
Egyéb eltartott	2,7
<i>Település típusa</i>	
Község	2,5
Város	2,6
Megyeszékhely	2,5
Budapest	3,0
<i>Egy főre jutó háztartásjövedelem</i>	
Legelső jövedelmi ötöd	2,2
2	2,7
3	2,5
4	2,8
Legfelső jövedelmi ötöd	2,8
<i>Az apa iskolai végzettsége</i>	
8 általános	1,9
Szakmunkásképző	2,5
Szakközépiskola, érettségi	2,8
Gimnáziumi érettségi	2,9
Főiskola, technikum	2,9
Egyetemi diploma	3,1
<i>Régió</i>	
Közép-Magyarország	2,9
Közép-Dunántúl	2,5
Nyugat-Dunántúl	2,6
Dél-Dunántúl	2,6
Észak-Magyarország	2,5
Észak-Alföld	2,6
Dél-Alföld	2,4
<i>WIP 2003</i>	

**48. táblázat: Online, elektronikus és írott információforrások fontossága a 19–29 éves, internethasználó fiatalok körében, társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, ötfokú skálán mért átlagok**

	Internet	Tévé	Folyóiratok, magazinok
<b>Teljes minta</b>	<b>3,8</b>	<b>3,9</b>	<b>3,0</b>
<i>A kérdezett neme</i>			
Nő	3,8	4,0	3,1
Férfi	3,9	3,8	3,0
<i>Korcsoport</i>			
19–24	3,7	3,8	3,0
25–29	4,0	4,1	3,1
<i>Gazdasági aktivitás</i>			
Alkalmazott	3,8	3,9	2,9
Önálló, vállalkozó	3,7	3,9	2,9
Alkalmi munkákból él	3,7	4,0	3,0
Munkanélküli	3,7	4,2	3,8
Szülési szabadságon van	3,3	4,4	2,9
Nappali tagozaton tanul	4,0	3,8	3,1
Egyéb eltartott	3,4	3,9	2,9
<i>Település típusa</i>			
Község	3,6	3,9	3,4
Város	3,8	3,8	3,1
Megyeszékhely	3,7	3,8	2,9
Budapest	4,2	4,0	2,8
<i>Egy főre jutó háztartásjövedelem</i>			
Legalsó jövedelmi ötöd	3,4	3,9	3,2
2	3,4	4,3	2,8
3	3,9	4,0	3,0
4	3,9	3,8	2,9
Legfelső jövedelmi ötöd	4,2	3,7	2,9
<i>Az apa iskolai végzettsége</i>			
8 általános	3,3	4,0	3,5
Szakmunkásképző	3,5	3,9	3,0
Szakközépiskola, érettségi	4,3	3,9	3,0
Gimnáziumi érettségi	4,2	3,8	3,1
Főiskola, technikum	4,0	3,8	2,9
Egyetemi diploma	4,3	4,1	3,0
<i>Régió</i>			
Közép-Magyarország	4,1	4,0	2,9
Közép-Dunántúl	3,5	3,5	3,1
Nyugat-Dunántúl	3,8	4,2	3,0
Dél-Dunántúl	3,8	4,2	3,2
Észak-Magyarország	3,6	3,9	3,1
Észak-Alföld	3,9	4,0	3,2
Dél-Alföld	3,6	3,6	3,0

WIP 2003

**További mellékletek (kérdőív, részletes eredmények) a CD-mellékletben találhatók.**